A 14829 = $\frac{1.-}{Fm}$

$\frac{21.-}{7}$ M

J. C. Philips del. L. J. Cathelin sculp.

TITI LIVII
PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit J. N. LALLEMAND.

TOMUS I.

PARISIIS,
Typis BARBOU, viâ Mathurinensium.

M DCC LXXV.

T. LIVIUS PATAVINUS.
Historicorum Princeps.

TITI LIVII

PATAVINI

HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBRI QUI SUPERSUNT XXXV.

Recensuit J. N. LALLEMAND.

TOMUS I.

PARISIIS,

Typis BARBOU, viâ Mathurinensium.

M DCC LXXV.

AD LECTOREM.

EXIT tandem in lucem T. Livius, historiæ Romanæ princeps, typis eleganter expressus, utinam & emendatior. In hoc egregio scriptore recensendo ea certè mens nostra fuit, ut textus quàm emendatissimus esset. Ac mirum fortasse videbitur, quum tot ingenio & doctrinâ præstantes viri in eluendis Livii maculis studium & operam posuerint, superesse adhuc, in quo recentium editorum elaboret industria. Nimirum in causa est ipse tot interpretum numerus, & editorum, qui sunt innumerabiles, dum nonnulli, quidquid minus usitatum est, pro suo jure expungere, &, quidquid libuit, substituere audent, etiam invitis, ut nonnumquam ipsi profitentur, & reclamantibus libris. His tamen omnibus si non æquè tribuenda laus, gratia certè habenda est, quòd huic scriptori vitæ restituendo curæ aliquid impertiri voluerint; ideoque no-

dine in integrum restitutis, aut in fronte, ne quid temere offenderetur, brevi indice relictis. Editiones hanc ſubſecutæ, pleræque Venetiis, quædam Pariſiis apud Joannem Parvum & Jodocum Badium Aſcenſium, eaſdem annotationes repetiverunt.

Anno 1518, memorabilis eſt editio Moguntina, quæ prima omnium, ex codice illic reperto, exhibuit maximam partem libri trigeſimi tertii, qui integer antea pro deperdito habebatur, & partem ultimam libri quadrageſimi. Quum autem codex ille, omnium hujus decadis præſtantiſſimus, qui partem libri trigeſimi tertii, & libros ſequentes, uſque ad finem libri quadrageſimi continebat, paſſim a vulgata priorum editionum lectione diverſus abiret, Nicolaus Carbachius eum dignum exiſtimavit, quem cum olim excuſis conferret, ejuſque excerptas variantes huic editioni ſubjiceret: quo facto optimè de Livio meritus eſt, atque hunc theſaurum, aut ſaltem ipſius partem nobis ſervavit, qui utrum hodie ſuperſit, aut ubi lateat, incertum eſt.

Moguntiacensi circa idem tempus successit Aldina minor, cui præfuit Franciscus Asulanus. Hic *quàm plurima, & antiqua, & manuscripta se collegisse* profitetur; at in septem decadis quartæ libris ubique ferè codicis Moguntini lectiones recepit, cujus auctoritati plerumque paruerunt vulgares, quæ subsecutæ sunt, editiones.

Post Vallam & Sabellicum, qui renascentium litterarum velut primâ infantiâ floruerunt, Beatus Rhenanus & Sigismundus Gelenius, tutiori viâ ingressi, majorique apparatu instructi, post alios scriptores ad sanitatem revocatos, manus etiam Livii vulneribus sanandis admoverunt. Horum sociatus labor apparuit Basileæ apud Frobenium anno 1535. Titulus editionis præfert *historiam Livianam longè quàm nuper emaculatiorem prodire, quòd nunc demum ad vetera exemplaria collata sit*, ac præsertim ad Moguntinum in septem libris posterioribus decadis quartæ.

Rhenano & Gelenio successit Hen-

dine in integrum restitutis, aut in fronte, ne quid temere offenderetur, brevi indice relictis. Editiones hanc subsecutæ, pleræque Venetiis, quædam Parisiis apud Joannem Parvum & Jodocum Badium Ascensium, easdem annotationes repetiverunt.

Anno 1518, memorabilis est editio Moguntina, quæ prima omnium, ex codice illic reperto, exhibuit maximam partem libri trigesimi tertii, qui integer antea pro deperdito habebatur, & partem ultimam libri quadragesimi. Quum autem codex ille, omnium hujus decadis præstantissimus, qui partem libri trigesimi tertii, & libros sequentes, usque ad finem libri quadragesimi continebat, passim a vulgata priorum editionum lectione diversus abiret, Nicolaus Carbachius eum dignum existimavit, quem cum olim excusis conferret, ejusque excerptas variantes huic editioni subjiceret: quo facto optimè de Livio meritus est, atque hunc thesaurum, aut saltem ipsius partem nobis servavit, qui utrum hodie supersit, aut ubi lateat, incertum est.

Moguntiacensi circa idem tempus successit Aldina minor, cui præfuit Franciscus Asulanus. Hic *quàm plurima, & antiqua, & manuscripta se collegisse* profitetur; at in septem decadis quartæ libris ubique ferè codicis Moguntini lectiones recepit, cujus auctoritati plerumque paruerunt vulgares, quæ subsecutæ sunt, editiones.

Post Vallam & Sabellicum, qui renascentium litterarum velut primâ infantiâ floruerunt, Beatus Rhenanus & Sigismundus Gelenius, tutiori viâ ingressi, majorique apparatu instructi, post alios scriptores ad sanitatem revocatos, manus etiam Livii vulneribus sanandis admoverunt. Horum sociatus labor apparuit Basileæ apud Frobenium anno 1535. Titulus editionis præfert *historiam Livianam longè quàm nuper emaculatiorem prodire, quòd nunc demum ad vetera exemplaria collata sit*, ac præsertim ad Moguntinum in septem libris posterioribus decadis quartæ.

Rhenano & Gelenio successit Hen-

ricus Loritus, qui notiori nomine Glareanus appellari maluit. Ejus chronologia ſimulque annotationes in Livium prodierunt Baſileæ anno 1540. Hunc nullos adiiſſe codices mſſ. pronuntiat Carolus Sigonius, qui eodem tempore, ſcriptis aliquot exemplaribus adjutus, & rerum Romanarum in primis peritus, abſtergendis Livii maculis operam dabat.

Anno igitur 1555, Paulus Manutius Livium a Sigonio *omnem ſeriò caſtigatum* cum ejuſdem locupletibus ſcholiis, etiam in epitomas amiſſorum librorum, quas priores neglexerant, & nova chronologia publicavit. Tribus Livii editionibus vivus præfuit Sigonius. His addenda eſt quarta, quæ poſt ejus mortem ex eadem officina prodiit anno 1592. *Sigonius*, inquit Turnebus Adverſ. 11, 18, *erroribus Livii exhauriendis bonam fidelemque operam navavit, quem ego & antiquitatis peritiſſimum, & bonorum ſcriptorum intelligentiſſimum, & eruditiſſimum nominare meritiſſimò poſſum, ut,*

si quid reliquum sit in Livio, perexiguum videri debeat, in quo levi parvâque operâ alii defungantur.

Anno 1588, in editione Francofurtensi, cujus curam in se suscepit Franciscus Modius, priorum Livii interpretum notis suas etiam adjunxit. Has cum plerisque Livii commentatoribus, quos Modius vulgarat, repetiit, iisque insuper junxit Fulvii Ursini notas, & Marcelli Donati dilucidationes in Livium Janus Gruterus.

Hic Livium, ad manuscriptos instructissimæ bibliothecæ, quæ tunc temporis Heidelbergæ erat, exactum edidit Francofurti anno 1608. Altera ejus editio lucem vidit anno 1619. Tertiam denique vulgavit anno 1627, paucis tantùm diebus ante mortem: sed hanc, jampridem morbo detentus, & Brettæ in ultimo Palatinatûs angulo delitescens, curare ipse non potuit. Qui ejus nomine præfuerunt, Livii textum innumeris locis interpolarunt, demptis aut additis ad libitum vocibus, aut malè transpositis, & admis-

ſis doctorum ſanè virorum conjecturis, ſed quas nec ſcripti, nec priùs editi confirmarent. Et hæc quidem, ſeu temeritas, ſeu impudentia, nocuit editionibus ſubſecutis, quæ ferme ex hac ultima Gruteri deſcriptæ ſunt, in quibus eſt etiam Elzeviriana, quam J. Fr. Gronovius emendatam a ſe typographicis operis utendam tradidit: cujus imprudentiæ ſuæ lectorem his verbis monitum voluit: *Memineris ex ultima Gruteri in duabus Elzevirianis aliquot mendas expreſſas, quod ſeriùs animadverti, dum dubiis intentus ſum magis, quàm illis, quæ in priùs vulgatis rectè ſemper habuerunt.*

Neque tamen id obſtat quominus optimo jure *magnus Livii ſoſpitator* dictus ſit Gronovius. Hic anno 1644 Livium, *ad optimæ notæ libros exactum*, ex officina Elzeviriana in lucem emiſit, eumdemque curis ſecundis emendatum apud eoſdem Elzevirianos vulgavit anno 1665: quam editionem Jacobus ejus filius, collatione factâ plurium codicum, quos alii non-

dum excusserant, renovandam curavit anno 1679.

Eodem tempore prodiit in lucem Parisiis Doujatii editio, quæ prima Livio attexuit fragmenta librorum deperditorum a Freinshemio concinnata, ut integrum historiæ Romanæ corpus a Romulo ad extrema ferè Augusti tempora lector haberet.

Thomas Hearnius & Joannes Clericus Livio emendando manus admovêre post Gronovios. Alter ex mss. Oxoniensium collatione Oxonii Livium edidit notis suis paucissimis illustratum anno 1708. Alter Amsteledami & Trajecti ad Rhenum anno 1710 cum suis item notulis, & supplementis Freinshemianis ex editione Doujatiana. Hi ab contextu Gronoviano non ferè, nisi in pejus, recesserunt.

Constat quidem J. Fr. Gronovium emendando Livio plus opis unum, quàm ceteri ante eum omnes attulisse: quominus tamen contextus ab omni labe purus esset, duæ res impedimento fuere: una, quòd descriptus

fuit ex Elzevirianis, hoc est, ex ultima Gruteriana editione, quæ per incuriam & correctoris impudentiam, ipso teste Gronovio, mendis scatet; altera, quòd non satis perpensâ bonitate Moguntini codicis, ex quo uno, præter ultimas partes duorum librorum quartæ decadis, plurium in aliis decadis ejusdem libris lacunarum supplementa prodierunt, sæpius ex illo codice depromptas lectiones repudiarit. Ipse certè, quum, interjecto viginti annorum spatio, rursus Livium editurus esset, prioris editionis notas pluribus locis expunxit, refinxit, auxit, & plures lectiones, ex Moguntino olim adscitas, & a se rejectas, vel tacitus, vel expressis verbis admisit; nec dubium est, quin, si diutius vixisset, & Livium denuo recensendi curam suscipiens, lectiones codicis Moguntini eo, quo valebat, ingenii acumine perpendisset, plures adhuc illarum genuinas esse, & ab ipsa Livii manu profectas sibi persuasisset.

Id sanè vidit eruditissimus, & de litteris ac de Livio optimè meritus Joannes-Baptista-Ludovicus Crevierius, qui Livium notis suis splendidè illustratum, & ex Regiæ, Sorbonicæ, & Victorinæ bibliothecarum mss. recognitum, edidit Parisiis annis 1735, & sequentibus. Hic aliquot errores ejus generis, verùm, ut ait Drakemborchius, ne quartam quidem partem eorum, qui ex ultima Gruteriana in Gronovianas irrepserant, observavit, & plerosque vel Gronovio, vel nuperis editionibus, nullum autem veræ origini, editioni nempe Gruterianæ vel Elzevirianis adscripsit. Idem editioni suæ adjunxit supplementa Freinshemii, & nova ipse explendis librorum 41, 43, 44, 45, lacunis concinnavit.

Crevierii vestigiis institit apud Batavos clarus multiplici eruditione Arnoldus Drakemborchius, qui quum eodem tempore novam Livii editionem adornaret, Parisinæ editionis chartas adhuc ex prælo madidas as-

ferri ſibi curabat. Ejus editio lucem adſpexit Amſteledami & Lugduni Batavorum annis 1738 & ſequentibus. Hic maximâ librorum ſeu ſcriptorum ſeu editorum multitudine uſus eſt, quos aut per ſe, aut per amicos ſibi conſulendos curavit. In recenſendis Livii verbis hanc codicum rationem habuit. In primis decem libris præſertim credidit vel Mediceo, vel Leidenſi primo, vel fragmento Havercampi, vel Harleiano primo. In bello Annibalico vel Puteano, vel Mediceo, vel Cantabrigienſi. In decem proximis libris Moguntini excerptis, quæ vel Carbachius vel Gelenius dederunt. In quinque ultimis, primæ editioni. Ubi verò primi ordinis teſtes aut tacebant, aut nihil juvabant, aut apertè mendoſi erant, etiam reliquos codices, & primas editiones, quæ ex mſſ. procuratæ, codicum inſtar erant, audiendas eſſe cenſuit: atque ut ab iis ſcopulis, qui in Gronovianis editionibus & eas ſubſecutis, aut palàm exſtabant aut occultè latebant,

ſibi caveret, diligentiùs & majori curâ ad minima quæque attendit, & ingenti ejuſmodi mendarum acervo Livium liberavit. Is etiam ex editione Pariſina tum ipſius Crevierii, tum Freinshemii ſupplementa adſcivit.

Hi duo igitur Livii editores ultimi duces nobis fuerunt. Nullos enim codices inſpeximus, iterum iterumque ab aliis excuſſos, & proximè ab duobus his oculatiſſimis teſtibus. Sed & codicum horum, ut & veterum editorum varias lectiones uſque & uſque congerit illa Drakemborchii editio, quæ inſuper complectitur integras omnium ferme interpretum notas, doctorumque complurium, ipſius Drakemborchii, collegæque ejus clariſſimi Joannis Dukeri antè ineditas lucubrationes in Livium: quæ denique affatim ea omnia ſubminiſtrat, quibus levari poſſit novi labor editoris.

His ergo viris tot eruditiſſimis ducibus ita in recenſendo Livio verſati ſumus, ut cujuſcumque mutationis aut emendationis cauſam lectori aſſi-

gnaverimus in brevibus notis, quæ cuique volumini ſubjiciuntur, in quibus ſanè pleraque levia ſunt, atque ejuſmodi, quæ nemini cuiquam errorem objicere poſſint. Sed in bonis libris ut ne qua vel minima macula inſit operam dare, fortaſſe leve non eſt.

Tribus Livii fragmentis quartum adjungetur, recèns, anno ſcilicet 1772, erutum ex vetuſto codice bibliothecæ Palatino-Vaticanæ n. 24. Eruit & exſcripſit vir eruditus Paulus-Jacobus Bruns Lubecenſis, qui ſibi virum item eruditum Vitum Mariam Giovenazzium Italum, ad rem intricatiſſimam, multique laboris ac tædii, ſocium & adjutorem adſcivit. Uterque anno 1773, ſuum ἀπόγραφον publici juris fecit, alter Romæ VII Kalend. Martii, alter Hamburgi pridie Kal. ejuſdem menſis. Eſt autem codex ille, quem excuſſerunt, ex eo codicum genere, quos *reſcriptos* vocant, in quibus ſcriptura vetuſtior latet ſub recentiori, continetque in membranis ex variis codicibus deſumptis, & plerumque

complicatis, libros Tobiæ, Judithæ, Jobi & Estheris, quorum textus super priore textu transversus decurrit. Fragmenti Liviani pars prior habetur in hujus codicis foliis 73 & 78; pars autem posterior in foliis 75 & 76. Plures sunt lacunæ, quum alibi versus modò integri, modò dimidiati simul cum membrana excisi sint, modò litteris ita detritis aut deletis conscripti, ut restitui non possint. Quidquid sit, inde saltem spes est posse aliquid aliquando reperiri, unde veterum scripta, quæ corrupta aut mutilata transmisit ad nos priorum seculorum ignorantia, certiùs emendentur, aut expleantur, si qui codices ejusmodi *rescriptos* eâ, quâ par est, patientiâ & solertiâ excutiant.

Hujusce editionis nostræ cuique volumini suus index subjicietur. Tomus ultimus, præter epitomas librorum amissorum, sententias quoque ad mores, ad civilem militaremque prudentiam pertinentes, e Livio excerptas olim a Corbinello, repræsentabit, sed

eo ordine, quo eas digeſſit Crevierius. Idem in editionis ſuæ formæ minoris præfatione plura de Livio ipſo ac de ſcriptis ejus ſcienter & peritè diſſeruit, quæ lectori haud injucunda erunt; ideoque præfationem illam huic editioni præfigendam eſſe duximus.

J. BAPTISTÆ-LUDOVICI
CREVIERII
PRÆFATIO.

Artic. I. De vita Livii.

De Livii vita juvaret aliquammulta disserere, si quæ via ad eam accuratiùs cognoscendam inquirentes ferret. Naturâ enim omnes cupimus illos celeberrimi nominis viros, quorum scripta manibus terimus, penitus pernoscere; &, quibuscum scribentibus amicè familiariterque colloquimur, iis quoque adesse domesticas res civilesve, *privatas* publicasve gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc contigit, ut dum ceterorum dicta factaque magnâ curâ colligunt & immortalitati commendant, ipsorum, præter nomen, reliqua ferè omnia interire sinerentur; malo sanè exemplo, nec satis gratâ posteritate adversùs eos quibus tantum deberet.

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scriptaque toto Orbe notissima, vita in obscuro esset. Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram pervenerunt: illum Patavii or-

tum, Pisone & Gabinio coss. anno a. C. 58. Romæ magnam egisse ætatis partem, sed in patria denique supremum diem obiisse, anno principatûs Tiberii quarto, ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi brevissimam eamdem sapientissimamque legem scripserat, *legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus*; filiam ei itidem fuisse, nuptam L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquamdiu, non in ipsius honorem laudaverint, sed in soceri tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis, quàm historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum appulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloriâ suâ perfrueretur, Gaditanumque quemdam, ejus nomine famâque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum Orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Artic. I. Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere apparet. Testatur ipse

l. I, cap. 19. bis omnino, post Numæ regnum, Jani templum clausum fuisse: *semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum; iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ.* At constat ex Dione, quinto pòst anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum, devictis Cantabris. Hinc rectè colligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam, primos Livianæ historiæ libros in lucem prodiisse.

QUÆ SPECTANT AD HISTORIAM OPERIS LIVIANI.

Quo tempore scripserit Livius.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consumpserit. Et verò, quum ex epitome ultimi libri appareat memoratam fuisse eo libro Drusi mortem, quæ uno & vicesimo post Actiacum triumphum anno contigit, sequitur Livium ante id tempus ultimam suis historiis manum non imposuisse.

De numero librorum historiæ Livianæ.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL habemus: sed duas, nempe librorum CXXXVI & CXXXVII, deperditas fuisse contendit

Sigonius. Fuerint ergo vel CXL, vel CXLII libri. Ut ut ſit, magno litterarum damno, ſoli nunc quinque & triginta ſuperſunt: ceteri omnes interiere, aut certè ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Qui ſuperſunt, diverſis temporibus detecti.

Quin etiam non univerſæ ſimul Orbi litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV ſeculo & ineunte XVI excuſæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades; quartam quidem non integram, ſed hiulcam & mutilam, quum abeſſet totus trigeſimus tertius liber, & magna pars quadrageſimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37, *per omnia fora conciliabulaque edixerunt.* Anno MDXVIII, Moguntiæ ex membranis bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini appellata, addita eſt pars libri tertii & trigeſimi ab his verbis cap. 17, *arctis faucibus cohærens Acarnaniæ*, & quod deerat libro quadrageſimo uſque ad finem. Annus ejuſdem ſeculi primus & trigeſimus novo rurſum nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros, repertos in membranis ad monaſterium Lau-

rissenum, vulgò Lorssense, e regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Denique anno MDCXV, J. Horrion, S. J. sacerdos, Bambergæ dum singulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigesimi adhuc desideratam servabant, quem duobus pòst annis Paderbornæ vulgavit.

Cæteros reperiri posse frustra speratum.

Hæc ad nos ex Liviana historia pervenerunt, vix quarta pars totius operis; quæ animos quidem & fructu honestissimæ voluptatis perfundit, & utilissimorum documentorum bonâ fruge pascit, sed ita ut desiderium quoque & luctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumpsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quòd aut Livium totum, aut certè magnam eorum quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id, quod Colomesius ab homine candi-

dioris pectoris, quàm felicioris ingenii Capellano sibi dictum in litteras retulit; quemdam Capellani amicum, virum non illitteratum, quum pilâ luderet, animadvertisse in ea palmula, quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorumdam Livii librorum qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulteriùs inquirendam putasset, comperisse eas esse reliquias aliquot similium membranarum, quæ a monialibus domûs Fontebraldensis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignaro, qualis sibi thesaurus obvenisset, venditæ forent operario ignobili, qui iis abusus esset ad tegendas illas palmulas quibus pilâ luditur. Vanis hujusmodi sine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit sese inani spe lactare.

De partitione operis in decades.

Partitio operis in decades utrum a Livio sit, dubitavit Petrarcha, qui eam potiùs ortam esse putat a fastidiosa legentium ignavia. Idem adstruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Prisciani, Diomedis, Censorini, denique auctoris epitomarum silentio, qui omnes librorum semper, numquam decadum mentionem faciunt. Frustra quidam, ut contrariam opinionem

tueantur,

tueantur, objiciunt Livium ei ipsum videri quodammodo suffragari, dum suas vigesimo primo & trigesimo primo libris præfationes præmittit. Etenim rectè observat Doujatius Livium non absimilibus velut prooemiis extra decadum quoque principia identidem usum esse ad renovandam lectoris longo in opere attentionem, vel si quando scribenti major rerum ordo nasceretur, ut patet ex libri sexti ingressu, & cap. 29 lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse: T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ nobis opinio etsi probabilior videtur, tamen non semper abhorruimus ab decadum appellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum poterat.

De epitomis. Epitomarum, quæ singulis libris præfiguntur, auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque styli color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sanè multum interest, ejus certè breviaria, tamquam exsanguia quædam & leviter adum-

brata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus curâ indigna sunt; eò quidem magis, quòd eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, illustrandam utilitas.

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, descriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium sit.

Artic. III. DE OPERIS LIVIANI VIRTUTIBUS.

Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, ita subjicere conemur juvenum oculis, ut & sentiant quæ sit in eo vis boni, & totum illud, quantumcunque est, in sese ipsi assiduâ tractatione transfundere ament.

§ I. LIVII ELOQUENTIA.

Ac primò quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacuæ operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit inaffectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumidæ orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibus-

que distincta, ita suos allinat rebus & personis colores, ut coràm agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibili illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius scriptor nullam non expressit dicendi laudem? In iis sententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modò exsultat audaciùs oratio, & grande aliquid ac sublime sonat, modò summissiore quodam & modestiore cursu, semper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil verò mirabilius, quàm quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, senum ac juvenum, privatorum magistratuumve, Romanorum & hostium, sensus, animos, habitus ita induit, ut illi ipsi non meliùs modò aut venustiùs, sed ne aptiùs quidem decentiúsque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam, qui Livium esse judicat, *Quum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum*

in concionibus ſupra quàm enarrari poteſt eloquentem.

Livio crimini datæ orationes & conciones.

Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tamquam in iis & fidem hiſtoriæ neglexerit, & exceſſerit modum. Nec levibus ſanè auctoribus hæc criminatio nititur, a Pompeio Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque a doctiſſimis ingenioſiſſimiſque viris renovata, &, quod majus eſt, unanimi ferè hiſtoricorum hujus ævi conſenſu comprobata, qui omnes ab ejuſmodi concionibus, præſertim quas vocant directas, inſerendis in narrationem ſuam abſtinuere.

Neque ego receptum hodie morem reprehendere auſim, quem fortaſſe etiam hiſtoricæ gravitati convenientiorem eſſe non fruſtra jactatur. Attamen ſi auctores in utramque partem, ſi rationum momenta diligenter perpendantur, erit ſanè cur Livium præpropere damnare vereamur.

Defenditur Livius exemplis.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot ſe patronis tuebitur Livius, quot ferè apud Græcos Latinoſque in hiſtoria maximè claruere ſcriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Poly-

bio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasseum omitto, apud quem non immeritò fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum, quos modò nominavi, eadem quæ Livii, causa est. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, si quando opus fuerit, longiusculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, si tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ sensu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda est, aut venia deneganda. *Durum sanè* in tot tam illustres reos gravem ferre sententiam; & in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro secula mirata est vetustas, quæ qui carpere ausit, faciliùs sibi quàm illis noceat, censorium stylum exerere.

Et quidem, si res ipsa inspiciatur, quid tandem deliquere summi scriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucundè, graviter, distinctè, dilucidéque rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentissimis orationibus pa-

Fidem historiæ non lædunt Livii orationes.

ravere? Fides, inquiunt, historiæ violatur, dum ea nobis tamquam dicta obtruduntur, quæ tamen numquam revera dicta sunt. Quasi verò cuiquam innocens ille dolus imponat, aut periculum sit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam severè castigatas, tantis verborum sententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus esse existimet.

Unum excipio. Si scriptori licuit eorum, quos dicentes facit, referre verba, & orationes ipsas, quales pronuntiatæ sunt, alicunde nancisci, nihil dubium esse potest, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ sint, neque in earum locum ludentis ingenii fœtus supponendi. Itaque non negabimus peccasse Tacitum, qui in lib. XI Ann. c. 24, Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, quum vera exstaret, cujus etiamnum fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sanè, cur vetetur is, qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe profuturas orationes offerre lectori, quum præsertim

& in eas conjici commodè possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum attexere minimè decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propiùs ad naturæ veritatem exprimi; & verò causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberiùs copiosiúsque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quòd in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetuâ narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissimè conquiescit.

Id tantum cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis in majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tamquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam. Si quando tamen hac libertate abuti visus est

Historiæ modum non magis directæ orationes egrediuntur quàm obliquæ.

Livius, id observare in notis non neglex̃imus.

At enim qui directas conciones operi suo inserunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt*: id est, si rectè assequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur, nec jam historicos se esse volunt, sed oratores. Id quàm convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogus Pompeius, ipse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiorem. Quis enim non videat eamdem planè & obliquarum, & directarum concionum esse rationem? Præclarum verò commentum! mirum artificem! qui pro *indicativis modis infinita* subjecerit, & loco *primæ personæ tertiam*. Eos qui nihil omnino, ac ne orationes quidem ipsas in historiam inseri debere contendunt, nisi ex vetustorum monumentorum fide, etsi paulò severiores sunt, aliquid tamen secutos esse video. Verùm ii nos profectò ludibrio habent, qui quum directas conciones reprobent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet

Justin. lib. 38, c. 4 & seq.

prolixas, in opus suum includendi. Nihil ergo videtur afferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronuntiemus.

De Patavinitate Livii.

At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentiâ clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, sive locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facilè crediderimus. Fieri sanè potuit, ut homo Patavinus patriam planè dediscere non quiverit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis arrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & assignare auderemus? Id sanè tentaverit Doujatius, homo non ita a Latinitate instructus, ut Livianæ orationis cen-

ſuram ageret. Nobis conſultiſſimum videtur ea de re ſilere. Bene profectò nobiſcum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, ſi Livii orationem cum ſua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

§ 2. LIVII FIDES. *Gratiam aſpernata.*

Nec verò eloquentia tantùm claruit Livii, ſed laudatur & fides, quæ prima virtus ab hiſtoriarum ſcriptore requiritur. Auſum eſſe eum vera etiam cum offenſionis periculo dicere, veritatiſque ſtudioſiorem fuiſſe, quàm gratiæ imperantis, ex eo patet quòd, referente Tacito, IV Ann. 34, ita Cn. Pompeium laudibus extulerat, ut Pompeianum eum Auguſtus appellaret. Sæpe Brutum, Caſſium, Scipionem, Afranium, ut inſignes viros nominaverat. Neque id, eodem teſte Tacito, amicitiæ ipſius cum Auguſto offecit: quod quidem dubito utrum patientiſſimis Principis auribus, an ſcribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis, quæ hodie ſuperſunt, nulla apparet aſſentationis erga eum qui rerum potiretur ſuſpicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Auguſtum appellat: ſed ipsâ re poſcente, ſed brevi-

ter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, c. 19, templum Jani, occasione datâ, memorat ab eo clausum fuisse: quo quum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantùm ætati suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis opimis Cossi disserit, L. IV, c. 20, testem allegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium*, inquit, *conditorem, aut restitutorem*: quod quàm verè, quàm non ambitiosè dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *marmoream se relinquere* urbem, *quam lateritiam accepisset*. Jam verò in narranda insigni illa de Asdrubale victoria, quam Livius & Nero reportavere, quàm bella sese scriptori nostro materies offerebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris, quæ ad alterum e victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata? quàm facilè ibi sese jactare poterat adulatio? Livius rem quidem ipsam ornatè, ut par erat, magnificéque describit; in victores ipsos plenâ manu laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia, Tiberio, Druso, ne verbulum quidem.

Amore in patriam labefactata. Ceterum fateri cogimur Livii fidem; quæ adversùs gratiam potentiorum inconcussa stetit, amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam. Cujus quidem culpæ, ab honestissima sanè causa profectæ, sed culpæ tamen, non auderemus tantum virum insimulare, nisi res clara omnino foret, & plurimis manifestisque argumentis teneretur. Liceat nobis remittere Lectorem ad ea quæ in Præfatione ad majorem nostram Livii editionem super hoc negotio disputavimus.

§. 3. LIVIUS RECTI HONESTIQUE AMANS. Quòd si in iis etiam quæ peccat identidem Livius, amor tamen virtutis eminet, ita ut ab æquis judicibus laus ei cum reprehensione conjuncta debeatur; quantus illius gloriæ splendor est, ubi sincerus nitet, nec ullâ erroris maculâ deformatus? Ubique spirat apud eum cura commendandæ honestatis: suam ille ubique virtuti laudem, suam vitio reddit ignominiam; neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit seriem legentibus, sed iis instructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia possint esse documenta.

Pietas ejus in numina. Ac primò quidem pietatem in numina

quæ apud ſuos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperiosâ lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, ſeſeque multùm ab inſanientis ſapientiæ audacia & temeritate ſejungeret, quæ bellum falſis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa divina profligaret errores, ipſam tollebat divinam vim, eademque operâ maximum juſtitiæ & ſocietatis humanæ vinculum diſſolvebat. Sacrilegam hanc, quæ ſuo ævo Romæ vigebat, opinionum licentiam, non ſemel increpat, & cum intimi doloris ſenſu deflet Livius. Quàm gravis, quantæ ſeveritatis & ſanctimoniæ plena eſt hæc quæ lib. III, cap. 20, occurrit novæ illius impietatis caſtigatio? *Nondum hæc, quæ nunc tenet ſeculum, negligentia deûm venerat: nec interpretando ſibi quiſque jusjurandum & leges aptas faciebat, ſed ſuos potiùs mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X. 40.) de juvene eo qui conſulem monendum ſibi eſſe exiſtimabat pullarium auſ-

picia ementitum esse, *juvenis*, inquit, *ante doctrinam deos spernentem natus.* Sed quid plura opus est? Qui sedulò perpenderit, quonam modo Livius, si quid piè in deos factum est, id commemoret & prædicet; contrà, si in aliquo contemptor religionis animus appareat, quàm is invidiosè describatur, & in odium vocetur, facilè animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximopere delectatum esse, hæc verè & ex animo detestatum. Sufficiat hîc indicare lectori capp. 40 & 46 lib. v, ubi de Albinio, & Fabio Dorsone agit, & initia lib. XXII, ubi de consule Flaminio.

Immeritò ei objicitur superstitio.

Neque verò crediderimus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cœlestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maximè ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos ferè annos colligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab imperitis hominibus falsò habita pro monstris, quum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa rerum & naturæ legibus flueret. Sed non rectè judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut

pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit: ut quum lib. XXI, cap. 62, prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa eâ hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata & temerè credita sunt.* Rursus lib. XXVII, c. 23, *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse nuntiatum est.* Ubi, etsi rei prorsus incredibili fidem potiùs derogare debuerat, absurdæ certè superstitionis crimen a se repellit. Sed nusquam suum de his rebus judicium aut apertiùs, aut fusiùs explicat, quàm lib. XLIII, cap. 13. *Non sum nescius*, inquit, *ab eadem negligentia, quâ nihil deos portendere vulgò nunc credant, neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus: & quædam religio est, quæ illi prudentissimi viri publicè suscipienda censuerint, ea pro indignis habere quæ in meos annales referam.* Ex his profectò patet plura eum, quod

Livii de prodigiis judicia.

Curtius de se testatur, transcribere, quàm credere, & solâ antiquitatis veneratione adductum ea in annales suos retulisse, quæ etsi futilia esse intelligeret, illis tamen prudentissimis viris gravissima visa esse, &, tamquam missa a diis, publicè suscepta meminerat.

Livius ex historiæ fide prodigia narrare debuit.

Quin etiam illud affirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monumentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuslibet populi non pœnitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra ritusque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrûm non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum occæcaret stolida, & multùm, irridendane dicam, an deflenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantùm abest ut veræ religioni officiat, ut contrà hoc quoque nomine gratias Deo immortales & habere, & agere debeamus, quòd nos veteribus illis neque prudentiores neque ingeniosiores, a tam supinis tamque exitialibus erroribus, per divinam Evange-

lii lucem liberaverit. Non continuò igitur, si Livius perabsurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota superstitionis injungenda est: ac proinde nihil jam obstat quominus eum multùm amemus de sua in eos quos solos colere didicerat deos pietate. Multùm ergo ab eo absumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Christianam studii pontifici, tam lævam fuisse mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infensus Livio, quoscumque nancisci potuisset ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam absurdæ tantò posterior ætate testis unus citari potest.

Livius virtutum omnium præco & hortator.

Sed & ceterarum virtutum, justitiæ, abstinentiæ, comitatis, munificentiæ, castimoniæ, amoris in patriam, summa ubique apud eum elucet admiratio; quæ in earum æmulationem ipsum quoque lectorem rapit. In re manifestissima non operæ est diutius immorari. Sed tamen quis non ardore quodam caritatis in patriam succendi se sentiat? sive audit (IX. 4.) Lentulum con-

ſules ad Caudium hortantem, ut commu-nem ſalutem non morte tantùm, ſed & ignominiâ ſuâ bene emptam putent; ſive hanc (XXVI. 36.) velut ex oraculo miſſam vocem excipit: *Reſpublica incolumis & privatas res facilè ſalvas præſtat. Publica prodendo tua nequidquam ſerves.* Quem non ad temperantiam contemptumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Maſiniſſæ intempeſtivum & præcipitem in Sophonisbam amorem caſtigat, (XXX. 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quòd ſi a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii ſuperbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinèm & impotentiam, Manlii Capitolini ſpes ambitioſas & ſeditioſa conſilia, Flaminii Varroniſque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo non laudis cupidus exhorreſcat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipſe ex hiſtoria uberrimum utiliſſimumque capi poſſe exiſtimavit. Sic *omnis exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri* datur. *Inde*

tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.

Fremant philosophi licet: audacter profitebimur animi nostri sententiam. Omnes illorum disputationes una nobis videtur Livii historia, si quis & honesti amore sibi pectus imbui velit, & salubri quodam antidoto adversùs vitiorum contagia muniri, sive auctoritatis pondere, sive utilitatis ubertate superare. Quidquid apud illos præceptis adstruitur, hîc firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem: hîc ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas: hîc nos frangit auctoritas ineluctabilis onustorum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modò aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsâ præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit &

Livii historia ad mores informandos utilior, quàm omnes philosophorum disputationes.

ſules ad Caudium hortantem, ut communem ſalutem non morte tantùm, ſed & ignominiâ ſuâ bene emptam putent; ſive hanc (XXVI. 36.) velut ex oraculo miſſam vocem excipit: *Reſpublica incolumis & privatas res facilè ſalvas præſtat. Publica prodendo tua nequidquam ſerves.* Quem non ad temperantiam contemptumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Maſiniſſæ intempeſtivum & præcipitem in Sophonisbam amorem caſtigat, (XXX. 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quòd ſi a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii ſuperbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinèm & impotentiam, Manlii Capitolini ſpes ambitioſas & ſeditioſa conſilia, Flaminii Varroniſque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo non laudis cupidus exhorreſcat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipſe ex hiſtoria uberrimum utiliſſimumque capi poſſe exiſtimavit. Sic *omnis exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri* datur. *Inde*

tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.

Fremant philosophi licet: audacter profitebimur animi nostri sententiam. Omnes illorum disputationes una nobis videtur Livii historia, si quis & honesti amore sibi pectus imbui velit, & salubri quodam antidoto adversùs vitiorum contagia muniri, sive auctoritatis pondere, sive utilitatis ubertate superare. Quidquid apud illos præceptis adstruitur, hîc firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem: hîc ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas: hîc nos frangit auctoritas ineluctabilis onustorum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modò aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsâ præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit &

Livii historia ad mores informandos utilior, quàm omnes philosophorum disputationes.

exornat, & ita præcipit ut prorſus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magiſterii ſupercilium; nulla doctoris perſona: fallitque diſciplina virtutis antè inſinuata mentibus, quàm ipſi qui diſcunt doceri ſeſe intelligant.

Hoc artificium callidè deprehendit vir exculti multâ humanitate ingenii Corbinellus, qui ſententias e Livio collectas contulit in libellum, editum Pariſiis anno 1694. In monito, quod huic libello præfixum eſt, obſervat editor, mirum quibuſdam fortaſſe videri poſſe, quòd qui tam non ſententiosè ſcripſerit Livius, tam multas ex ſuo opere excerpendas ſententias præbuerit. Sed nempe egregius dicendi artifex, non Polybianâ ſimplicitate, tamquam purpureos pannos, narrationi ſententias aſſuit. Longè illi major eſt venuſtatis & æquabilitatis in ſcribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod poſteà Petronius monuit, *ſententiæ emineant extra corpus orationis expreſſæ*, *ſed intexto veſtibus colore niteant.*

Judicium de Livii hiſtoria

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre poſſe ſententiam. Tres præcipuæ ſunt hiſtoriæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis

sit. Atque adeo tria sunt historici officia, ut res gestas cum fide repræsentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hausta ex iisdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inspergat. Duo ita præstitit Livius, ut si minùs ceteris omnibus dicendus est præripuisse palmam, certè nulli secundus haberi possit: ac si historiarum scriptori sufficeret utile dulci miscere, frustra quidquam perfectius quæreretur. In fide paulùm claudicavit, & humani aliquid passus est, sed ita ut culpam causa culpæ elevare plerumque videatur.

De Livii moribus conjectura.

Jam si ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex scriptis æstimemus, ut ferè solent ii qui scribunt aliquid, animi sui effigiem etiam aliud agendo in libris suis exprimere, dubitare non possumus, quin candidissimum ei pectus fuerit amantissimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fuco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otiosam ejus admirationem minimè stetisse videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximiè laudet, in se quoque amare.

FRAGMENTA DUO LIVII
DE CICERONE.

Ex Seneca patre, Suasoria sexta.

M. Cicero, sub adventum Triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se, quàm Cæsari Cassium & Brutum, posse. Primò in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum, quum modò venti adversi retulissent, modò ipse jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset, tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit : regressusque ad superiorem villam, quæ paulò plus mille passibus a mari abest, *Moriar*, inquit, *in patria sæpe servata.* Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum : ipsum deponi lecticam, & quietos pati, quod sors iniqua cogeret, jussisse. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præcisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum fuit : manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, jussuque ejus inter duas manus in Rostris positum, ubi ille

consul, ubi sæpe consularis, ubi eo ipso anno adversùs Antonium, quanta nulla umquam humana vox cum admiratione eloquentiæ, auditus fuerat. Vix attollentes * lacrymis oculos homines, intueri trucidata membra ejus poterant.

IBIDEM.

Vixit tres & sexaginta annos : ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri *possit*. Ingenium & operibus, & præmiis operum felix. Ipse fortunæ diu prosperæ, & in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruinâ partium pro quibus steterat, filiæ morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit, præter mortem : quæ, verè æstimanti, minùs indigna videri potuit, quòd a victore inimico nihil crudelius passurus erat, quàm quod ejusdem fortunæ compos ipse fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

* Gronov. legit. *præ lacrymis*.

FRAGMENTUM LIVII
DE CATONE.

Ex Hieronym. Prol. l. II, in Oseam.

CUJUS (Catonis) gloriæ neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit; quum utrumque summis præditi fecerint ingeniis.

FRAGMENTUM EX LIB. XCI.
DE SERTORIO.

TAMEN (1) insequenti ipso pervigilante in eodem loco alia excitata turris primâ luce miraculo hostibus fuit: simul & oppidi turris, quæ maximum propugnaculum fuerat, subrutis fundamentis dehiscere ingentibus rimis & tu *** igni cœpit: incendiique simul & ruinæ metu territi Contrebienses de muro trepidi effugerunt, &, ut legati mitterentur ad dedendam urbem ab universa multitudine conclamatum est. Eadem virtus, quæ inritantes oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit. Obsidibus acceptis pecuniæ modicam exegit summam, armaque omnia ademit. Transfugas liberos vivos ad se adduci jussit, & fugitivos,

(1) *Tamen insequenti.* Videtur excidisse vox *nocte.*

quorum

quorum major multitudo erat ipsis, imperavit ut interficerent. Jugulatos de muro dejecerunt. Cum magna jactura militum quattuor & quadraginta diebus Contrebia expugnata; relictoque ibi (2) L. Instelo * * * ad Hiberum flumen copias adduxit. Ibi hibernaculis secundùm oppidum, quod Castra Ælia vocatur, ædificatis ipse in castris manebat, interdiu conventum sociarum civitatium in oppido agebat. Arma ut fierent, pro copiis cujusque populi per totam provinciam edixerat: quibus inspectis referre cetera arma milites jussit. Quæ aut itineribus crebris aut oppu * * * facta erant nova, mane per centuriones divisit — — tum quoque — — s instruxit armis vestimenta qu — — ipendium datum fabros — — indeque exciverat quibus officinabus bitumen * * * ratione inita, quid in singulos dies effici posset. Itaque omnia simul instrumenta belli parabantur. Neque materia artificibus, præparatis ante omnibus (3) inixogivitium — udio, nec suo quisque operi artifex deerat. Convocatis deinde omnium populorum legationibus — — quas ipse res * * * quasque in oppugnandis urbibus hostium gessisset, exposuit, & ad reliqua belli cohortatus est, paucis edoctos, quantum Hispaniæ provinciæ interesset, suas

(2) L. Instelo. *L. Insteio.*

(3) Inixogivitium - - udio. Fortè *enixo civitatium studio.*

partes superiores esse. Dimisso deinde conventu, jussis, quae omnihus *** ibi *** re suas: principio veris M. Perpernam cum viginti millibus peditum, equitibus mille quingentis in (4) Ilurcaonum gentem misit ad tuendam regionis ejus maritimam oram, datis praeceptis, quibus itineribus duceret ad defendendas socias urbes, quas Ponpeius oppugnaret, quibusque ipsum agmen Ponpeii ex insidiis adgrederetur. Eodem tempore & ad (5) Herennuleium, qui in isdem locis erat litteras misit, & in alteram provinciam ad (6) L. Hertuleium praecipiens, quemadmodum bellum (7) administrare vellet; ante omnia ut ita socias civitates tueretur, ne acie cum Metello dimicaret, cui neque auctoritate neque viribus par esset. Ne ipse quidem consilium —— versum —— neque in aciem descensurum eum credebat; si traheretur bellum, hosti, cum mare ab tergo provinciasque omnes in potestate haberet, navibus undique commeatus venturos: ipsi autem comsumptis priore aestate, quae praeparata fuissent, omnium rerum inopiam fore. Perpernam in maritimam regionem sup —— ut ea, quae integra adhuc ab hostis —— riposset, & si qua occasio detur, incautos per tem-

(4) Ilurcaonum. *Ilercaonum.*

(5) Herennuleium. *Herennium* vocat Plutarchus.

(6) L. Hertuleium. *L. Hirtuleium* vel *Herculeium.*

(7) Administrare. *Administrari*, vel *administrare ipsum vellet.*

pus adgressurum. Ipse cum suo exercitu (8) Hiberones & Autalcones progredi statuit, a quibus — — mem cum — — oppugnarentur Celtib. urbes inploratam e se opem — — missosque qui itinera exercitui Romano monstrarent — — — — maritimam ne oram, ut Pompeium ab Ilercaonia & Contestania arceat utraque socia gente, an ad Metellum & (9) Rusitaniam se convertat. Hæc secum agitans Sertorius præter Hiberum amnem per pacatos agros quietum exercitum sine ullius noxa duxit. Profectus inde in Bursaonum & (10) Casuantinorum & Graccuritanorum fines, evastatis omnibus proculcatisque segitibus, ad Calagurim Nasicam sociorum urbem (11) benit, transgressusque amnem propinquum urbi ponte facto castra posuit. Postero die M. Masium quæstorem in (12) Arvacos & Cerindones misit ad conscribendos ex iis gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, quæ Leucada appellatur, comportandum, præter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quamcumque regionem ducere exercitum statuisset,

(8 Hiberones & Autalcones. Fortè *in Berones & Autrigones.*

(9) Rusitaniam. *Lusitaniam.*

(10) Casuantinorum. *Cascantinorum.*

(11) Benit. *venit.*

(12) In Arvacos & Cerindones. *in Arevacos & Pelendones.*

& (13) C. Inſtelum præfectum equitum Segoviam & in (14) Vacreorum gentem ad equitum conquiſitionem miſit, juſſum cum equitibus Contrebiæ ſeſe opperiri. Dimiſſis iis ipſe profectus per (15) Umconum agrum ducto exercitu in confinio (16) Vironum poſuit caſtra. Poſtero die cum equitibus prægreſſus ad itinera exploranda, juſſo pedite quadrato agmine ſequi, ad (17) Vareiam validiſſimam regionis ejus urbem venit. Haud inopinantibus — — advenerat, undique equitibus & ſuæ gentis & (18) Autric.

(13) C. Inſtelum. *C. Inſteium.*
(14) Vacreorum. *Vaccæorum.*
(15) Umconum. *Vaſconum.*
(16) Vironum. *Beronum.*
(17) Vareiam. Fortè *Veliam* : alii *Variam* appellant.
(18) Autric. *Autrigonum.*

EPITOME

LIBRI PRIMI LIVIANI.

ADVENTUS *Æneæ in Italiam, & ejus res gestæ referuntur. Ascanii regnum Albæ, ac deinceps Sylviorum. Numitoris filiâ, a Marte compressâ, nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circà populis, primus clausit: cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc Trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii sup-*

plicium. Alba diruta : Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. Ancus Marcius cæremonias a Numa institutas renovavit : Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit : Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam Prisci Latini occupaverant, diruit : pontem sublicium in Tiberim fecit : Janiculum collem urbi addidit : fines imperii protulit : Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo Demarati Corinthii filius a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit ; & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit : Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit : Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ causâ Attii Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset : quod quum ille fieri posse respon-

diſſet, juſſiſſe eum novaculâ cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occiſus eſt ab Anci filiis, quum regnaſſet annos triginta octo. Succeſſit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis poſito caput arſiſſe traditum eſt. Is Veientes atque Etruſcos prœlio fudit. Cenſum primus omnium egit. Luſtrum condidit, quo cenſa civium capita octoginta millia eſſe dicuntur. Claſſes, centuriaſque deſcripſit. Pomœrium protulit. Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Eſquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus eſt a L. Tarquinio, Priſci filio, conſilio filiæ ſuæ Tulliæ, quum regnaſſet annos quadraginta quatuor. Poſt hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi juſſu regnum invaſit: quo die ſcelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa ſe ad cuſtodiam corporis ſui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bel-

lum cum Volſcis geſſit ; & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere, quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in poteſtatem ſuam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & conſulentibus quis eorum regnaturus eſſet Romæ, dictum eſt, eum regnaturum qui primus matrem oſculatus eſſet. Quod reſponſum quum ipſi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapſum ſe ſimulavit, & terram oſculatus eſt ; idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum impotenter ſe gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium ſui adduxiſſet, ad ultimum, propter expugnatam nocturnâ vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad ſe Tricipitino, & viro Collatino, obteſtata ne inulta mors ejus eſſet, cultro ſe interemit, Bruti operâ maximè expulſus eſt, quum regnaſſet annos viginti quinque. Tunc conſules primùm creati ſunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI.

PRÆFATIO.

FACTURUSNE operæ pretium ſim, ſi a primordio urbis res populi Romani perſcripſerim, nec ſatis ſcio; nec, ſi ſciam, dicere auſim: quippe qui quum veterem, tum vulgatam eſſe rem videam, dum novi ſemper ſcriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos ſe, aut ſcribendi arte rudem vetuſtatem ſuperaturos credunt. Utcumque erit, juvabit tamen rerum geſtarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me ipſum conſuluiſſe; &, ſi in tanta ſcriptorum turba mea fama in obſcuro ſit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me conſoler. Res eſt præterea & immenſi operis, ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum re-

petatur, & quæ ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret suâ; & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minùs præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrà hoc quoque laboris præmium petam, uti me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certè, dum prisca illa totâ mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat: &, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimùm ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint; per

quos viros, quibuſque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium ſit: labente deinde paulatim diſciplinâ, velut deſidentes primò mores ſequatur animo; deinde ut magis magiſque lapſi ſint; tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præcipuè in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illuſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias; inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii ſuſcepti fallit, aut nulla umquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior fuit; nec in quam civitatem tam ſeræ avaritia luxuriaque immigraverint; nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parcimoniæ honos fuerit; adeo, quantò rerum minùs, tantò minùs cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates deſiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forſitan & neceſſariæ erunt; ab initio certè tantæ ordiendæ rei abſint. Cum bonis potiùs ominibus votiſque ac precationibus deorum dearumque, ſi, ut poetis, nobis quoque mos eſſet, libentiùs inciperemus, ut orſis tanti operis ſucceſſus proſperos darent.

LIBER PRIMUS.

Jam primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneâ Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis, Antenorem cum multitudine Henetûm, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras; & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Ænean ab simili clade domo profugum, sed ad majora rerum initia ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse; inde in Siciliam quærentem sedes delatum; ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso propè errore nihil præter arma & naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii prœlio

Antenoris fata

Æneæ fata.

victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent; postquam audierit multitudinem Trojanos esse, ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris, crematâ patriâ & domo profugos, sedem condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio: ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. Ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

Ascanius nascitur.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat.

Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli; victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem, confugiunt; qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum, nimio plus quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversùs tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere; fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solùm, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis sui implesset; tamen, quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit: situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Jovem Indigetem appellant.

Æneæ mors.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat; tamen id imperium ei

ad puberem ætatem incolume manſit: tantiſper tutelâ muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comeſque inde paternæ fugæ, quem Iulum eumdem Julia gens auctorem nominis ſui nuncupat. Is Aſcanius, ubicumque & quacumque matre genitus (certè natum Æneâ conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercæ, reliquit; novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit, quæ ab ſitu porrectæ in dorſo urbis Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam, triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maximè fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruſcique, aut ulli alii accolæ auſi ſint. Par ita convenerat, ut Etruſcis Latiniſque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Sylvius deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam in ſylvis natus. Is Ænean Sylvium creat: is deinde Latinum Sylvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini appellati. Manſit Sylviis poſtea

Alba condita.

Albani reges.

omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: post Agrippam Romulus Sylvius, a patre accepto imperio regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Sylviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus; stirpem fratris virilem interimit; fratris filiæ Rheæ Sylviæ per speciem honoris, quum vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partûs adimit.

Romuli & Remi ortus.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundùm deorum opes imperii principium. Vi compressa vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant; sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam di-

vinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterat amnis; & posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat: ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circà sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt; ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itáque educati, quum primùm adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circà saltus. Hinc robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantùm subsistere, sed in latrones prædâ onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere; & cum his, crescente in dies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

Educatio & adolescentia.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo urbe Arcadicâ Pallantium, dein Pa-

latium, montem appellatum: ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus ea tenuerit loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri; inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum, prædas agere: sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat: necessitas prior venit: ita metu subactus, Romulo rem aperit. Fortè & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eódem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo

Amulium obtruncant, & Numitorem restituunt.

juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit; & a domo Numitoris aliâ comparatâ manu adjuvat Remus: ita regem obtruncant.

VI. Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; postquam juvenes perpetratâ cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ permissâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et supererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant; qui omnes facilè spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio; quoniam gemini essent, nec ætatis vere-

Urbis condendæ consilium capiunt.

cundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; jamque nuntiato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat: tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit.

Remus a fratre occiditur.

Roma condita Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia: ante C. 752.

VII. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mirâ specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, quà, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum viâ procubuisse: ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola

Herculis adventus in Latium.

ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant, aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent: quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex *spelunca* boum vox Herculem convertit: quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequidquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quàm imperio regebat loca; venerabilis vir miraculo litterarum, rei novæ inter rudes artium homines, venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinoris-

Evander Arcas.

que causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat qui vir esset. Ubi nomen patremque, ac patriam accepit, *Jove nate, Hercules, salve*, inquit: *te mihi mater veridica interpres deûm aucturum cœlestium numerum cecinit; tibique aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextrâ Hercules datâ, *accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ atque dicatâ*, ait. Ibi tum primùm bove eximiâ captâ de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inclytæ ea loca incolebant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præstò essent, iisque exta apponerentur; Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem: inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt; donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Ara Maxima.

Rempublicam ordinat Romulus.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re,

præterquam legibus, poterat, jura dedit; quæ ita ſancta generi hominum agreſti fore ratus, ſi ſe ipſe venerabilem inſignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu ſe auguſtiorem, tum maximè lictoribus duodecim ſumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum ſecutum numerum putant: me haud pœnitet eorum ſententiæ eſſe, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruſcis finitimis, unde ſella curulis, unde toga prætexta ſumpta eſt, numerum quoque ipſum ductum placet; & ita habuiſſe Etruſcos, quòd ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in ſpem magis futuræ multitudinis, quàm ad id quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere conſilio condentium urbes, qui obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam e terra ſibi prolem ementiebantur, locum, qui nunc ſeptus deſcendentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit: eò ex finitimis populis turba omnis, ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit; idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, conſilium deinde viribus parat: centum creat

Urbem auget.

Aſylum aperit.

Senatum inſtituit.

ſenatores, ſive quia is numerus ſatis erat, ſive quia ſoli centum erant qui creari Patres poſſent. Patres certè ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par eſſet: ſed penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi ſpes prolis, nec cum finitimis connubia eſſent. Tum ex conſilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes miſit, qui ſocietatem connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo naſci; deinde quas ſua virtus ac dii juvent, magnas opes ſibi, magnumque nomen facere: ſatis ſcire, origini Romanæ & deos affuiſſe, & non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus ſanguinem & genus miſcere.* Nuſquam benignè legatio audita eſt; adeo ſimul ſpernebant, ſimul tantam in medio creſcentem molem ſibi ac poſteris ſuis metuebant. A pleriſque rogitantibus dimiſſi, *Ecquod feminis quoque aſylum aperuiſſent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes paſſa, & haud dubiè ad vim ſpectare res cœpit: cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi diſſimulans, ludos ex induſtria parat Neptuno Equeſtri ſolennes: Conſualia vocat. Indici deinde finitimis ſpectaculum jubet; quantoque apparatu tum

Connubia petit a finitimis.

ſciebant aut poterant, concelebrant, ut rem claram exſpectatamque facerent. Multi mortales convenere, ſtudio etiam videndæ novæ urbis, maximè proximi quique, Cæninenſes, Cruſtumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac conjugibus venit. Invitati hoſpitaliter per domos, quum ſitum mœniaque & frequentem tectis urbem vidiſſent, mirantur tam brevi rem Romanam creviſſe. Ubi ſpectaculo tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex compoſito orta vis; ſignoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines diſcurrit: magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quaſdam formâ excellente primoribus Patrum deſtinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longè ante alias ſpecie ac pulchritudine inſignem a globo Talaſſii cujuſdam raptam ferunt; multiſque ſciſcitantibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talaſſio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœſti parentes virginum profugiunt, incuſantes violati hoſpitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad ſolenne ludoſque, per fas ac fidem decepti, veniſſent. Nec raptis aut ſpes de ſe melior, aut indignatio eſt minor: ſed ipſe Romulus circuibat, docebatque: *Patrum id ſuperbiâ factum, qui con-*

U. c. 4.
a. C. 748.
Raptus Sabinarum.

nubium finitimis negassent : illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, &, quo nihil carius humano generi sit, liberûm fore. Mollirent modò iras; & quibus sors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam; eóque melioribus usuras viris, quòd annixurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore; quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant : at raptarum parentes tum maximè sordidâ veste, lacrymisque, & querelis civitates concitabant. Nec domi tantùm indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum; & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustuminique, & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigre movent : ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine do-

Bellum Cæninense.

cet vanam ſine viribus iram eſſe : exercitum fundit, fugatque ; fuſum perſequitur : regem in prœlio obtruncat, & ſpoliat : duce hoſtium occiſo, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe quum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium adſcendit ; ibique ea quum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit deo : *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modò animo metatus ſum, dedico, ſedem opimis ſpoliis, quæ, regibus ducibuſque hoſtium cæſis, me auctorem ſequentes poſteri ferent.* Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratum eſt. Ita deinde diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, quâ laturos eò ſpolia poſteros nuncupavit ; nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem : bina poſtea inter tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia ; adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Antemnates victi.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit : raptim & ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppreſſit. Fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes ;

oppidum captum; duplicique victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjux precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat; ita rem coalescere concordiâ posse: facilè impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minùs etiam, quòd jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utróque coloniæ missæ: plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent: & Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multóque id maximum fuit: nihil enim per iram aut cupiditatem actum est; nec ostenderunt bellum priùs, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat: aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere; seu ut vi capta potiùs arx videretur, seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam quod in sinistris manibus haberent: eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris

Crustumini victi.

U. c. 5. a. C. 747. Sabinum bellum.

ſiniſtris manibus eſſet, directò arma petiſſe dicant; & fraude viſam agere, ſuâ ipſam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini; atque inde poſtero die, quum Romanus exercitus inſtructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi eſt, compleſſet, non priùs deſcenderunt in æquum, quàm, irâ & cupiditate recuperandæ arcis ſtimulante animos, in adverſum Romani ſubiere. Principes utrimque pugnam ciebant, ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius: hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atque audaciâ ſuſtinebat. Ut Hoſtus cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies; fuſaque eſt ad veterem portam Palatii. Romulus & ipſe turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *juſſus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci: arcem jam ſcelere emptam Sabini habent: inde huc armati ſuperatâ mediâ valle tendunt. At tu, pater deûm hominumque, hinc ſaltem arce hoſtes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam ſiſte. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum ſit poſteris, tuâ præſenti ope ſervatam urbem eſſe, voveo.* Hæc precatus, veluti ſi ſenſiſſet auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus reſiſtere, atque iterare pugnam jubet.* Reſtitere Romani, tamquam cœleſti voce juſſi: ipſe ad pri-

mores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est, nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettius pugnabat; eò pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur; & alia Romana acies, audaciâ regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit; adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prœlium: sed res Romana erat superior.

Matronæ prœlium dirimunt.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa*

belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus ſumus. Meliùs peribimus, quàm ſine alteris veſtrûm viduæ, aut orbæ vivemus. Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies: inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modò, ſed & civitatem unam ex duabus faciunt; regnum conſociant; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati: monumentum ejus pugnæ, ubi primùm ex profunda emerſus palude equus Curtium in vado ſtatuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam triſti læta repentè pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi, fecit. Itaque quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis impoſuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquantò numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt. Ramnenſes ab Romulo; ab Tito Tatio Titienſes appellati. Lucerum nominis & originis cauſa incerta eſt. Inde non modò commune, ſed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

U. c. 7. a.C. 745. Pax convenit.

XIV. Poſt aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant; quumque Laurentes jure gentium agerent, apud

U. c. 12. a.C. 740. T. Tatii mor.

Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit: nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre, quàm dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multò propius, atque in ipsis propè portis bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere: juventute armatâ immissâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur; tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit; castra a Fidenis mille passuum locat: ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnæ,

Bellum cum Fidenatibus.

adequitando ipsis propè portis, hostem excivit: fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit; & quum, velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repentè portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subitò exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum qui in præsidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, priùs pene quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt; multóque effusiùs (quippe verâ fugâ) qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, priusquam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

Bellum cum Veientibus.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quàm justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contrà, postquam hostem in agris non invenit, dimi-

cationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit : quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere, obviam egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nullâ arte adjutis, tantùm veterani robore exercitûs, rex Romanus vicit; persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe validâ muris, ac situ ipso munitâ abstinuit; agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eâque clade haud minùs quàm adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta; quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ : ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit quàm Patribus, longè ante alios acceptissimus militum animis; trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solùm, sed etiam in pace habuit.

U. c. 37. a. C. 715. *Mors Romuli.*

XVI. His mortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem habe-

ret, ſubitò coorta tempeſtas cum magno fragore tonitribuſque, tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, ſedato tandem pavore, poſtquam ex tam turbido die ſerena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam ſedem regiam vidit, etſi ſatis credebat Patribus, qui proximi ſteterant, ſublimem raptum procellâ, tamen velut orbitatis metu icta, mœſtum aliquamdiu ſilentium obtinuit. Deinde a paucis initio facto, *deum, deo natum, regem parentemque urbis Romanæ ſalvere* univerſi *Romulum* jubent: pacem precibus expoſcunt, *uti volens propitius ſuam ſemper ſoſpitet progeniem.* Fuiſſe credo tùm quoque aliquos, qui diſcerptum regem Patrum manibus taciti arguerent; manavit enim hæc quoque, ſed perobſcura, fama: illam alteram admiratio viri & pavor præſens nobilitavit. Conſilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius, ſollicitâ civitate deſiderio regis, & infensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cœlo repentè delapſus, ſe mihi obvium dedit. Quum perfuſus horrore venerabunduſque adſtitiſſem, petens precibus, ut contrà intueri fas eſſet:* Abi, nuntia, *inquit*, Romanis, Cœleſtes

ita velle, ut mea Roma caput Orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. *Hæc*, inquit, *locutus*, *sublimis abiit*. Mirum quantum illi viro nuntianti hæc fides fuerit; quámque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. Necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones; inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant: Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circà civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis qui summæ rerum præessent, consociant: decem imperitabant; unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: quin-

que dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat; annuumque intervallum regni fuit: id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos; nec ultrà niſi regem, & ab ipſis creatum, videbantur paſſuri. Quum ſenſiſſent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſummâ poteſtate populo permiſſâ, ut non plus darent juris quàm detinerent: decreverunt enim, ut, quum populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent; hodieque in legibus magiſtratibuſque rogandis uſurpatur idem jus, vi ademptâ: priuſquam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocatâ, *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit*, inquit, *Quirites, regem create: ita Patribus viſum eſt. Patres deinde, ſi dignum, qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modò ſciſcerent juberentque ut ſenatus decerneret, qui Romæ regnaret.

U. c. 38. a. C. 714. *Interregnum annuum.*

XVIII. Inclyta juſtitia religioque eâ tempeſtate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, conſultiſſimus vir, ut in illa quiſquam ætate eſſe poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doc-

Electio Numæ.

trinæ ejus, quia non exſtat alius, falsò Samium Pythagoram edunt; quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs poſt annos in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotona, juvenum æmulantium ſtudia cœtus habuiſſe conſtat. Ex quibus locis, etſi ejuſdem ætatis fuiſſet, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quemquam ad cupiditatem diſcendi exciviſſet? quove præſidio unus per tot gentes, diſſonas ſermone moribuſque, perveniſſet? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis; inſtructumque non tam peregrinis artibus, quàm diſciplinâ tetricâ ac triſti veterum Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde ſumpto, videbantur; tamen neque ſe quiſquam, nec factionis ſuæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro auſi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, ſicut Romulus auguratò urbe condendâ regnum adeptus eſt, de ſe quoque deos conſuli juſſit: inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque ſacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem verſus conſedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, ſedem cepit, dextrâ manu bacu-

U. c. 39. a. C. 713. *Inauguratio Numæ.*

lum ſine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt : inde ubi proſpectu in urbem agrumque capto, deos precatus, regiones ab oriente ad occaſum determinavit ; dextras ad meridiem partes, lævas ad ſeptentrionem eſſe dixit. Signum contrà, quò longiſſimè conſpectum oculi ferebant, animo finivit. Tum lituo in lævam manum tranſlato, dextrâ in caput Numæ impoſitâ, precatus eſt ita : *Jupiter pater, ſi eſt fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ eſſe, uti tu ſigna nobis certa adclaraſſis inter eos fines quos feci.* Tum peregit verbis auſpicia quæ mitti vellet : quibus miſſis, declaratus rex Numa de templo deſcendit.

Numa inſtituta.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibuſque ac moribus de integro condere parat : quibus quum inter bella aſſueſcere videret non poſſe, quippe efferatos militiâ, animos, mitigandum ferocem populum armorum deſuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit, apertus, ut in armis eſſe civitatem, clauſus, pacatos circà omnes populos ſignificaret. Bis deinde poſt Numæ regnum clauſus fuit, ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum, iterum, quod noſtræ ætati dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto, pace terrâ

Janus belli & pacis index.

marique partâ. Clauſo eo, quum omnium circà finitimorum ſocietate ac fœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat, omnium primùm, rem, ad multitudinem imperitam, & illis ſeculis rudem, efficaciſſimam, deorum metum injiciendum ratus eſt : qui quum deſcendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe; ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique deorum præficere. Atque omnium primum, ad curſum lunæ, in duodecim menſes deſcribit annum : quem (quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus menſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut quarto & vigeſimo anno ad metam eamdem ſolis unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtoſque fecit; quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

Dea Egeria.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit; quamquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maximè quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicoſa plures Romuli quàm Numæ ſimi-

lès reges putabat fore, iturosque ipſos ad bella ; ne ſacra regiæ vicis deſererentur, flaminem Jovi aſſiduum ſacerdotem creavit, inſigni que eum veſte, & curuli regiâ ſellâ adornavit : huic duos flamines adjecit ; Marti unum, alterum Quirino. Virgineſque Veſtæ legit, Albâ oriundum ſacerdotium, & genti conditoris haud alienum : his, ut aſſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit : virginitate aliiſque cæremoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen ; cœleſtiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſolennique ſaltatu, juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique ſacra omnia exſcripta exſignataque attribuit ; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque ſacra pontificis ſcitis ſubjecit, ut eſſet quò conſultum plebes veniret ; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinoſque adſciſcendo, turbaretur : nec cœleſtes modò cæremonias, ſed juſta quoque funebria, placandoſque Manes, ut idem pontifex edoceret ; quæque prodigia, fulminibus aliove quo viſu miſſa,

Flamines.

Salii.

Pontifex.

Prodigiorum procuratio.

ſuſciperentur atque curarentur : ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent.

Pop. Romani religio & tranquillitas.

XXI. Ad hæc conſultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis converſâ, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum aſſidua inſidens cura, quum intereſſe rebus humanis cœleſte numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximè legum ac pœnarum metum, civitatem regerent. Et quum ipſi ſe homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, caſtra, non urbem poſitam in medio, ad ſollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti ſunt, ut civitatem totam in cultum verſam deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco ſpecu fons perenni rigabat aquâ; quò quia ſe perſæpe Numa ſine arbitris, velut ad congreſſum deæ, inferebat, Camenis eum lucum ſacravit; quòd earum ibi concilia cum conjuge ſua Egeria eſſent. Et ſoli Fidei ſolenne inſtituit: ad id ſacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi juſſit, manuque ad digitos uſque involutâ rem divinam facere; ſignificantes fidem tutandam, ſedemque ejus etiam in dextris ſacratam eſſe. Multa alia ſacrificia, locaque ſacris faciendis,

quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis quàm regni. Ita duo deinceps reges, alius aliâ viâ, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos; Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

U. c. 82. a. C. 670. *Tullus Hostilius rex eligitur.*

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversùs Sabinos fuerat, regem populus jussit: Patres auctores facti. Hic non solùm proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ: utrimque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quàm mandata, agerent: satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordiùs res acta: excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant: tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem

indixerant : hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi poteſtatem, quid petentes venerint, facit : illi omnium ignari, primùm purgando terunt tempus : *Se invitos quidquam, quod minùs placeat Tullo, dicturos, ſed imperio ſubigi : res repetitum ſe veniſſe : ni reddantur, bellum indicere juſſos.* Ad hæc Tullus : *Nuntiate*, inquit, *regi veſtro, regem Romanum deos facere teſtes, uter priùs populus res repetentes legatos aſpernatus dimiſerit, ut in eum omnes expetant hujuſce clades belli.*

U. c. 85. a. C. 667. *Bellum cum Albanis.*

XXIII. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrimque ſummâ ope parabatur, civili ſimillimum bello, propè inter parentes natoſque, Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minùs miſerabilem dimicationem fecit ; quòd nec acie certatum eſt, &, tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores, ingenti exercitu, in agrum Romanum impetum fecere : caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſâ circumdant : foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſecula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur : dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, ma-

gnumque deorum numen, ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Mettium : ducit quàm proximè ad hoſtem poteſt : inde legatum præmiſſum nuntiare Tullo jubet, *priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio : ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire ea ſe allaturum, quæ nihilò minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam pertineant.* Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, in aciem educit. Exèunt contrà & Albani. Poſtquam inſtructi utrimque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus : *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ ſint, & ego regem noſtrum Cluilium, cauſam hujuſce eſſe belli, audiſſe videor ; nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed ſi vera potiùs quàm dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos vicinoſque populos ad arma ſtimulat. Neque rectè, an perperam, interpretor ; fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit : me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim. Etruſca res quanta circa nos teque maximè ſit, quò propiores vos, hòc magis ſcis : multum illi terrâ, plurimum mari pollent. Memor eſto, jam, quum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo*

fore ; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam non contenti libertate certâ, in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quamquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

Horatiorum & Curiatiorum certamen proponitur.

XXIV. Fortè in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Hôratios Curiatiosque fuisse satis constat ; nec ferme res antiqua alia est nobilior : tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utróque trahunt ; plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro : *ibi imperium fore, unde victoria fuerit.* Nihil recusatur : tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum

Fœderis feriendi ritus.

ita rogavit : *Jubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* Jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit : postea regem ita rogavit : *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vasa comitesque meos?* Rex respondit : *Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius : patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbenâ caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus ; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis : *Audi*, inquit, *Jupiter, audi, pater patrate populi Albani, audi tu, populus Albanus : ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, utique ea hîc hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo, tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hîc hodie feriam ; tantóque magis ferito, quantò magis potes pollesque.* Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere icto, trigemini, sicut

convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*, feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt.

Certaminis descriptio.

Consederant utrimque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum: itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt; nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit; & neutrò inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt: ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus; Romanas legiones jam spes tota, nondum ta

men cura deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumſteterant. Fortè is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adversùs ſingulos ferox. Ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes; unum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magnò impetu rediit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius, cæſo hoſte victor, ſecundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum; & ille defungi *prœlio feſtinat*. Priùs itaque quàm alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterum Curiatium conficit. Jamque æquato Marte ſinguli ſupererant, ſed nec ſpe, nec viribus pares: alterum, intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant; alter feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti: nec illud prœlium fuit. Romanus exſultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi; tertium cauſæ belli hujuſce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malè ſuſtinenti arma, gladium ſupernè jugulo defigit; jacentem ſpoliat. Romani

ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eò majore cum gaudio, quò prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exſtant, quò quiſque loco cecidit: duo Romana uno loco propiùs Albam, tria Albana Romam versùs, ſed diſtantia locis, & ut pugnatum eſt.

XXVI. Priuſquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: *uſurum ſe eorum operâ, ſi bellum cum Veientibus foret*: ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina ſpolia præ ſe gerens; cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit; cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, ſimul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hoſtem.* Atrox viſum id facinus Patribus plebique; ſed recens meritum facto obſtabat: tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingra-

Horatius ſororem occidit.

tique ad vulgus judicii, aut, secundùm judicium, supplicii auctor esset; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent, secundùm legem facio.* Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito; infelici arbori reste suspendito. Verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium.* Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur eâ lege ne innoxium quidem posse, quum condemnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I lictor, colliga manus.* Accesserat lictor, injiciebatque laqueum: tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit: ita demum provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio patre proclamante, *se filiam jure cæsam judicare: ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse.* Orabat deinde, *ne se, quem paulò antè cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent.* Inter hæc senex juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine*, aiebat, *quem modò decoratum ovantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam de-*

In jus vocatus.

forme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulò antè armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici suspende : verbera vel intra pomœrium, modò inter illa pila & spolia hostium ; vel extra pomœrium, modò inter sepulcra Curiatiorum. Quò enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate supplicii vindicent ? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum; absolveruntque admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecuniâ publicâ. Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie quoque publicè semper refectum manet; Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

Absolvitur a P. R.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit : invidia vulgi, quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; &, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum

animorum plus quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos; suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent, Tullus Mettio, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit: ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu; in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversùs Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei: nec manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem; fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori: equitem, clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prœlium jubet: *Nihil trepidatione opus*

Bellum cum Fidenatibus.

Mettii perfidia.

esse : suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant : idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitûs intersepsit : qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati, eò acriùs pugnant. Terror ad hostes transit ; & audiverant clarâ voce dictum, & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque ne subitò ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt : instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. Nec illi tulere impetum ; sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit, alii arma fœdè jactantes, in aquam cæci ruebant ; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

Romani victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur ; contrà Tullus Mettium benignè alloquitur. *Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere* jubet : sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos ;

hì novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitere. Ex compoſito armata circumdatur Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exſequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, ſi umquam antè aliàs ullo in bello fuit, quòd primùm diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti; heſternum id prœlium fuit. Dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quàm, quæ dimicatio major ac periculoſior eſt, cum proditione ac perfidia ſociorum. Nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes; nec imperium illud meum, ſed conſilium, & imperii ſimulatio fuit; ut nec vobis, ignorantibus deſeri vos, averteretur a certamine animus; & hoſtibus, circumveniri ſe a tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt: ducem ſecuti ſunt, ut & vos, ſi quò ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Mettius ille eſt ductor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero.* Centuriones armati Mettium circumſiſtunt: rex cetera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano ac mihi vobiſque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt;*

Supplicium de Mettio ſumptum.

civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad hæc Albana pubes inermis, ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: *Metti Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut igitur paulò antè animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettium: deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quà inhæserant vinculis membra, portantes. Avertêre omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

U. c. 87. a. C. 665. *Alba diruta.*

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem: quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet,

quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet; sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim quibus quisque poterat elatis, quum larem, ac penates, tectaque in quibus *natus quisque* educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias; & conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrymas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Cœlius mons urbi additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis : duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons, &, quò frequentiùs habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reip. cresceret, legit, Julios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios; templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit.

U.c. 100. a. C. 652. *Bellum cum Sabinis.*

Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti eâ tempestate secundùm Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur; Sabini suos priùs in lucum confugisse, ac Romæ retentos : hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde ob residuas bellorum iras maximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere ;

& apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrimque summâ ope pararent, vertique in eo res videretur, utri priùs arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad sylvam Malitiosam fuit; ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper plurimùm Romana acies valuit. Ab equitibus repentè invectis turbati ordines sunt Sabinorum; nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

Lapidibus pluit in Albano monte.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant deûm. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale sacrum publicè susceptum est; seu voce cœlesti ex

Albano monte missâ (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. Mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò pòst pestilentiâ laboratum est : unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ, quàm domi, juvenum corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repentè omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgò jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse; sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam Cœlestium speciem, sed irâ Jovis, sollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos & triginta.

Tulli morbus & mors.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institu-

tum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat; hique interregem nominaverant; quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat; qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem, in album relata, proponere in publico jubet: inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos; & quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor; &, præterquam quòd avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facilè habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam

U.c. 114. a. C. 638. Ancus Marcius rex electus.

Sacra rite colenda curat.

Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ cæremoniæ proderentur ; nec gererentur solùm, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu ; jus ab antiquâ gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscumque gentis sunt, nominat) *audiat Fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani : justè piéque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit : *Si ego injustè impiéque illos homines, illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me numquam siris esse.* Hæc, quum fines suprascandit ; hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit ; hæc, portam ingrediens ; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit : *Audi, Jupiter, & tu, Juno, Quirine, diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni, audite. Ego vos testor, populum illum* (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme ver-

Belli indicendi ritus.

bis Patres consulebat : *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic*, inquit ei quem primum sententiam rogabat, *quid censes ?* Tum ille, *Puro pioque duello quærendas censeo ; itaque consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur ; quandoque pars major eorum, qui aderant, in eamdem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minùs tribus puberibus præsentibus diceret ; *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversùs populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret ; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum ; moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exer-

Bellum cum Latinis. citu novo conſcripto profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit; ſecutuſque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hoſtibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit; & quum circa Palatium ſedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani impleſſent; *Aventinus mons additus.* Aventinum novæ multitudini datum: additi eódem haud ita multò pòſt, Tellenis Ficanâque captis, novi cives. Politorium inde rurſus bello repetitum, quod vacuum ocupaverant priſci Latini; eaque cauſa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hoſtium ſemper receptaculum eſſet. Poſtremò omni bello Latino Medulliam compulſo, aliquamdiù ibi Marte incerto, variâ victoriâ pugnatum eſt: nam & urbs tuta munitionibus, præſidioque firmata valido erat, &, caſtris in aperto poſitis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis ſigna contulerat. Ad ultimum omnibus copiis conniſus Ancus, acie primùm vincit: inde ingenti prædâ potitus, Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ ſedes. *Janiculum urbi conjunctum.* Janiculum quoque adjectum, non inopiâ loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet: id non muro ſolùm, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primùm in Tiberim facto, conjungi urbi

placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ mediâ urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantùm hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Sylva Mæsia Veientibus adempta: usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circà factæ; egregiéque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat; qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis fortè consedisset, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres; Aruns prior quàm pater moritur, uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater; qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contrà,

U.c. 131. a. C. 631. *L. Tarquinius Romam venit.*

Ejus genus & fata.

omnium heredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facilè iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimùm visa: *in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum Sabinâ matre ortum, nobilemque unâ imagine Numæ esse.* Facilè persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantùm patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum fortè ventum erat: ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert; superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit: inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet: *eam alitem, eâ regione cœli, & ejus dei nuntiam venisse: circa summum culmen hominis auspicium fecisse: levasse humano superpositum ca-*

piti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant; & ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque quos poterat sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est: notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextréque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis, belli domique, interesset; & per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento instituereteur. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloriâ par.

Moritur Ancus.

XXXV. Jam filii prope puberem ætatem erant: eò magis Tarquinius instare, ut quamprimum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit, isque primus & petisse ambitiosè regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *quum, se non rem novam petere; quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet. Et Tatium non ex peregrino solùm, sed etiam ex hoste regem factum; & Numam ignarum urbis, non pe-*

Tarquinius regnum ambit.

tentem, in regnum ultro accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ, se quàm in vetere patria, vixisse: domi militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantiâ in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est; nec minùs regni sui firmandi, quàm augendæ reipublicæ memor, centum in Patres legit, qui deinde minorum gentium sunt appellati; factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Apiolas vi cepit; prædâque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs instructiúsque, quàm priores reges, fecit. Tum primùm circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent; fori appellati. Spectavere, furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes: ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maximè acciti. Solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique variè appel-

U.c.138. a.C.614. Eligitur.

Bellum cum Latinis.

Circus maximus.

Ludi Romani.

lati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit; adeoque ea subita res fuit, ut priùs Anienem transirent hostes, quàm obviàm ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est; & primò dubiâ victoriâ magnâ utrimque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Accius Navius, inclytus eâ tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierinè possit, quod nunc ego mente concipio*. Quum ille, in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset; *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te novaculâ cotem discissurum: cape hæc, & perage, quod aves tuæ fieri posse portendunt*: tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii capite velato, quo in loco res acta est, in Comitio, in gradibus

Bellum cum Sabinis.

Accius Navius.

ipsis ad lævam curiæ fuit : cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicatò, gereretur ; concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit ; numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt ; quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis confligitur. Sed prætærquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent; ventoque juvante accensa ligna, & pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis : effusis eadem fugam impediit ; multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periere ; quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, priùs pene, quàm nuntiari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit : utrimque ab cornibus positos, quum jam

pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subitò in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere: maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et quamquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite; iterumque ibi fusi, perditis jam propè rebus, pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, & quidquid circà Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit, *Estisne vos legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto,

Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde Priscis Latinis bellum fecit; ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de Priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quàm quantâ mole gesserat bella; ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quà nondum munierat, cingere parat; & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facilè evehebant aquas, cloacis fastigio in Tiberim ductis siccat; & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Bellum cum Latinis.

Pacis opera.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges: & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum,

Servius Tullius.

donec suâ sponte experrectus esset : mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus ? Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde materiem ingentis publicè privatimque decoris omni indulgentiâ nostrâ nutriamus.* Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ ; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit ; filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse : fortunam matris, quod captâ patriâ in hostium manus venerit ; ut servâ natus crederetur, fecisse.

Anci filiorum conspiratio.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, *se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam, non modò civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis;* tum impensiùs his indignitas crescere, *si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porrò ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus deo prognatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat: tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret.* Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Servium, eos stimulabat; & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quàm privatus; tum Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni heredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quàm potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes appari-

tores regios convertunt : inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere : coërciti ab lictore, & jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit ; relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Tarquinius occiditur.

XLI. Tarquinium moribundum quum qui circà erant excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit : simul quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulò comparat ; simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito quum pene exsanguem virum ostendisset, dextram tenens, orat ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Servi*, *si vir es*, *regnum ; non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te*, *deosque duces sequere*, *qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma ; nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis*, *non unde natus sis*, *reputa. Si tua te subitâ consilia torpent*, *at tu mea sequere.*

Servius curam rerum capessit.

Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in Novam viam versas (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: jubet *bono animo esse: sopitum fuisse regem subito ictu: ferrum haud altè in corpus descendisse: jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore: omnia salubria esse: confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse.* Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac sede regiâ sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celatâ morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit: tum demum palam facto, & comploratione in regia ortâ, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

U.c.176. a.C.576. *Servius a senatu regnare jussus.*

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm privatis, munire opes; &, ne qualis Anci liberûm animus adversùs Tarquinium fuerat, talis adversùs se Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis

Filias Tarquiniis collocat.

manis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii; fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque inde ad pacis longè maximum opus; ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri famâ ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio; ex quo belli pacisque munia non viritim, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

U.c.197. a.C.555. *Censum instituit.*

XLIII. Ex iis qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præstò essent; juvenes, ut foris bella gererent: arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia face-

Classes.

rent : datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta ; & ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ : arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit : totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ : nec de armis quidquam mutatum ; ocreæ tantùm ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ : arma mutata : nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ : fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant. His accensi cornicines tubicinesque in duas centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit : inde una centuria facta est immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data ; & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus : non enim (ut

Suffragia.

ab Romulo traditum ceteri ſervaverant reges) viritim ſuffragium, eâdem vi eodemque jure, promiſcuè omnibus datum eſt; ſed gradus facti, ut neque excluſus quiſquam ſuffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis eſſet. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ claſſis centuriæ: ibi ſi variaret, quod raro incidebat, ut ſecundæ claſſis vocarentur; nec ferè umquam infrà ita deſcenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc eſt, poſt expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum ſeniorumque, ad inſtitutam ab Servio Tullio ſummam non convenire: quadrifariam enim urbe diviſâ regionibus collibuſque, quæ habitabantur partes, tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo; nam ejus quoque æqualiter ex cenſu conferendi ab eodem inita ratio eſt. Neque hæ tribus ad centuriarum diſtributionem numerumque quidquam pertinuere.

Servius luſtrum condit.

XLIV. Cenſu perfecto, quem maturaverat metu legis de incenſis latæ cum vinculorum minis mortiſque, edixit, ut omnes cives Romani, equites pediteſque, in ſuis quiſque centuriis, in campo Martio primâ luce adeſſent. Ibi inſtructum exercitum omnem ſuovetaurilibus luſtravit; idque conditum luſtrum appellatum, quia is cenſendo finis factus eſt. Millia octoginta

Numerus civium. eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. *Urbs amplificata.* Addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque: inde deinceps auget Esquilias; ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem: ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quà murum ducturi erant, certis circà terminis inauguratò consecrabant; ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quam quòd murus post id, pomœrium Romani appellarunt; & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia sacra Rom. & Latinorum. XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter a civitatibus Asiæ factum

fama ferebat. Quum consensum deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est; & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primùm apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit: *incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu antè vivo perfunderis flumine? Infimâ valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus,

cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem : id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ priùs voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, juberentne se regnare?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit; immo eò impensiùs, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tulliâ inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius nepósne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longè dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungeren-

L. Tarquinius regnum affectat.

tur, fortunâ credo populi Romani, quò diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse : tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum : spernere sororem, quòd virum nacta muliebri cessaret audaciâ. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferè fit malum malo aptissimum : sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum ; *& se rectiùs viduam, & illum cœlibem futurum fuisse* contendere, *quàm cum impari jungi, ut elanguescendum alienâ ignaviâ esset. Si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat.* Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius & Tullia minor propè continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quàm approbante.

Tullia ambitio.

Nubit sororis viro.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse : jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus ; nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta*

Violenta ejus consilia.

diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret; qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quàm sperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minùs, eò nunc pejùs mutata est res, quòd isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior quàm patri. His aliisque increpando juvenem instigat; nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire & prensare minorum maximè gentium Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere: postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in

L. Tarquinius regnum invadit.

forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servâque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis, ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? quâ tu audaciâ me vivo vocare ausus es Patres, aut in sede considere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem; multò, quàm servum, potiorem filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utriusque fau-

toribus oritur ; & concursus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsâ cogente ultima audere, multò & ætate & viribus validior, medium arripit Servium, elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse propè exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum : carpento certè (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit : a quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectenti carpentum dextrâ in Orbium clivum, ut in collem Esquiliarium veheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est (Sceleratum vicum vocant) quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis

Servius interficitur.

Tulliæ impietas.

ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa resperſaque, tulisse ad penates suos virique sui; quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

Servii laus.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepulturâ prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit: conscius deinde malè quærendi regni ab se ipso adversùs se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat, ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset; quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat; perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis

U.c.220. a.C.532.

Tarquinius Superbus regnat.

Metu regnum firmat.

multare poterat non ſuſpectos modò aut inviſos, ſed unde nihil aliud quàm prædam ſperare poſſet. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, ſtatuit nullos in Patres legere, quò contemptior paucitate ipsâ ordo eſſet, minúſque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus ſenatum conſulendi ſolvit: domeſticis conſiliis rempublicam adminiſtravit: bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe, cum quibus voluit, injuſſu populi ac ſenatûs fecit, diremitque. *Latinos ſibi conciliat.* Latinorum ſibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet; neque hoſpitia modò cum primoribus eorum, ſed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tuſculano (is longè princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulyſſe deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicoſque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: *eſſe, quæ agere de rebus communibus velit.* *Conventus Latinorum.* Conveniunt frequentes primâ luce: ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit, ſed paulò antè, quàm ſol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata ſermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in abſentem Tarquinium

erat invectus : *Haud mirum esse Superbo inditum Romæ cognomen* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen, eum appellabant) *An quidquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum? Principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse : tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quamquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros; neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet.* Hæc atque alia eódem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum : qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quòd id temporis venisset, *disceptatorem* ait *se sumptum inter patrem & filium : curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse; &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt : dixisse enim, *Nullam brevia-*

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

rem esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquantò, quàm videbatur, ægriùs ferens, confestim Turno necem machinatur, ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret; & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in deversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret: ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius paulò ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hesternam, velut deorum quâdam providentiâ illatam*, ait *saluti sibi atque illis fuisse: ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quòd auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum: id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut*

Ab eo opprimitur.

inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ, & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictà causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio meritâ pœnâ affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut renovetur id fœdus; secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco*

priùs, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo fœdere superior Romana res erat: ceterum & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis: ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

Bellum cum Volscis.

LIII. Nec ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit: quin eâ arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Suessamque Pometiam ex his vi cepit: ubi quum divendendâ prædâ quadraginta talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum

lentius ſpe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequidquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo a mœnibus adempta eſſet, poſtremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggreſſus eſt: nam quum, velut poſito bello, fundamentis templi jaciendis, aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet: Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, tranſfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe ſævitiam intolerabilem conquerens: *Jam ab alienis in ſuos vertiſſe ſuperbiam; & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut, quam in curia ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam ſtirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem inter tela & gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii, credidiſſe. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod poſitum ſimuletur; & per occaſionem eum incautos invaſurum. Quòd ſi apud eos ſupplicibus locus non ſit, pererraturum ſe omne Latium; pulſumque ſe inde, Volſcos, & Æquos, & Hernicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis ſuppliciis tegere liberos ſciant. Forſitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque ſe adversùs ſuperbiſſimum regem, ac ferociſſimum populum, inventurum.* Quum, ſi nihil morarentur, infenſus irâ porrò inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur: vetant mirari, ſi, qualis in cives, qualis in

Gabios fraude aggreditur.

ſocios, talis ad ultimum in liberos eſſet. *In ſeipſum poſtremò ſæviturum, ſi alia deſint. Sibi verò gratum adventum ejus eſſe; futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis ſub Romana mœnia bellum transferatur.*

Sex. Tarquinii doli.

LIV. Inde in conſilia publica adhiberi: ubi quum de aliis rebus aſſentire ſe veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores eſſent; ipſe identidem belli auctor eſſe, in eo ſibi præcipuam prudentiam aſſumere, quòd utriuſque populi vires noſſet, ſciretque inviſam profectò ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factiſque omnibus ad fallendum inſtructis vana accreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inſciâ multitudine, quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabioſque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet; tum certatim ſummi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deûm ſibi miſſum ducem credere: apud milites verò obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis eſſet. Itaque, poſtquam ſatis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum e ſuis unum

ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, quidnam ſe facere vellet, quandoquidem ut omnia unus Gabiis poſſet, ei dii dediſſent. Huic nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce reſponſum eſt: rex velut deliberabundus in hortum ædium tranſit, ſequente nuntio filii: ibi inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando, exſpectandoque reſponſum nuntius feſſus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipſe, quæque viderit refert: *ſeu irâ, ſeu odio, ſeu ſuperbiâ inſitâ ingenio, nullam eum vocem emiſiſſe.* Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ſuâ ipſos invidiâ opportunos interemit: multi palam; quidam, in quibus minùs ſpecioſa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibuſdam volentibus fuga, aut in exſilium acti ſunt; abſentiumque bona juxtà atque interemptorum diviſui fuere. Largitionis inde prædæque & dulcedine privati commodi, ſenſus malorum publicorum adimi; donec, orba conſilio auxilioque Gabina res, regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur.

Gabii recepti.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuſcis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio, mo-

Ædificatur Capitolini Jovis ædes.

numentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera a ceteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege, primùm in ipso discrimine adversùs Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos: nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere: id omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est: caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii, caputque rerum fore portendebat; idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere: eò magis Fabio, præterquam quòd antiquior est, crediderim quadraginta ea

ſola talenta fuiſſe, quàm Piſoni, qui quadraginta millia pondo argenti ſepoſita in eam rem ſcribit, ſummam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda ſperandam, & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exſuperaturam. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ ſolùm ad id publicâ eſt uſus, ſed operis etiam ex plebe: qui quum haud parvus & ipſe militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, ſe templa deûm exædificare manibus ſuis; quæ poſthac & ad alia, ut ſpecie minora, ſic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera, foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, ſub terram agendam; quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe, & colonis mittendis occupari latiùs imperii fines volebat; Signiam Circeioſque colonos miſit, præſidia urbi futura terrâ marique.

Fori in circo: cloaca maxima.

LVI. Hæc agenti portentum terribile viſum: anguis ex columna lignea elapſus, quum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quàm anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etruſci tantùm vates adhiberentur, hoc velut do-

Tarquinius portenti causâ Delphos mittit.

meſtico exterritus viſu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere ſtatuit; neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas eâ tempeſtate terras, ignotiora maria, in Græciam miſit. Titus & Aruns profecti: comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ ſorore regis natus, juvenis longè alius ingenio, quàm cujus ſimulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum ab avunculo interfectum audiſſet, neque in animo ſuo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit; contemptuque tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, quum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen; ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora ſua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veriùs, quàm comes, aureum baculum, incluſum corneo cavato ad id baculo, tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quò poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum ſciſcitandi, ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt; *Imperium ſummum Romæ habebit, qui veſtrûm primus, o juvenes, oſculum matri tulerit.*

L. Junius Brutus.

Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam rediissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit; scilicet, quòd ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversùs Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens; eaque ipsa causa belli fuit, quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quòd se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset: ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Fortè potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare mi-

Bellum cum Rutulis.

Contentio regiorum juvenum de uxoribus.

ris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod necopinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino: *Age sanè,* omnes: citatis equis avolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte serâ deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit: adveniens vir Tarquiniique excepti benignè: victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

Lucretia præfertur.

Ei vim infert Tarquinius.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit; ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circà, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistrâque

manu

manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* Quùm pavida e somno mulier nullam opem, propè mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum: ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus; cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuntium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: *ita facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit, cum quo fortè Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt: adventu suorum lacrymæ obortæ; quærentique viro, *Satin' salvæ? Minimè*, inquit: *quid enim salvi est mulieri, amissâ pudicitiâ? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantùm violatum; animus insons: mors testis erit. Sed date dextras fidemque haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius,*

Vocat illa patrem & virum.

qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: *mentem peccare, non corpus; & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos,* inquit, *videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero; nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit; prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Se occidit.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc,* inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, exsecuturum; nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat jurant; totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines: pro se quisque sce-

Conjuratio in Tarquinium.

lus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœſtitia, tum Brutus, caſtigator lacrymarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversùs hoſtilia auſos. Ferociſſimus quiſque juvenum cum armis voluntarius adeſt: ſequitur & cetera juventus. Inde, pari præſidio relicto Collatiæ ad portas, cuſtodibuſque datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum eſt, quacumque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit: rurſus ubi anteire primores civitatis vident, quidquid ſit, haud temere eſſe rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quàm Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quò ſimul ventum eſt, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu fortè Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod ſimulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiæ & miſerabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ cauſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet: addita ſuperbia ipſius regis, miſeriæque & labores plebis, in foſſas cloacaſque exhauriendas demerſæ. *Romanos homines, victores omnium circà populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos.* In-

Populus Romanus in Tarquinios concitatur.

digna Servii Tullii regis memorata cædes; & invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversùs regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque ferè tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere, exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædi-

Expelluntur.

bus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

U.c. 245. a.C. 507. Primi Coss.

EPITOME
LIBRI SECUNDI LIVIANI.

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinium Collatinum collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere: bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui campus Martius nominatus est: adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & fratris filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cujus nomine vindicta est appellata. Quum adversùs reges, qui contractis Veientium & Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est; eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum a Mucio; qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset,

occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. Quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus, ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit; & quum reddita esset Porsenæ, honorificè remissa, equestrique statuâ donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversùs Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lecticâ, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hos-

tium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia, virgo vestalis, ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quàm graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, quum adversùs Volscos contumaciâ exercitûs malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversùs Volscos, & Æquos, & Veientes, & seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II.

U.c.245. a.C.507. L. Junio Bruto, L. Tarquinio Collatino, Coss.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora, quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat: nam priores ita regnarunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ

multitudini addiderunt, numerentur; neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certè impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis; & in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent; quas fovit tranquilla moderatio imperii, eóque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde, magis quia annuum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere: id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit; qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando

U.c.245.
a.C.507.
Libertas Pop. Rom. tempestivè constituta.

U.c.245. a.C.507. *P. R. jurat se regnari Romæ non passurum.*

adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum summam explevit; traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. Conscriptos videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

Rex sacrificulus.

II. Rerum deinde divinarum habita cura; & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimiùm Tarquinios regno assuesse: initium a Prisco factum: regnasse deinde Servium Tullium: ne intervallo quidem facto oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere: non placere nomen: periculosum libertati esse.* Hic primò sensim tentantium animos sermo per

Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.

totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm jusjurandum populi recitat, *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summâ ope tuendum esse; neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causâ; nec dicturum fuisse, ni caritas reipubl. vinceret. Non credere populum Romanum solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solùm in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tuâ voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solùm reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi: exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minùs: postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione, additaque

U.c.245.
a.C.507.

U.c.245. a.C.507. *Abdicat se consulatu.*

alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu; rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Sufficitur P. Valerius.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit: ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem propè libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quàm potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris: periculosum esse, in tot humanis erroribus solâ innocentiâ vivere.* Ita, jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditûs bona tantùm repetentes: eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies

Conjuratio de regibus revocandis.

ea consultatio tenuit; ne non reddita, belli caussa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri; apertè bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: &, tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant: a quibus placidè oratio accepta est, his litteras ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis, Aquilliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque; eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt: præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam caussam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt; evincuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinios darentur: *nam aliter quî credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ litteræ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt: nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum fortè apud Vitellios esset, conju-

U.c.245. a.C.507. ratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi; sed eam occasionem, ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat: postquam datas sensit, rem ad consules detulit. *Opprimitur.* Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: litterarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paululum addubitatum est; & quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

Bona Tarquiniorum diripiuntur, aut consecrantur.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, res integra refertur ad Patres: illi victi irâ vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut contacta regiâ prædâ spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Fortè ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi; quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus solet: ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen,

eódem invectis, factam: postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firma templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eò, quòd poenæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; &, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes: sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos; miserebatque non poenæ magis homines, quàm sceleris, quo poenam meriti essent: *illos, eo potissimùm anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli, proderent.* Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt; quum inter omne tempus pater, vultusque, & os ejus spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ poenæ ministerium. Secùndùm poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primùm dicitur vindictâ liberatus: quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vin-

U.c. 245.
a.C. 507.

Proditores poenas dant.

U.c.245. a.C.507.

dicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

Tarquinii bellum moliuntur.

VI. His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio irâque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Veientes Tarquinienſesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire finerent. Alios peregre in regnum Romam accitos; se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis sceleratâ conjuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent: suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.* Hæc moverunt Veientes, ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Ro-

manum ventum eſt, obviàm hoſti conſules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit; Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hoſtium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipſe cum legionibus ſequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul conſulem eſſe, deinde jam propiùs ac certiùs facie quoque Brutum cognovit, inflammatus irâ, *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patriâ. Ipſe en ille, noſtris decoratus inſignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores adeſte.* Concitat calcaribus equum, atque in ipſum infeſtus conſulem dirigit. Senſit in ſe iri Brutus. Decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus. Avidè itaque ſe certamini offert; adeoque infeſtis animis concurrerunt, neuter, dum hoſtem vulneraret, ſui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſint. Simul & cetera equeſtris pugna cœpit; neque ita multò pòſt & pedites ſuperveniunt. Ibi variâ victoriâ, & velut æquo Marte pugnatum eſt: dextra utrimque cornua vicere, læva ſuperata. Veientes, vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatique: Tarquinienſis novus hoſtis non ſtetit ſolùm, ſed etiam ab ſua parte Romanum pepulit.

U.C. 245. a.C. 507.

Bruti mors.

Pugna dubia.

VII. Ita quum pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atque Etruſcos inceſſit;

U.c. 245. a.C. 507. ut, omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex sylva Arsia ingentem editam vocem; Sylvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit: collegæ funus quanto tum potuit apparatu fecit: sed multò majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset.

Valerius affectati regni insimulatus. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare fama ferebat; quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. *Summittit fasces populo.* Hæc dicta vulgò creditaque quum indignitate quoque angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem escendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia, confessionemque factam, populi, quàm consulis, majestatem vimque majorem esse. Ubi au-

dire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quòd, liberatâ patriâ, in summo honore, pro republica dimicans, maturâ gloriâ, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset: se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ædes, sed colli etiam subjiciam, ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus meliùs, quàm P. Valerio, creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam; &, ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

U.c.245. a.C.507. *Se purgat.*

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Publicolæ est. Ante omnes de provocatione adversùs magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus,

Leges ab eo latæ.

U.c.245. a.C.507.

qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere; quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius consul; qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt: credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoriâ intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte evenit: Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægriùs, quàm dignum erat, tulere Valerii necessarii dedicationem tam incluti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli fœdum inter precationem deûm nuntium incutiunt; mortuum ejus filium esse, funestâque familiâ dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quàm ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta

Suffectus Bruto Lucretius; huic Horatius.

Capitolium dedicatur.

primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

U.c.246. a.C.506. P. Valerio II. T. Lucretio Coss.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant: ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exsulare pateretur; nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant, æquari summa infimis: nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena, tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non umquam aliàs antè tantus terror senatum invasit; adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen: nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data: annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis. Portoriisque & tributo plebes liberata, *ut divites conferrent, qui oneri fe-*

Porsena bellum infert P. Romano.

U.c.246. a.C.506.

rendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quàm infimi horrerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant; urbem ipsam sepiunt præsidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter pene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit; qui positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque deûm & hominum fidem, testabatur *nequidquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineun-

Hor. Coclitis fortitudo.

dum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes: duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exiguâ parte pontis relictâ, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant: pudor deinde commovit aciem, &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit:

U.c.246.
a.C.506.

U.c.246. a.C.506.

ſtatua in comitio poſita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores ſtudia eminebant: nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſque ei aliquid, fraudans ſe ipſe victu ſuo, contulit.

Porſena urbem obſidet.

XI. Porſena primo conatu repulſus, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſis, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberis caſtra poſuit; navibus undique accitis, & ad cuſtodiam, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret, & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones aliis atque aliis locis trajiceret; brevique adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera ſolùm ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis, non metu magis, quàm conſilio, conceſſum: namque Valerius conſul, intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improvisò adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit ſuis, poſtero die frequentes portâ Eſquilinâ, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus; ſcituros id hoſtes ratus, quòd in obſidione & fame ſervitia infida transfugerent. Et ſciere perfugæ indicio; multóque plures, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde

inde T. Herminium cum modicis copiis ad ſecundum lapidem Gabinâ viâ occultum conſidere jubet ; Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat, deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius portâ Næviâ cum aliquot manipulis militum egreſſus : ipſe Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit ; hique primi apparuere hoſti. Herminius, ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis ; verſiſque in Valerium Etruſcis terga cædit : dextrâ lævâque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor : ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus viis ; finiſque ille tam effusè evagandi Etruſcis fuit.

U.c. 246. a.C. 506.

XII. Obſidio erat nihilominus, & frumenti cum ſumma caritate inopia ; ſedendoque expugnaturum ſe urbem ſpem Porſena habebat ; quum C. Mucius adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur populum Romanum ſervientem, quum ſub regibus eſſet, nullo bello, nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe, liberum eumdem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri, quorum ſæpe exercitus fuderit ; itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò ſuâ ſponte penetrare in hoſtium caſtra conſtituit ; dein metuens ne, ſi conſulum injuſſu & ignatis omnibus iret,

C. Mucii facinus.

U.c.246. a.C. 506.

fortè deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim*, inquit, *Patres*, *& intrare*, *si possim*, *castra hostium volo; non prædo*, *nec populationum in vicem ultor: majus*, *si dii juvant*, *in animo est facinus*. Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, & scriba, cum rege sedens pari ferè ornatu, multa ageret, eum milites vulgò adirent; timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quò temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, quà per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas metuendus magis quàm metuens, *Romanus sum*, inquit, *civis; C. Mucium vocant: hostis hostem occidere volui: nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi*

juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prœlium timueris. Uni tibi, & cum singulis res erit. Quum rex, simul irâ incensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias quàm vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident*: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; propè attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, *Tu verò abi*, inquit, *in te magis quàm in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos; ut beneficio tuleris a me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac viâ grassaremur. Mea prima sors fuit: ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

U. c. 246. a. C. 506.

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ a clade dextræ manûs cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, & subeunda dimicatio toties,

Porsena de pace agit.

U.c.246. a.C.506.

quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus restituendo impetratum; expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedêre, quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo ita honoratâ virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum fortè haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit; sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primò incensus irâ oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites, Muciosque* dicere *id facinus esse;* & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum, sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrimque constitit fides; & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt, & apud regem Etruscum

Clœlia.

non tuta solùm, sed honorata etiam virtus fuit; laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit; ipsa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impubes dicitur; quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimùm liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere: in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

U.c.246. a.C.506.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano

U.c.246
a.C. 506.

bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res necopinata perculerat: arcessita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversùs vim usæ, declinavere paululum; effuséque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio propè jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortunâ & specie supplicum delati sunt: ibi benignè excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum; multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit: his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellarunt.

U.c.247.
a.C. 505.
P. Lucretio,
P. Valerio III
Coss.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremùm legati a Porsena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt; quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potiùs delectos Patrum ad eum missos, quàm legatis ejus Romæ daretur responsum; sed ut in*

perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur, quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potiùs, quàm regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex verecundiâ victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequidquam agendo; nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor: alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

U.c.247. a.C.505.

Tarquinius Tusculum in exsilium abit.

XVI. Consules M. Valerius, P. Posthumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis: consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant: adversùs eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat)

U.c.249. a.C.503. M. Valerio, P. Postumio Coss.

U.c.250. a. C.502. P.Valerio IV, T. Lucretio II Coss.

repentini periculi oriretur, P. Valerius quartùm, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos: namque Atta Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem: vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multò pòst in principum dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prœlio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus anno pòst, Agrippâ Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt: cum Auruncis bellum initum; fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœ-

Atta Clausus Romam transfugit.

P. Valerii mors.

U.c.251. a. C.501. Agr. Menenio, P. Postumio II Coss.

lium, quàm in prœlio cædibus temperatum est; & cæsi aliquantò plures erant, quàm capti, & captos passim trucidaverunt: ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

U.c.251. a.C.501.

XVII. Secuti consules Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis, aliisque operibus oppugnaverunt: in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliquâ, aut occasione coorti, quum plures igni quàm ferro armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, propè interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum: inter multos saucios consul spe incertâ vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, quum irâ majore, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata; & quum vineis refectis, aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterum nihilominus fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii, oppidum dirutum, ager veniit. Consules magis ob iras

U.c.252. a.C.500. Op. Virginio, Sp. Cassio Coss.

graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

U.c.253. a. C.499. Post. Cominio, T. Lartio Coss.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac propè prœlium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Super belli Sabini metum id quoque accesserat, quòd triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicitâ civitate, dictatoris primùm creandi mentio orta; sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat: apud veterrimos tamen auctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legêre: ita lex jubebat de dictatore creando lata. Eò magis adducor ut credam Lartium, qui consularis erat, potiùs quàm Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum: qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multò potiùs M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam præ-

Primus dictator.

ferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores essent ad dicto parendum: neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eò magis quòd propter se creatum crediderant) metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt; quibus, orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. Actum tamen est de pace; impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum: tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

U.c.253. a.C.499.

XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius Tullius: nihil dignum memoriâ actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit; nec ultrà bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt; & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin

U.c.254. a.C.498. Ser. Sulpicio, Man. Tullio Coss.

U.c.255. a.C.497. T. Æbutio, C. Vetusio Coss.

Bellum cum Latinis.

U. c. 255. a. C. 497.

extemplo confligerent. Ergo etiam prœlium aliquantò, quàm cetera, gravius atque atrocius fuit: non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed suismet ipsi corporibus dimicantes miscuere certamina; nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit; ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem & ille concitat equum: tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnâ excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; & quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat: ea, quoniam majore pugnabat irâ ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

Pugna ad Regillum lacum.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium,

ostentantem se in prima exsulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit; nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant: ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prœlium iniit: integris corporibus animisque, fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano propè circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit: hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tantò vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut & uno ictu transfixum per

U.c. 255.
a.C. 497.

U.c.255. a.C.497. latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent: secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset; tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

† U.c. 256. a.C. 496. * U.c. 257. a.C. 495. U.c.258. a.C.494.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules † Q. Clœlius & T. Lartius. Inde * A. Sempronius & M. Minucius. His consulibus ædes Saturni dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam invenio: A. Pos-

tumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundùm quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti Patres, erecta plebes: sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia; plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est, Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

U.c.258. a.C.494.

U.c.259. a.C.493. Ap. Claudio, P. Servilio Coss.

Mors Tarquinii.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat: nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset; & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia

Bellum cum Volscis.

liberos: ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multò pòst Volscis levatis metu suum rediit ingenium; rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos irâ odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de fœdere, quod propè in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt: cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Numquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

U.c.259. a.C.493.

Turba ob æs alienum.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat

odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant ſe, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & oppreſſos eſſe; tutioremque in bello, quàm in pace, inter hoſtes, quàm inter cives, libertatem plebis eſſe: invidiamque eam, ſuâ ſponte gliſcentem, inſignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum ſuorum inſignibus ſe in forum projecit: obſita erat ſqualore veſtis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promiſſa barba & capilli efferaverant ſpeciem oris. Noſcitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxiſſe aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miſerantes eum, jactabant: ipſe, teſtes honeſtarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverſo pectore oſtentabat. Sciſcitantibus unde ille habitus, unde deformitas, quum circumfuſa turba eſſet propè in concionis modum; *Sabino bellò* ait *ſe militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, ſed villa incenſa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo ſuo tempore imperatum, æs alienum feciſſe: id cumulatum uſuris, primò ſe agro paterno avitoque exſuiſſe, deinde fortunis aliis; poſtremò velut tabem perveniſſe ad corpus. Ductum ſe ab creditore, non in ſervitium, ſed in ergaſtulum & carnificinam eſſe.* Inde oſtentare tergum, fœdum recentibus veſtigiis verberum. Ad hæc viſa auditaque

U.c.259.
a.C.493.

U.c.259. a.C.493.

clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes: multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt; nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multò minaciter magis, quàm suppliciter, ut senatum vocarent; curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curiâ modò, sed etiam foro arcebat; nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatûs. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio esse miserias suas. Jam propè erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum; quum incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tan-

dem in ſenatum veniunt; frequentique tandem curiâ, non modò inter Patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos ſatis conveniebat. Appius vehementis ingenii vir, imperio conſulari rem agendam cenſebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi putabat quum tutius, tum facilius eſſe. Inter hæc major alius terror.

U.c. 259. a.C. 493.

XXIV. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuntio; Volſcos infeſto exercitu ad urbem oppugnandam venire: quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exſultare gaudio plebes; ultores ſuperbiæ Patrum adeſſe dicere deos: alius alium confirmare, ne nomina darent: *cum omnibus potiùs, quàm ſolos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eoſdem pericula belli, penes quos præmia, eſſent.* At verò curia, mœſta ac trepida ancipiti metu & ab cive, & ab hoſte, Servilium conſulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum conſul, miſſo ſenatu, in concionem prodit. Ibi curæ eſſe Patribus oſtendit, ut conſulatur plebi: *ceterum deliberationi de maxima quidem illa, ſed tamen parte civitatis, metum pro univerſa republica interveniſſe; nec poſſe, quum hoſtes propè ad portas eſſent,*

Metu hoſtis compoſita.

U.c.259. a.C.493.

bello prævertisse quidquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede priùs acceptâ, arma pro patria non cepisse; neque Patribus satis decorum, per metum potiùs, quàm postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quominus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; liberos, nepotesve ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proximâ inde nocte Volsci, discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die primâ luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quamquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum

daret, clamabant, experiendi animos militum causâ parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit: mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur; captum prædæ datum: inde paulùm recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit: decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

U.c. 259. a.C. 493.

Victi Volsci.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere; tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum. Nocte in urbe nuntiatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat: secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit; nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione

Tumultus Sabinus.

nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat; cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa collata; prœlioque uno debellatum est.

U.c.259. a.C. 493. Bellum cum Auruncis.

Turbæ ob nexos recrudescunt.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fidemque senatûs exspectabat; quum Appius, & insitâ superbiâ animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere: deinceps & qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogebat; adeo in alteram causam non collega

ſolùm præceps ierat, ſed omnis factio nobilium: ita, medium ſe gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit: Patres mollem conſulem & ambitioſum rati; plebes fallacem: brevique apparuit æquaſſe eum Appii odium. Certamen conſulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a ſe rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio juſſu populi data eſſet, eum præeſſe annonæ, mercatorum collegium inſtituere, ſolennia pro pontifice juſſit ſuſcipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primipili centurioni; quod facilè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior faſtigio ſuo data eſſet, factum, quàm ad conſulum ignominiam. Sævire inde utique conſulum alter, Patreſque: ſed plebi creverant animi, & longè aliâ, quàm primò inſtituerant, viâ graſſabantur. Deſperato enim conſulum ſenatûſque auxilio, quum in jus duci debitorem vidiſſent, undique convolabant: neque decretum exaudiri conſulis præ ſtrepitu & clamore poterat; neque, quum decreſſet, quiſquam obtemperabat. Vi agebatur, metuſque omnis & periculum libertatis, quum in conſpectu conſulis ſinguli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super hæc timor inceſſit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & inſectante ambitionem collegæ, qui populari

U.c.259. a.C.493.

silentio rempublicam proderet, & ad id, quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *Non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum & suæ & Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit; nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore: adeo superarant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multò perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

U.c.260. a.C.492. A. Virginio, T. Vetusio Coss.

XXVIII. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit; adeo tumultuosè excepta est clamoribus undique

&

& indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. Unum Hercule virum (id enim plus esse quàm consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal escendunt; citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultrà decipi plebem posse. Numquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuique priùs reddendam esse, quàm arma danda; ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant; sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem; & apparebat atrox cum plebe certamen. Priùs itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum verò ad sellas consulum propè

U.c.260.
a.C.492.

convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

U.c.260. a.C.492.

XXIX. Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Accerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt: quo repulso, tum verò indignum facinus esse clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàm prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est; in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ fuerat. Senatus tumultuosè vocatus, tumultuosiùs consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilò plus sanitatis in curia, quàm in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sen-

Variæ sententiæ in senatu.

tentiæ. P. Virginius rem non vulgabat : *De iis tantùm, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Lartius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur : totam plebem ære alieno demersam esse ; nec sisti posse, ni omnibus consulatur : quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.* Ap. Claudius, & naturâ immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis*, ait, *sed licentiâ tantum concitum turbarum ; & lascivire magis plebem, quàm sævire. Id adeo malum ex provocatione natum : quippe minas esse consulum, non imperium ; ubi ad eos, qui unà peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violarit.*

U.c.260.
a.C.492.

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia : rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres ; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret : medium maximè & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit ; ac propè fuit, ut dictator ille idem crearetur : quæ

res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini forte unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversùs se creatum dictatorem videbat, tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii ferè consulis edicto conveniens: sed & homini & potestati meliùs rati credi, omisso certamine, nomina dedêre. Quantus numquam antè exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant: oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causâ capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetusius consul missus est: is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis; locoque magis, quàm armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propiùs castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo, ante suum

U.c.260. a.C.492.

Man. Valerius dictator.

Bellum cum Æquis, Latinorum causâ.

Bellum cum Volscis.

quiſque vallum, infeſtis ſignis conſtitere. Multitudine aliquantùm Volſci ſuperabant. Itaque effuſi & contemptim pugnam iniere. Conſul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi paſſus, defixis pilis ſtare ſuos juſſit: ubi ad manum veniſſet hoſtis, tum coortos totâ vi gladiis rem gerere. Volſci, curſu & clamore feſſi, quum ſe velut ſtupentibus metu intuliſſent Romanis, poſtquam impreſſionem ſenſere ex adverſo factam, & ante oculos micare gladios, haud ſecus quàm ſi in inſidias incidiſſent, turbati vertunt terga; & ne ad fugam quidem ſatis virium fuit, quia curſu in prœlium ierant. Romani contrà, quia principio pugnæ quieti ſteterant, vigentes corporibus, facilè adepti feſſos, & caſtra impetu ceperunt, &, caſtris exſutum hoſtem Velitras perſecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere; pluſque ibi ſanguinis, promiſcuâ omnium generum cæde, quàm in ipſa dimicatione, factum: paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

U.c.260.
a.C.492.

XXXI. Dum hæc in Volſcis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exſuitque caſtris. Equitatu immiſſo mediam turbaverat hoſtium aciem, quà, dum ſe cornua latiùs pandunt, parum aptè introrſum ordinibus aciem firmaverant: turbatos pedes invaſit: eodem impetu caſtra capta, debellatumque

Bellum cum Sabinis.

U.c. 260. a.C. 492. est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit: dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in Circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum Æquis pòst aliquantò pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes; sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut fortè temere in adversos montes agmen erigeret. Id malè commissum, ignaviâ hostium in bonum vertit; qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audaciâ Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in aversas valles desiluere: ibi satis prædæ ex victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gestâ, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat; tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret: quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ*

Æqui victi.

Turbæ domesticæ.

auctor : optabitis, me Dius fidius, propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultrà cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur: privatus potiùs, quàm dictator, seditioni interero. Ita curiâ egressus, dictaturâ se abdicavit. Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse : itaque, velut persolutâ fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

U.c.260. a.C.492.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent : itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones jussere; quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento : doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum : ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossâque communitis castris,

Secessio plebis in Sacrum montem.

U.c.260. a.C.492.

quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies, neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe; metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum; timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. *Quàm diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam* ducere: *eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quòd inde oriundus erat, plebi carum. Is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud quàm hoc narrasse fertur: *Tempore quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri; ventrem in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent: hac irâ dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in*

omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

U.c.260. a.C.49.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversùs consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L. Albinius: hi tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt: his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus: ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris intet primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subitò exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos,

Plebs reducta.

Tribuni pl. creati.

U.c.261. a.C.491. Sp. Cassio II, Postumo Cominio II Coss.

Volsci victi.

C. Marcii operâ Corioli capti.

quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit; cædeque in proxima urbis factâ, ignem temere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primum ortus, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos, utpote captâ urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum; tantumque suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columnâ æneâ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumptus funeri defuit: extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

U.c 261. a.C. 491.

Agr. Menenii mors.

U.c.262. a.C. 490. T. Geganio, P. Minucio Coss.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris

quieta omnia a bello essent, & domi sanata discordia, aliud multò gravius malum civitatem invasit; caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde, qualis clausis solet; ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quoque; adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt. In Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset: eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta; agitatumque in Senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus pre-

U.c.262. a.C.490. *Caritas annonæ.*

U.c.263. a.C.489. M. Minucio II, A. Sempronio II Coss.

U.c.263. a.C.489.

mendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video, sub jugum missus, tamquam a latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira propè armavit. *Fame se jam sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni

C. Marcius accusatus.

diem dixissent. Ibi ira est suppressa : se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunitias : *auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse.* Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius pœnâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversâ invidiâ, usique sunt, quà suis quisque, quà totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes : unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse quum die dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ; hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere ; benigniúsque in dies colebant, quò major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus : ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facilè credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent.

U.c. 263. a.C. 489.

Damnatus in Volscos exsulatum abit.

U.c.263. a.C.489.

Multis sæpe bellis, pestilentiâ postremò amissâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè, ex instauratione, Magni Romæ parabantur: instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat Circo: cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multò pòst Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea consulibus nuntiaret.* Quamquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit; filium namque intra paucos dies amisit; cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nuntiet consulibus.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subitâ. Tum enimvero deorum ira admonuit: fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita,

Ingratus Jovi præsultator.

& obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cœleſtes, repræſentatas caſibus ſuis, expoſuiſſet, conſenſu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad conſules lecticâ defertur: inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarraſſet, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum functum officio pedibus ſuis domum rediiſſe, traditum memoriæ eſt.

U.c.263. a.C.489.

XXXVII. Ludi quàm ampliſſimi ut fierent, ſenatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volſcorum venit. Priuſquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit: dicit eſſe, quæ ſecretò agere de republica velit. Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. Non tamen admiſſum quidquam ab iis criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus, quàm velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. Multis id cladibus ſenſimus; quippe qui non noſtro merito, ſed veſtrâ patientiâ incolumes ſimus. Magna hîc nunc Volſcorum multitudo eſt: ludi ſunt; ſpectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eamdem occaſionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commiſſum ſit: horret animus, ne quid inconſultè ac temerè fiat. Hæc, noſtrâ veſtrâque causâ, prius dicenda vobis, conſules, ratus ſum. Quod ad*

Attii Tulli Volſci dolus.

U.c.263. a.C.489.

me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti dictive contagione præsens violer. Hæc locutus, abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quàm res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit; factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque, abactos esse.*

Volsci urbe exacti.

XXXVIII. Quum propè continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, & eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *oblivisca-mini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, quâ per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora homi-*

A Tullo concitati.

num? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri; ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid deinde? illud non succurrit, vivere nos, quòd maturarimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita & suâ sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque populos, effecere ut omne Volscum nomen deficeret.

U.c.263. a.C.489.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquantò plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit; ut facilè appareret ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Viteliiam, Tre-

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo & C. Marcio.

U.c.265. a.C.487.

biam, Lavicos, Pedum cepit. Postremùm ad urbem a Pedo ducit; & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent; sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat, quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant; plebes omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit; deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prædâ belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos,*

U.c.266. a.C.486. Sp. Nautio, Sex. Furio Coss.

non fractos animos esse. Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est; nihilò magis quàm legatos flexisse animum.

U.c.266. a.C.436.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt: id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castra hostium irent; &, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano adesse ingens mulierum agmen, in primo, ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset, multò obstinatior adversùs lacrymas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem, *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi*, *mater tibi conjuxque & liberi adsunt.* Coriolanus, propè ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim; captiva, materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita, & infelix*

Veturiæ ad Coriolanum filium oratio.

U.c.266. a.C.486.

senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur: nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum; nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris, quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi; fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum: complexus inde suos, dimittit; ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum periisse tradunt; alii alio letho: apud Fabium, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem invenio. Refert certè, hanc sæpe eum exactâ ætate usurpasse vocem, *Multò miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani; adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Attium

Tullum haud ultrâ tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus, haud minùs pernicioſo quàm pertinaci certamine, confecit. Conſules T. Sicinius & C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volſcis æquo Marte diſceſſum eſt.

U.c.266. a.C.486.

U.c.267. a.C.435. T. Sicinio, C. Aquillio Coſſ.

XLI. Sp. Caſſius deinde & Proculus Virginius conſules facti: cum Hernicis fœdus ictum; agri partes duæ ademptæ: inde dimidium Latinis, dimidium plebi diviſurus conſul Caſſius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum poſſideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipſos poſſeſſores, periculo rerum ſuarum terrebat: ſed & publica Patribus ſollicitudo inerat, largitione conſulem periculoſas libertati opes ſtruere. Tum primùm lex agraria promulgata eſt, numquam deinde uſque ad hanc memoriam ſine maximis motibus rerum agitata. Conſul alter largitioni reſiſtebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adverſante, quæ primò cœperat faſtidire, munus vulgatum a civibus iſſe in ſocios: ſæpe deinde & Virginium conſulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Peſtilens collegæ munus eſſe. Agros illos ſervitutem iis, qui accepe-*

U.c.268. a.C.484. Sp. Caſſio III, Proc. Virginio Coſſ.

Lex agraria

U.c.265. a C.484.

rint, laturos: regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paulò antè hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariæ cœperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eóque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes; adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognitâ domi causâ, verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse: signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quæstoribus Cæsone Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi judicio; dirutas publicè ædes: ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publi-

Cassius necatur.

tum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

U.c. 269. a.C. 483. Ser. Cornelio, Q. Fabio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos; accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere: quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. Eò infestior facta plebes seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ: uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugnâ vicere. *Plus* tamen hostium fuga, quàm proelium, absumpsit; adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est: vota erat Latino bello, Postumio dictatore: filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant: acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipu-

U.c. 270. a C. 482. L. Æmilio, Cæsone Fabio Coss.

blicæ vicit, nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est: vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum: itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; & Volsci rebellarunt: sed ad bella externa propè supererant vires, abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, propè quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas: motique irâ numinis causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque, nunc extis, nunc per aves consulti, quàm haud rite sacra fieri: qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

U.c.271. a.C.481. M. Fabio, L. Valerio Coss.

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanum populantes inierunt: quorum bellorum crescente curâ, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Veientes,

U.c.272. a.C.480. Q. Fabio II, C. Julio Coss.

U.c.273. a.C.479. Cæsone Fabio II, Sp.Furio Coss.

Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis; redibatque non suâ sponte plebi mos detrectandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est, nec in eum consules acriùs, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt; auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquantò plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit: unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam, exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit; nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, stare instructos. Injussu signa referunt, mœstique (crederes

U.c. 273. a.C. 474.

Romani milites nolunt vincere.

victos) exsecrantes nunc imperatorem; nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt; adeo excellentibus ingeniis citiùs defuerit ars, quâ civem regant, quàm quâ hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloriâ auctâ, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

U.c 273. a.C. 479.

U.c.274. a.C. 478. M.Fabio II, Cn. Manlio Coss.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit: Ti. Pontificius fuit: is eamdem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius, *Victam tribunitiam potestatem*, dicere, *priore anno, in præsentia re ipsâ, exemplo in perpetuum, quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim umquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; & unum vel adversùs omnes satis esse. Darent modò & consules & primores Patrum operam, ut si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare; & consulares, ut cuique privatim aliquid juris

Intercessio tribunitia.

adversùs singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse; quatuorque tribunorum adversùs unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quò undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratiâ concitata, quàm quòd in spem ventum erat, discordiâ intestinâ dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant: id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim patrum consiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primùm in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus: qualicumque urbis statu, manente disciplinâ militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitûs traditam ultro victoriam victis Æquis; signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. Profectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indici ostendique bellum; cetera suâ sponte fata*

U.c. 274.
a.C. 478.

Bellum Veiens.

——— *& deos gesturos.* Hæ spes Etruscos armaverant, multis in vicem casibus victos victoresque.

U.c.274. a.C.476.

XLV. Consules quoque Romani, nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eò, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi: *Diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum.* Veiens hostis Etruscique eò magis præpropere agere: lacessere ad pugnam, primò obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quà consules ipsos, quà exercitum increpando: *Simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum; & consules magis non confidere, quàm non credere suis militibus. Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos.* Ad hæc in novitatem generis originisque, quà falsa, quà vera jacere. Hæc quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati: at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes; nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa & domestica odia certare in animis. Tandem superant externa; adeo superbè insolenterque hostis eludebat: frequentes in prætorium conveniunt,

Coss. castris se tenent.

poscunt pugnam, postulant ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur: pugnare cupiebant, sed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, *Immaturam rem agi; nondum tempus pugnæ esse; castris se tenerent.* Edicunt inde, *Ut abstineant pugnâ: si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros.* Ita dimissis, quò minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnandi: accedunt insuper hostes ferociùs multò, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. *Quippe impune se insultaturos: non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio.* His freti occursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultrà contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur: non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat: tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collegâ concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurant. Consulem Romanum miles semel*

U.c.274. a.C.478.

Pugnam poscit miles Rom.

U.c.274. a.C.478.

in acie fefellit; deos numquam fallet. Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum; arma capiunt: eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguâ promptum hostem offerri. Omnium illo die, quà plebis, quà Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit: multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugnâ sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies; nec Veiens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Propè certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quàm pugnaverint cum Æquis; majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit: nam non alio antè bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat: ex his

Prœlium committitur.

Q. Fabium (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit: telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus; quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectâque parmâ, *Hoc jurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hîc, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs, quàm adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

U.c.274. a.C.478.

XLVII. Prœlio ex parte una restituto, nihilò segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat, ubi propè similis fortuna est versata: nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt, &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere; cessissentque loco, ni

Vincuntur Veientes.

U. c. 274. a. C. 478.

consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coràm offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos: simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quàm pugnæ, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & suâ sponte prœlium ipsi renovant; & Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quàm audaciam, accendit: nam quum incursantes, quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circà omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit; & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent unâ portâ hostibus viam.

Eâ erumpunt, consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem: ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facilè passurum*, respondit: *se, familiâ funestâ Q. Fabii fratris morte, republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit; adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit: idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati; nec alibi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii; nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

U.c. 274. a.C. 478.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quàm plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque belli, neque delectûs, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoatâ concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, *Prius-*

U.c. 275. a.C. 477. Cæsone Fabio III, T. Virginio Coss.

quam agrariæ legis auctor tribunus exsisteret; occuparent Patres ipsi suum munus facere; captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent: verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimiâ gloriâ luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini; eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eò nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta, temeritate alterius consulis; actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit: res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem; ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat: & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem: sed Veiens hostis, assiduus magis quàm gravis, contumeliis sæpius quàm periculo animos agitabat; quod

U.c.275.
a.C.477.

nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis, Patres Conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate; Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecuniâ vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatusconsultum exspectantes, steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

U.c.275. a.C.477. Fabii suscipiunt bellum cum Veientibus.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad coelum laudibus ferunt: *Familiam unam subiisse civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse.* Fabii postero die arma capiunt; quò jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium, signa ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, neque clarior famâ & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes

U.c.275. a.C.477.

unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens: *Ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quidquid deorum oculis, quidquid animo occurrit, precantur, *Ut illud agmen faustum atque felix mittant: sospites brevi in patriam ad parentes restituant.* Incassum missæ preces: infelici viâ dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt: is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde & C. Servilius consules facti. Et donec nihil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione, quà Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit; dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant, & Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum

U.c.276. a.C.476. L. Æmilio II, C. Servilio Coss.

Etruscis dimicant acie: quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit; adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modò incipiendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt; cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

U. c. 276.
a. C. 476.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen; nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum; gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Veientibus visum; inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviàm acta; & agrestium fugâ vasti relicti agri; & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quàm vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera

Fabii Veientium victores.

U.c.276. a.C.476.

magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium apparebant arma) decurrerent; & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora, subitò ex insidiis consurgitur; & adversi, & undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit; dein tela ab omni parte accidebant; coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quò magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere: quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omissâ pugnâ, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant: eò nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem: inde primò restitere: mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes; vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset: ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum: trecentos sex perisse satis convenit; unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

Cæsi a Veientibus.

U.c.277. a.C.475. C. Horatio, T. Menenio Coss.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversùs Tuscos victoriâ elatos confestim missus. Tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere; obsessaque urbs foret, super bellum annonâ premente (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus; adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quamquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. Post acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie: populationes erant, & velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant: non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, quâ ceperant Fabios: secuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias: quò plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit: trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii consulis adorti sunt oppugnare: inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægre recepere. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit: postero die, luce ortâ, nec nihil & hesternâ

U.c.278. a.C.474. A. Virginio, Sp. Servilio Coss.

Veientes victi.

U.c. 278.
a.C. 474.

felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiúsque inde pulsus, quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus: inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere: tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt: invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt. Quum & Patres haud minùs, quàm pro Coriolano, annixi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset, in multa temperarunt tribuni: quum capitis anquisissent, duo millia æris damnato multam dixerunt: ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque; inde morbo absumptum esse. Alius deinde

reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus; initio statim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dictâ, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunitios impetus tulit. Et huic prœlium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini: sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet, periculum audaciâ discussit. Juvit & Virginius collega, testis productus, participando laudes; magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

U.c. 279. a.C. 473. C. Nautio, P. Valerio Coss.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alià manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primùm intulerat, caperetur: intra vallum deinde cædes magis quàm prœlium esse. Tumultus e castris & in urbem penetrat; tamquam Veiis captis, ita

Bellum Veiens & Sabinum.

U.c.279. a.C.473. pavidi Veientes ad arma currunt: pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt: deinde & ipsi utróque versis signis resistunt; & eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque: eâdemque horâ duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant: eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exsuerunt; ingenti prædâ, præter suas recuperatas res, potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos credo non placebat, sine Romano duce exercituque, socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est; nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

Bellum cum Volscis & Æquis.

U.c.280. a.C.472. L. Furio, A. Manlio Coss.

LIV. L. Furius inde & A. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit; non tamen bellatum: induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi: agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ vi resistunt: abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus

Romæ discordia.

plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum: suadent, monent, *Honoribus & administratione reipublicæ abstineant; consulares verò fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quàm pompam funeris putent: claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quòd si consulatûs tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quàm plebem, esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres, consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere: ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia; nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primò, quòd non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus cre-

U.c. 281. a. C. 471. L. Æmilio III, Opit. Virginio Coss.

Furius & Manlius ad populum rei.

Tribunus occisus.

U.c.281. a.C.471. dere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant domi mortuum esse inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiam; adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribunitiam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; paventibusque tribunis, sine intercessione ulla, consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio; & dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines; nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant: sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret se militem

Discordia.

Voleronis audacia.

fieri debere, lictor miſſus eſt a conſulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero, *quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt, quàm ipſi in lecto ſuo a vobis trucidari.* Quò ferociùs clamitabat, eò infeſtiùs circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipſe, & adjuvantibus advocatis, repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eò ſe in turbam confertiſſimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro: adeſte cives! adeſte commilitones! nihil eſt, quòd exſpectetis tribunos, quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt.* Concitati homines, veluti ad prœlium ſe expediunt; apparebatque omne diſcrimen adeſſe, nihil cuiquam ſanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent, facilè experti ſunt parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe: violatis lictoribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum in ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus, irâ Patrum adversùs temeritatem plebis certari, non placuit.

U.c.281.
a.C.471.

U.c. 282. a. C. 470. *Fit trib. plebis.* L. Pinario, P. Furio Coss.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis, tribunum plebei creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit: contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res, sub titulo primâ specie minime atroci, ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet, aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil prius, quàm de lege, agebatur: sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens, quòd ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat.

Lex Publilia.

U.c. 283. a. C. 469. Ap. Claudio, T. Quintio Coss.

Lætorii Tr. Pl. certamina cum Appio cos.

Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facilè loquor*, inquit, *Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hîc aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die: consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori: tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, *Jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis eum magistratum esse: nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur, « Si vobis videtur, discedite, Quirites ».* Facilè & contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus viatorem mittit ad consulem; consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox

U.c.283. a.C.469.

U. c. 283. a. C. 469. coorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinaciâ tantam tempestatem; certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset; nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. *Darent iræ spatium: non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum; & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.*

LVII. Ægre sedata ab Quintio plebs, multò ægriùs consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent; ubi quum timor atque ira invicem sententias variassent, quò magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eò plus abhorrebant a certatione animi; adeo ut Quintio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quæri.* Appius contrà, *Testari deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri: non consulem*

sidem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint. Victus tamen Patrum consensu quievit; lex silentio perfertur.

U.c.283. a.C.469.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt; numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum: vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movêre. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi, esse liberior, quòd sine tribunitiis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: *Se victum ab ea: se unico consule objecto adversùs tribunitiam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedierint consules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat: nec ullâ vi domari poterat; tantum certamen animis imbiberant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere: nec pudor, nec metus coërcebat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere; si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte motam remittere indus-

Tribuni tributis comitiis creati.

Appio cos. infensus exercitus.

triam : præſenti vultus demittere, tacitè præterereuntem exſecrari ; ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate promptâ, nihil jam cum militibus agere : a centurionibus corruptum exercitum dicere : tribunos plebei cavillans interdum & Volerones vocare.

U.c.283. a.C.469.

LIX. Nihil eorum Volſci neſciebant, inſtabantque eò magis, ſperantes, idem certamen animorum adversùs Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversùs Fabium conſulem habuiſſet. Ceterum multò Appio, quàm Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantùm noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fugâ petit caſtra, nec antè reſtitit, quàm ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. Tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo ſubmoveretur hoſtis ; ſatis tamen appareret, capi tantùm caſtra militem Romanum noluiſſe ; aliâ gaudere ſuâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum inſuper ſævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, *ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. Negare vulgò milites ſe ad concionem ituros ; paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro mo-*

Vinci vult.

vantur. Hostem victorem paulò antè propè in portis ac vallo fuisse ; ingentisque mali non suspicionem modò , sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissâ concione , iter in sequentem diem pronuntiari quum jussisset , primâ luce classico signum profectionis dedit. Quum maximè agmen e castris explicaretur , Volsci , ut eodem signo excitati , novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus , eo pavore signaque & ordines turbavit , ut neque imperia exaudiri , neque instrui acies possent : nemo ullius , nisi fugæ , memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere , ut priùs hostis desisteret sequi , quàm Romanus fugere. Tandem , collectis ex dissipato cursu militibus , consul , quum revocando nequidquam suos persecutus esset , in pacato agro castra posuit ; advocatâque concione , invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ , desertorem signorum ; ubi signa , ubi arma essent , singulos rogitans , inermes milites , signo amisso signiferos , ad hoc centuriones , duplicariosque , qui reliquerant ordines , virgis cæsos securi percussit : cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

U.c.283. a.C.469.

Fugit.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum

U.c.283. a. C.469.

est: & naturâ Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quò is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitûsque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latiùs inde actæ prædæ: omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus, haud minùs quàm præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt; res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu; plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum est, aut demptum Patribus.

Quintii cos. comitas.

U.c.284. a. C.468. L. Valerio II, Ti. Æmilio Coss.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter judicium Ap. Claudii; cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, tamquam tertiò consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Numquam antè tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æquè adnisi sunt: *Propugnatorem*

Accusatur Appius.

senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunitios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces perpellere umquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat; adeo ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu; adeoque constantiâ suâ & tribunos obstupefecit & plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent, trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit; antè tamen, quàm prodicta dies veniret, morbo moritur: cujus laudationem quum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quàm vivi accusationem audierat, & exsequias frequens celebravit.

U.c.284. a.C.468.

Ante judicium morbo moritur.

LXII. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem

U.c.284. a.C.468.

ad prœlium elicere non poſſet, caſtra oppugnare eſt adortus. Prohibuit fœda tempeſtas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, ſigno receptui dato, adeo tranquilla ſerenitas reddita, ut, velut numine aliquo defenſa caſtra oppugnare iterum, religio fuerit: omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter conſul Æmilius in Sabinis bellum geſſit. Et ibi, quia hoſtis mœnibus ſe tenebat, vaſtati agri ſunt. Incendiis deinde, non villarum modò, ſed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurriſſent, ancipiti prœlio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello.

U.c.285. a.C.467. T. Numicio, A. Virginio Coſſ.

LXIII. Inter hæc bella, manente diſcordiâ domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultrà videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum, fugâque agreſtium, cognitum eſt: ea res maturam jam ſeditionem ac propè erumpentem repreſſit. Conſules, coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, eductâ ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem, nihil aliud quàm perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversùs

Volſcos, Virginius contra Æquos profectus: ibi ex inſidiis propè magnâ acceptâ clade, virtus militum rem prolapſam negligentiâ conſulis reſtituit. Meliùs in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo prœlio hoſtes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti: quam conſul oppugnare non auſus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſêre: deinde ipſi paucis pòſt diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium, quàm intulerant, acceperunt.

U.c. 285. a.C. 467. *Bellum cum Æquis, & Volſcis.*

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; ſed, ut ſemper aliàs, ſollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit: per Patres clienteſque Patrum conſules creati T. Quintius, Q. Servilius, ſimilem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Cruſtuminos campos citato agmine tranſgreſſi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen feciſſent, a porta propè Collina mœnibuſque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egêre: quos Servilius conſul infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit; populationem adeo effusè fecit, ut nihil bello

U.c. 286. a.C. 466. T. Quintio II, Q. Servilio Coſſ. *Bellum Sabinum.*

U.c.286. a.C.466. *Volscum.*

intactum relinqueret, multiplicique captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, quum ducis, tum militum operâ. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrimque, plurimo sanguine; & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem: impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumptâ, per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere: reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sævie-

bant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

U.c.286. a.C.466.

LXV. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit: quamquam cessere magis, quàm pulsi hostes sunt; quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem: miles ægre teneri; clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs agunt equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros; clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quò leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco: sic propè oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Restitere primò, obstinatis animis; deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; &, clamore renovato, commovent aciem: tum rursus impetu capto, enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. Jam propè erat, ut in summum clivi jugum eva-

U.c.286.
a.C.466.

derent, quum terga hoſtes dedêre; effuſoque curſu pene agmine uno fugientes ſequenteſque caſtris incidêre. In eo pavore caſtra capiuntur: qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nullâ oppugnantium novâ vi; ſed quòd jam inde ab infelici pugna caſtriſque amiſſis ceciderant animi.

EPITOME
LIBRI TERTII LIVIANI.

Seditiones de agrariis legibus facta. Capitolium ab exsulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est. Priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque; sequenti, centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Quum adversùs Æquos res malè gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno, quàm Roma condita erat; & ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt; donec inviso eorum imperio finem

attulit libido Ap. Claudii: qui quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit; coëgitque decemviros abdicare se magistratu: ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet; & parum honestum populi Romani judicium, qui judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

LIBER III.

U.c.287. a.C.465. Ti.Æmilio II, Q. Fabio Coss.

I. ANTIO capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor: itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua,

Possessores, & magna pars Patrum, tribunitiis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset: *T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse. Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.* Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium: jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur; cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

U.c.287. a.C.465.

Antium colonia deducitur.

II. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit: intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data: qui, haud dubiâ spe profectus, fa-

U.c.288. a.C.464. Q. Servilio II, Sp. Postumio Coss.

U.c.289. a.C.463. Q. Fabio II, T. Quintio III Coss.

U.c.289. A.C.463. mam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nuntiare jussit, *Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat: quorum id perfidiâ & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc pœnitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore; sin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quàm hostibus, gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati propè violati sint, exercitusque in Algidum adversùs Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis, quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit: ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum: in noctem imminentem aciem instruitis: longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi; ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant: ubi illuxit postero die, prior

Æquicum bellum.

aliquantò constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. Prœlium fuit utrimque vehemens, quod & Romanus irâ odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpâ periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui; pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilò inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *Quòd in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit: Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitûs, rectiùs bella gerere.*

U.c.289. a.C.463.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint: necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus, ac propè in castris obsessus hostis, memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eóque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum a pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quintius consul redierat Romam (id re-

medium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est; qui, quâ venturum hostem sciebat, gravem prædâ, eóque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis; præda omnis recepta est: sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum a Quintio lustrum: censa civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum: in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

U.c.289. a. C.463.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam: id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere; quo cupidè oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certa-

U.c.290. a.C. 462. A. Postumio, Sp. Furio Coss.

vere) bellum summâ vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse : suspecta & colonia Antium fuit, quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos; isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset : qui quum haud gravati venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit : primo concursu pulsus se in castra recepit ; neque is finis periculi fuit : namque & proximâ nocte & postero die tantâ vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt; tantumque terrorem

U.c. 290. a.C. 462.

Antium colonia suspecta.

Furius Cos. malè rem gerit.

Obsidetur in castris.

incuſſere Patribus, ut (quæ forma ſenatuſconſulti ultimæ ſemper neceſſitatis habita eſt) Poſtumio alteri conſulum negotium daretur, *Videret ne quid reſpublica detrimenti caperet.* Ipſum conſulem Romæ manere ad conſcribendos omnes, qui arma ferre poſſent, optimum viſum eſt; proconſule T. Quintium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti: ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio ſubitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) juſſi.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia, ſuperante multitudine, hoſtes carpere multifariam vires Romanas, ut non ſuffecturas ad omnia, aggreſſi ſunt: ſimul caſtra oppugnabantur, ſimul pars exercitûs ad populandum agrum Romanum miſſa, urbemque ipſam, ſi qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præſidium urbis relictus; conſul Poſtumius ad arcendas populationes finium miſſus. Nihil remiſſum ab ulla parte curæ aut laboris: vigiliæ in urbe, ſtationes ante portas, præſidiaque in muris diſpoſita; & (quod neceſſe erat in tanto tumultu) juſtitium per aliquot dies ſervatum. Interim in caſtris Furius conſul, quum primò quietus obſidionem paſſus eſſet, in incautum hoſtem Decumanâ portâ erupit; &, quum perſequi poſſet, metu ſubſtitit, ne qua, ex parte altera, in caſtra vis fieret.

Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus; nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit: ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit: qui, cæde legati, & consulis vulnere accensi, nullâ deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares; venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano: in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit: ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem, cum saucio consule revertentem, incidêre. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati & cohortium ultus

U.c. 290. a.C. 462.

A T. Quintio liberatur.

U.c.290. a.C.462.

est cædem: magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero; audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos; ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumió consule duo millia quadringentos cæsos; ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde; interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, & triginta. Ut Romam reditum & justitium remissum est, cœlum visum est ardere plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deûm exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prœlium venerant, propè cum ignominia dimissi.

U.c.291. a.C.461. L. Æbutio, P. Servilio Coss.

VI. Comitia inde habita: creati consules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus & fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec ho-

minibus magis, quàm pecori: & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium & odore insolito urbanos, & agrestem, confertum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nuntiant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse; inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis afflictam civitatem pestilentiâ esse, mœstum etiam responsum tulere: *Ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subitâ deûm irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut semper aliàs, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuntio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit: pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non præsidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus consul: collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam;

U.c.291. a.C.461.

Pestis Romæ.

Æqui & Volsci prædantur.

U.c.291.
a.C.461.

affecti, plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis; ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant; circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potiùs mentem, quàm hostium, dedit; adeo enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertêre mentes eorum, ut, totis passim castris fremitu orto, *Quid in vasto ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent: eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Ro-

main pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem: ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est; fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat: consul qui unus supererat, moritur: mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus; & per ignota capita latè evagata est vis morbi; inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit: jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deûm. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent: stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

U.c. 291. a.C. 461. *Latinos vincunt.*

VIII. Inde paulatim, seu pace deûm impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere; versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola, tertio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate,

U.c. 292. a.C. 460. L. Lucretio, T. Veturio Coss.

ut non solùm arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium: duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos, ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrà, quàm in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles: urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi: is, armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quantò longiùs ab urbe hostium abscederent, eò solutiore curâ in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquantò pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen propè deletum

U.c.292. a.C.460.

Volsci prædones.

Cæsi.

deletum est: tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul, ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt; & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit: eadem fortuna victoriam dedit: fusis hostibus, etiam castra capta.

U. c. 292. a. C. 460.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit; secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit: is, consulibus absentibus, ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *Nomine enim tantùm minùs invidiosum, re ipsâ propè atrocius, quàm regium, esse. Quippe duos pro uno dominos acceptos, immoderatâ, infinitâ potestate; qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum; non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.*

Lex Terentilla.

U.c.292. a.C. 460.

Quâ promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere? accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam intolerandamque facere; quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum se deprecari, quominus pergat ut cœperit. Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse; tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi: non jus vestrum, sed invidiam minue-*

ritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat : ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello instiere. Agunt cum Terentillo tribuni, dilatâque in speciem actione, re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

U.c.292. a.C.460.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multò gloria rediit ; & auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret : reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus ; sed dilata res est, tribuno de lege agente : id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est : cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit : tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque ; triumphantem secutæ suæ legiones : alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est : erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum ; terra ingenti concussa motu est : bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carnem pluit ; quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur ; quod intercidit, spar-

Lucretius triumphat.

U.c.293. a.C.459. P. Volumnio, Ser. Sulpicio Coss.

sum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent: inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere; id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coràm in foro personare: *Fabulam compositam Volsci belli; Hernicos ad partes paratos: jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi: quia, occidione propè occisos Volscos & Æquos movere suâ sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes quæri: coloniam fidam, propinquam, infamem fieri: bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana; quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pel-*

U.c. 293. a.C. 459.

Volsci & Æqui bellum instaurant.

Contentiones domesticæ.

lentur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non defore auxilium : consentire omnes tribunos : nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset. Hæc tribuni.

U.c.293. a.C.459.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant : eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt : citati pauci, velut rei experiundæ causâ, & statim vis coorta. Quemcumque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat ; neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe, sed manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quòd Patres se summoveri haud sinebant : nec ferè seniores rei intererant ; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. Multum & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, quà nobilitate gentis, quà corporis magnitudine ac viribus : ad ea munera, data a diis, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro ; ut nemo, non linguâ, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Pa-

Cæso Quintius.

trum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est: qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat; ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, propè jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit: atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat: eò acriùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi, *Ecquid*, inquit, *sentitis jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? libertati obstat; omnes Tarquinios superbiâ exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audaciâ regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

U.c.293. a.C.459.

Ei dies dicitur.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque, vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere : tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos : sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat, *Neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis umquam exstitisse. Suum primùm militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, *Missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus, venisse subsidio : neminem unum esse, cujus magis operâ putet rem restitutam.* L. Lucretius consul anni prioris, recenti gloriâ nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie : suadere & monere, *Juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum quàm alienum mallent civem esse. Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre ; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ pe-

U.c.293. a.C.459.

U.c.293. a.C.459.

tendo, ſibi, qui non dicto, non facto quemquam offendiſſet, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averſabantur preces, aut verecundiâ, aut metu; alii ſe ſuoſque mulcatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum, quòd M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis exſtiterat, *Se haud multò pòſt, quàm peſtilentia in urbe fuerat, in juventutem, graſſantem in Suburra, incidiſſe: ibi rixam natam eſſe, fratremque ſuum majorem natu, necdum ex morbo ſatis validum, pugno ictum ab Cæſone cecidiſſe ſemianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari; nec ſibi rem exſequi tam atrocem per conſules ſuperiorum annorum licuiſſe.* Hæc Volſcio clamitante, adeo concitati homines ſunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæſo interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci: patricii contrà vi reſiſtunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta ſit, & de quo futurum propediem judicium, eum indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus *ſupplicium* negat *ſumpturum ſe de indemnato; ſervaturum tamen in vinculis eſſe ad judicii diem; ut, qui hominem necaverit, de eo ſupplicii ſumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt: in vin-

cula conjici vetant; sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium; id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est: vades dare placuit: unum vadem tribus millibus æris obligarunt: quot darentur, permissum tribunis est; decem finierunt: tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit: dimissus e foro, nocte proximâ in Tuscos in exsilium abit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causâ, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem; ab externis armis otium fuit.

U.c.293. a.C.459.

Caso in exsilium abit.

XIV. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, propè perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri

Sodalium Cæsonis temperata comitate ferocia.

U.c.293. a.C.459.

est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primùm summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat: benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: numquam ulli, neque publicè, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modò tribuni tranquillò peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

U.c.294. a.C.458. C. Claudio, P. Valerio II Coss.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat: legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eò acriùs contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam: Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum,*

ut juventus tribunitiam potestatem e republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volscis & Æquis statum jam ac propè solenne in singulos annos bellum timebatur; propiusque aliud novum malum, necopinatò exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant: alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant: alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant: incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantùm ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuriâ pulsos in patriam reduceret,*

U.c. 294.
a.C. 458.

Herdonius Capitolium occupat.

U.c. 294.
a.C. 458.

& servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus : præter ea tamen, quæ denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere ; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent ; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores : inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset ; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare satis erat tutum. Vixque concordiâ sisti videbatur posse : tantùm, superantibus aliis ac mergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat : mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id propè unum maximè inclinatis rebus incubuit ; tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent : patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quàm venerint, silentio abituros. Concilium inde legi per-

Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.

ferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

U.c.294. a. C.458.

XVII. Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collegâ senatum retinente, se ex curia proripit; inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint; discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versâ: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini deos vestros, ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii dii deæque obsidentur: castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? tantum hostium non solùm intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non quidquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quâ quondam arcem ab*

Valerius cos. invehitur in tribunos.

U.c.294. a.C.458.

his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ: jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma: si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunitiæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisque ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *Ut viderent in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de

arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat: is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magno opere censet, *Ne exspectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem numquam parem occasionem daturos deos.* Placet ferri auxilium: juventus conscribitur: arma dantur. Romam primâ luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt: deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt: ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacatâ, si edoceri se sissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur; memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem: adjungitur & Tusculana legio: certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent: dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere: trepi-

U.c.294.
a.C.458.
Tusculani Romanis auxilium ferunt.

Pugna adversus Herdonium.

dantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem: is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: priùs vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdavere templum; multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

U.c.294. a.C.458. Valerius cos. occiditur.

Recuperatur Capitolium.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, *Ut collegæ deos Manes fraude liberaret, agi de lege fineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare *passurum agi de lege.* Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quintius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine

Suffectus Valerio L. Quintius.

animi, consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit: *Cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, linguâ criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertiùm tribunos pessimis artibus regiâ licentiâ vivere. Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? Plus hercule aliquantò, qui verè rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo propè denuntiavit, ut arma caperetis; hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) priùs in clivum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? Pudet deorum hominumque: quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antè, quàm Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem Liberarent; & qui antè latinos ne pro se*

U.c.294.
a.C.458.

Invehitur in tribunos.

U.c.294. a.C.458.

quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam a cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis; si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii neque sacri, neque sancti sunt! At enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis. Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, malè gesta respublica est, pejùs multò, quàm quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primùm omnium, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quàm pacati propitios habemus deos: quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quàm re ipsâ experiri, est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quàm auctor, suscepisse collegam priorem

actionem tam gravis rei facilè passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, *Quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis verò*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastinâ die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, & populum exsolvere religione velle: *Privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deûm venerat; nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potiùs mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere; eò magis, quòd, & *augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicatò cum populo agi posset, ut, quidquid Romæ vi tribunitiâ rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent; neque enim provocationem esse longiùs ab urbe mille passuum; & tribunos, si eò adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant

U.c.294.
a.C.458.

Religiosa jurisjurandi reverentia.

U.c. 294. a.C. 458.

hæc : ſed ille maximus terror animos agitabat, quòd ſæpius Quintius dictitabat: *Se conſulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram eſſe, ut conſuetis remediis ſiſti poſſit: dictatore opus eſſe reipublicæ, ut qui ſe moverit ad ſollicitandum ſtatum civitatis, ſentiat ſine provocatione dictaturam eſſe.*

XXI. Senatus in Capitolio erat : eò tribuni cum perturbata plebe veniunt: multitudo clamore ingenti, nunc conſulum, nunc Patrum fidem implorant ; nec antè moverunt de ſententia conſulem , quàm tribuni , ſe in auctoritate Patrum futuros eſſe, polliciti ſunt. Tunc, referente conſule de tribunorum & plebis poſtulatis, ſenatuſconſulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque conſules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magiſtratus continuari, & eoſdem tribunos refici, judicare ſenatum contra rempublicam eſſe.* Conſules fuere in Patrum poteſtate ; tribuni, reclamantibus conſulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipſi L. Quintium conſulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio conſulis fuit. *Mirer*, inquit, *ſi vana veſtra, Patres conſcripti, ad plebem auctoritas eſt? Vos elevatis eam: quippe, quia plebs ſenatuſconſultum in continuandis magiſtratibus ſolvit, ipſi quoque ſolutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis ; tamquam id ſit plus poſſe in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere ; levius enim*

Quintius ſenatum caſtigat.

vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam; &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potiùs, quàm alii vestro rectè faciant, dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentiâ arceas; & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem. Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

U.c.294. a.C.458.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertiùm & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno: lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens a Volscis & Æquis Latini atque Hernici nuntiabant: *Jam Antii Volscorum legiones esse.* Et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum; Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad

U.c.295. a.C.457. Q. Fabio III, L. Cornelio Coss.

U.c.295.
a.C.457.

Bellum cum Volscis.

populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere; duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis: inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset: equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit; &, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit; sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit; deletusque exercitus foret, ni fugientes sylvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam inprovisò nocte capiunt; reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nuntiaretur; adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum: parte exercitûs consul castra Æquorum oppugnabat; partem Tusculanis dederat, ad arcem recuperandam. Vi numquam eò subiri potuit. Fames postremò inde detraxit hostem. Quò postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi: hos, ignominiosâ fugâ domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bi-

U.c.295. a.C.457. Arx Tusculana ab Æquis capta.

Auxilio Romanorum recepta.

U.c.295. A.C.457.

fariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio; L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse: certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Tribunitiæ contentiones.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum Patres territat. Clamant *Fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse: se nihilominus rem susceptam peracturos.* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribunitiæ in adventum consulum differentur. Erat & nova exorta causa motûs. A. Cornelius & Q. Servilius quæstores, M. Volscio, quòd falsus haud dubiè testis in Cæsonem exstitisset, diem dixerant; multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, umquam non modò visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum; nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum; affirmantibus, qui unà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse: ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii,

Volſcii, quàm Cæſonis Volſcio teſte fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæſtores habere de reo, niſi priùs habita de lege eſſent, paſſuros negabant: ita extracta utraque res in conſulum adventum eſt. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia ſilentium de lege erat, perculſos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum diſceptationem ab lege certamen averterant; & quum conſules nihilò minùs adversùs continuationem tribunatûs, quàm ſi lex minuendæ ſuæ majeſtatis causâ promulgata ferretur, tetendiſſent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax eſt petentibus data. Cenſus, res priore anno inchoata, perficitur; idque luſtrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt cenſa civium capita centum ſeptemdecim millia trecenta novemdecim. Conſulum magna domi bellique eo anno gloria fuit; quòd & foris pacem peperere, & domi, etſi non concors, minùs tamen, quàm aliàs, infeſta civitas fuit.

U.c.295. a.C.457.

Luſtrum decimum.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius conſules facti, duas reſiduas anni prioris cauſas exceperunt. Eodem modo conſules legem, tribuni judicium de Volſcio impediebant; ſed in quæſtoribus novis major vis, major auctoritas erat: cum M. Valerio Valerii filio, Voleſi nepote, quæſtor

U.c.296. a.C.456. L. Minucio, C. Nautio II Coſſ.

U.c.296. a.C.456.

erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duûm mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut, quum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire: hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt, qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt: is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum: eos Æquorum imperator, *Quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum* jubet *dicere: se alia interim acturum*: quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quidquid deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum; nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum deorum hominum*

Bellum cum Æquis.

Legati Rom. spreti.

que simul violata jura exsequemur. Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere; alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum; & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subitò additus terror est.

U.c. 296. a.C. 456.

XXVI. Vis Sabinorum ingens propè ad mœnia urbis infestâ populatione venit: fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti: alterum Nautius contra Sabinos duxit; castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam, propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit: nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia; & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant: quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam inspe-

Sabini bellum inferunt.

Minucius malè rem gerit adversùs Æquos.

U.c.296. a. C.456.

ratum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt; in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret, operi certè, id quod constat, agresti intentus, salute datâ in vicem redditâque, rogatus, *Ut, quod bene verteret ipsi reique publicæ, togatus mandata senatûs audiret*; admiratus, rogitansque, *Satin' salva essent omnia?* togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quâ simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant; in urbem vocant; qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit, transvectumque tres obviàm egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Eâ frequentiâ stipatus, antecedentibus lictoribus, deduc-

L. Quintius dictator.

Ex opere rustico sumitur.

tus est domum : & plebis concursus ingens fuit ; sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum ipso imperio vehementiorem rata. Et illâ quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

U.c.296.
a.C.456.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit; justitium edicit ; claudi tabernas totâ urbe jubet; vetat quemquam privatæ quidquam rei agere : tum quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent : quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum : sumpsere, unde cuique proximum fuit ; prohibitus nemo est ; impigreque omnes ad edictum dictatoris præstò fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quàm prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant : *Adderent gradum ; maturato opus esse, ut*

U.c.296. a.C.456.

nocte ad hostem pervenire possent : consulem exercitumque Romanum obsideri : tertium diem jam clausos esse : quid quaeque nox aut dies ferat, incertum esse : puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant: mediâ nocte in Algidum perveniunt ; &, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quaeque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant; militem cum armis valloque redire in ordines suos : facta, quae imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris ; &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet ; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est: jussa miles exsequitur : clamor hostes circumsonat : superat inde castra hostium, & in castra consulis venit : alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat : *Illo clamore non adventum modò significari, sed rem ab suis coeptam ; mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium*

Circumvallat Æquos.

oppugnentur. Itaque arma suos capere, & se subsequi jubet. Nocte initum prœlium est a legionibus : dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum, ab interiore hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedêre ; pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversùs unum exercitum pugnam sustinebant : tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum : hîc instabat nova pugna ; illa nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prœlio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet; oppido Corbione decedi: *Sanguinis se Æquorum non egere ; licere abire : sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversâ unâ deligatâ : sub hoc jugo dictator Æquos misit.

U.c.296. a.C.456.

Sub jugum mittit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis

omnium rerum (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantùm militi dedit; consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui propè prædæ fuisti: & tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiæ, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit: ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos; epulantesque cum carmine triumphali & solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent; ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quintius sextodecimo die dictaturâ, in sex menses acceptâ, se abdicavit. Per eos dies, consul Nautius ad Eretum cum

U.c. 296. a.C. 456.

Volscius falsus testis damnatus.

Sabinis egregiè pugnat : ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est : sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere : plebes vicit, ut quintùm eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos ; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

U. c. 296. a. C. 456.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus : cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat, ulteriúsque ventum foret (adeo exarserant animi) ni, velut deditâ operâ, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nuntiatum esset. Senatum consules vocant : jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta ; vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror : Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos ; inde ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent, non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas Pa-

U. c. 295. a. C. 457. Q. Minucio, C. Horatio Coss.

Bella cum Æquis & Sabinis.

U.c.297. a.C.455.

tribus: id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus; itáque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

U.c.298. a.C.454. M. Valerio, Sp. Virginio Coss.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit: annonâ, propter aquarum intemperiem, laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant: *Pudere se numeri sui nequidquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum: supra septem millia hostium cæsa: alii fu-

U.c.299. a.C.453. T. Romilio, C. Veturio Coss.

gati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit; eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Allieno, ædile plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules; & se damnari posse aiebant; & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum, abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent: si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: daturum leges neminem, nisi ex Patribus, aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantùm discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

U.c.300. a.C.452.

Sp. Tarpeio, A. Aterio Coss.

Legati Athenas missi, legum causa.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio

& Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum, quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus; in cujus locum C. Veturium eò cupidiùs, quia damnatus a plebe erat, augures legêre. Mortuus consul Quintilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus: ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit: domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus: eò intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit: postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

U.c.301. a.C.451. P. Curiatio, Sex. Quintilio Coss.

U.c.302. a.C.450. C. Menenio, P. Sestio Coss.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna mutatio fuit;

Decemviri creati.

læta enim principia magiſtratûs ejus nimis luxuriavere : eò citiùs lapſa res eſt ; repetitumque, duobus uti mandaretur conſulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Seſtius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Poſtumius. Claudio & Genucio, quia deſignati conſules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus ; & Seſtio alteri conſulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant ; ſimul ut pro legatione tam longinqua præmio eſſet honos ; ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis ferunt, quò minùs ferociter aliorum ſcitis adverſarentur. Regimen totius magiſtratûs penes Appium erat, favore plebis ; adeoque novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repentè, omniſque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque inſectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant : eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant : collegis novem ſinguli accenſi apparebant ; & in unica concordia inter ipſos (qui conſenſus privatis interdum inutilis eſſet) ſumma adverſùs alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei no-

U.c.302. a.C.450.

U.c.303. a.C.449.

Decemvirorum annus I.

Initio moderati decemviri.

& Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum, quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus; in cujus locum C. Veturium eò cupidiùs, quia damnatus a plebe erat, augures legêre. Mortuus consul Quintilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus: ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit: domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus: eò intentiùs instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit: postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

U.c.301. a.C.451. P. Curiatio, Sex. Quintilio Coss.

U.c.302. a.C.450. C. Menenio, P. Sestio Coss.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minùs insignis, quia non diuturna mutatio fuit;

Decemviri creati.

læta enim principia magistratûs ejus nimis luxuriavere : eò citiùs lapsa res est ; repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus ; & Sestio alteri consulum prioris anni, quòd eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant ; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos ; simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quò minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat, favore plebis ; adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repentè, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant : eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant : collegis novem singuli accensi apparebant ; & in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversùs alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei no-

U.c.302. a.C.450.

U.c.303. a.C.449.

Decemvirorum annus I.

Initia moderati decemviri.

U.c.303. a.C.449.

tasse satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxtà manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit; & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur; ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *Quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas* jussere. *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse: plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem; agitarent deinde sermonibus; atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quàm tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt; qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acerva-

Decem tabulas legum ferunt.

tarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen, haud secus quàm regum, perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus in vicem appellatione decemviris, quærebat.

U.c.303. a.C.449.

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu, credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines, honorem, summâ ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, eâ ætate, eisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium: nescires utrùm inter decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo, quàm gerendo magistratui erat: criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque: ipse medius inter tribunitios Duilios Iciliosque in foro volitare; per illos se plebi venditare; donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes, quid sibi

Iterum creantur decemviri.

Appii Claudii ambitio.

U. c. 303. A. C. 449.

vellet. Apparere nihil sinceri esse; *Professò haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore: nimiùm in ordinem seipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviàm ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& idipsum pessimo exemplo) nemo umquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat; se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit: suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam priùs, quàm

inirent magiſtratum, in ſuos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus inſtructi conſiliis, quæ ſecretò ab aliis coquebant, jam haud diſſimulando ſuperbiam, rari aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ ſolennes ineundis magiſtratibus erant. Initio igitur magiſtratûs primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris inſignem fecere: nam quum ita priores decemviri ſervaſſent, ut unus faſces haberet, & hoc inſigne regium in orbem, ſuam cujuſque vicem, per omnes iret, ſubitò omnes cum duodenis faſcibus prodiere. Centum viginti lictores forum impleverant, & faſcibus ſecures illigatas præferebant; nec attinuiſſe demi ſecurim, quum ſine provocatione creati eſſent, interpretabantur. Decem regum ſpecies erat; multiplicatuſque terror non infimis ſolùm, ſed primoribus Patrum, ratis cædis cauſam ac principium quæri; ut, ſi quis memorem libertatis vocem aut in ſenatu, aut in populo miſiſſet, ſtatim virgæ ſecureſque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præſidii, ſublatâ provocatione, interceſſionem quoque conſenſu ſuſtulerant; quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent, & quædam, quæ ſui judicii videri poſſent, ad populum rejeciſſent. Aliquamdiu æquatus inter omnes

U.c. 304. a.C. 448.

Decemvirorum annus II.

Decemvirorum inſolentia & tyrannis.

U.c.304. a.C.448.

terror fuit; paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abſtinebatur a Patribus; in humiliores libidinosè crudeliterque conſulebatur: hominum, non cauſarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellaſſet, ab eo, ad quem venerat, ita diſcedebat, ut pœniteret non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in præſentis modò temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed fœdus clandeſtinum inter ipſos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumſpectare tum patriciorum vultus plebeii; & inde libertatis captare auram, unde, ſervitutem timendo, in eum ſtatum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem; nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: avidè ruendo ad libertatem in ſervitutem lapſos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præſentium conſules duo tandem & ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam & proceſſerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ; nec quidquam jam ſupererat, ſi hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ eſſent, cur eo magiſtratu reipublicæ opus eſſet. Exſpectabant quàm mox con-

Duæ tabulæ prioribus X additæ.

ſulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribunitiam poteſtatem, munimentum libertati, rem intermiſſam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primò tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum ſe oſtentaverant plebei, patriciis juvenibus ſepſerant latera: eorum catervæ tribunalia obſederant. Hi ferre, agere plebem, plebiſque res; quum fortuna, quâ quidquid cupitum foret, potentioris eſſet. Et jam ne tergo quidem abſtinebatur: virgis cædi, alii ſecuri ſubjici; &, ne gratuita crudelitas eſſet, bonorum donatio ſequi domini ſupplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ, ſed propalam licentiam ſuam malle, quàm omnium libertatem.

U.c. 304. a.C. 448.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis ſubrogatis magiſtratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad ſpeciem honoris inſignibus, prodeunt: id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quiſquam exſiſtit, aut futurus videtur: nec ipſi ſolùm deſponderant animos, ſed contemni cœpti erant a finitimis populis; imperiumque ibi eſſe, ubi non eſſet libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incurſionem in agrum Romanum fecere; latéque populati, quum

U.c. 305. a.C. 447. *Decemvirorum annus III.*

Sabini agrum Rom. populantur.

U.c.305.
a.C. 447.

hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes; eam impedimentum delectui fore. Non nuntii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. Destitutis inter Patrum & plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant; depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent: citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos; tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, *Quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quidquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori par-

Æqui Tusculanum.

Senatum vocant decemviri.

tibus senatorem, raróque usquam noscitare: curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi invisum consensu imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur: *Jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det; &, quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum, sic plebs abnuat delectum.* Hæc fremebat plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant: indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissâ publicâ, tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent, referunt senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quàm si præsentes detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquantò spe ipsorum frequentior convenit: quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quòd iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tamquam jure cogentibus, senatus paruisset.

U.c. 305. a.C. 447.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem

Aspera sententia in decemviros.

U.c.305. a.C.447.

Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse; nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, admonentemque *Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit; quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam, violentiamque tum perosos regis; quæ si in rege tum eodem & filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neque se videre quî sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quantò ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus: creatos postea,*

post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam propè senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant. Ne nimium in metu alieno spei ponerent: graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quàm quæ metuant.

U.c.305. a.C. 447.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ, nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes, *Ut civilis potiùs societatis, in qua natus esset, quàm fœderis, nefariè icti cum collegis, meminisset: multò id magis se illius causâ orare, quàm reipublicæ. Quippe rempublicam, si a volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras: earum eventum se horrere.* Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos; multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquantò habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat: censendo enim, quos-

U.c.305. a.C.447.

L. Cornelius decemviros tuetur.

cumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat, quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: *Quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut soli, aut hi maximè oppugnarent; aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit, nunc demum, quum hostes propè ad portas sint, civiles discordias serant; nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore curâ occupatis animis, verum esse, prajudicium rei tantæ afferre. Sibi placere, de eo, quòd Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi; & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an, donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere; cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuntios solùm, sed Tusculanorum etiam*

etiam legatos attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitùs ducere, nec rem aliam præverti.

U. c. 305. a. C. 447.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *Ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse obstare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset, *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse*: & ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet. Quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multò acrius, quàm consularis imperii rebantur esse, propè malebant postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum

Vincunt in senatu decemviri.

exsurgere rursus plebem. *Si leniter dicta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci.* Silentio Patrum edicitur delectus: juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent: legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius: bellum domi majus, quàm foris, apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus; in Fabio minùs in bono constans, quàm navum in malitiâ ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quàm sui, similis mallet esse: huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Pœtelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio & T. Antonio & Cæsone Duilio & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

U.c. 305. a.C. 447.

Delectum habent.

XLII. Nihilò militiæ, quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspi-

Decemviri malè pugnant.

cio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propiùs urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant: persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant, exsutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiâque victurus hospitum (quæ tamen non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent; omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere, castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

U.c.305. a.C.447.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem,

L. Siccii mors.

U.c.305. a.C.447.

prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere: nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse; Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nuntiantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum peri missu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, vidêre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium, profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitiâ, pessimâ decemvirorum in vulgus famâ est.

Appii libido.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat; ut non finis solùm idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis

plebeiæ ſtuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, honeſtum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor inſtituta fuerat, liberique inſtituebantur. Deſponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro cauſa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius amore amens, pretio ac ſpe pellicere adortus, poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat, ad crudelem ſuperbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in ſervitutem aſſereret, neque cederet ſecundùm libertatem poſtulantibus vindicias; quòd pater puellæ abeſſet, locum injuriæ eſſe ratus. Virgini, venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit: *Servâ ſuâ natam, ſervamque appellans, ſequi ſe* jubebat; *cunctantem vi abſtracturum.* Pavidâ puellâ ſtupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concurſus. Virginii patris ſponſique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum aſſertor, *Nihil opus eſſe multitudine concitatâ* ait, *ſe jure graſſari, non vi.* Vocat puellam in jus. Auctoribus, qui aderant, ut ſequeretur, ad tribunal Appii perventum eſt. Notam judici fabulam petitor, quippe apud ipſum aucto-

U. c. 305. a. C. 447.

Virginia in ſervitutem aſſeritur.

U.c.305. a.C.447.

rem argumenti, peragit; *Puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. Id se indicio compertum afferre; probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundùm libertatem, neu patiatur, virginem adultam famæ priùs, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *Quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse; in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi; interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* Adversùs injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet, P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt; datâque inter turbam viâ,

quum multitudo Icilii maximè interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait; vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi*, inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii. Non, si tribunitium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras; pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem; neque tu istud umquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. Virginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat: hoc tantùm sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. Me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citiùs deseret, quàm fides.*

U.c. 305.
a.C. 447.
Icilii contentio cum Appio.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur: lictores Icilium circumsteterant; nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, *Non*

U.c. 305.
a.C. 447.

Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere, diceret; *Non præbiturum se illi eo die materiam; sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. Quòd nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coërcendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primùm, fratrem Icilii filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectà ad portam; &, quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. *In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præstò esset.* Jussi pergunt, citatisque equis nuntium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra; manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, in-

quit; *crastinâ die vestrâ operâ utar: sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *Ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit; & jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die manè de retinendo eo nequidquam litteræ redduntur.

U.c.305. a.C.447.

XLVII. At in urbe primâ luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cœpit; & non orare solùm precariam opem, sed pro debita petere: *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare; nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, quæ captâ, ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur: comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox movebat. Adversùs quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ veriùs, quàm amoris, mentem turba-

Virginius pro filia cum Appio contendit.

U.c.305. a.C.447.

verat) in tribunal escendit; &, ultro querente pauca petitore, *Quòd jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset*; priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint: quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundùm servitutem. Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi, filiam despondi; & ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio: non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, *Ex hesterno tantùm convicio Icilii violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, noctè totâ*

cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coërceret. Proinde quiesse erit melius. I, inquit, *lictor, summove turbam; & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primùm ignosce patrio dolori, si quid inclementiùs in te sum invectus; deinde sinas hîc coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit; ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen; atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet: ille ferro, quacumque ibat, viam facere; donec multitudine etiam prosequentium tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris de-

U.c.305. a.C.447.

Virginius filium occidit.

U.c.305. a.C.447.

plorant. Sequentes clamitant matronæ; *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quò est mœstior imbecillo animo, eò miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maximè Icilii vox tota, tribunitiæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

Orta inde certamina.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi, postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solùm multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius, qui, repulso lictore, *Si jure ageret, vindicare se a privato Icilium* aiebant: *Si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur a multitudine fasces. In concionem Appius adscendit: sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit, decèmviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere a privato lictores jubebat; quum fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio

Appius pulsus foro.

collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit : videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari jussit : ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit, & multò magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motûs faceret.

U.c. 305. a.C. 447.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *Ut omni ope a seditione milites contineant :* ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd agmine propè quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, resperssusque ipse cruore, tota in se castra convertit : & togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquantò, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit : tandem, ut jam, ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent ; neu*

Motus in castris.

U.c.305. a.C.447.

se, ut parricidam liberûm, aversarentur. Sibi vitam filiæ suâ cariorem fuisse, si libera ac pudicæ vivere licitum fuisset: quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti meliùs ratum, quàm contumeliâ liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsum. Nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Appii Claudii exstinctam esse; sed, quò impunitior sit, eò effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. Quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultrà pudica victura fuerit, miseram, sed honestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quantò visa, quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse; insecutique, qui Appium propè interemptum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ

videbant, simul iis, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur; imperium si quis inhiberet, & viros & armatos se esse respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, Ser. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, cujus jussu castra deseruissent; aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non defuit quid responderetur; deerat qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre: id modò a multitudine conclamatum est, ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent; his se daturos responsum.

U.c.305. a.C.447.

Exercitus Aventinum insidit.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *In re non maxima paulò antè trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit; responsumque, quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summa rei præessent, militarique honore tribunos*

U.C.305. A.C.447. *militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilò minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus: ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocatâ, quàm quem nova fama de Virginia adeo fœdè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse priùs, quàm iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt: ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, &

Motus in alteris castris.

Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum : illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causâ creati essent, depositūros imperium se aiebant.

U.c.305. a.C.447.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit ; affirmante Duilio, *Non priùs, quàm deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram : admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis : scituros, quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset ; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum ; plures jam, quàm Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis,*

Plebs in Sacrum montem abit.

U.c.305. a. C.447.

Patres Conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem propè numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citiùs caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium; quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quò minùs illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

Valerius & Horatius plebem revocant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubiè & motûs initio, & exitu rei. Ob hæc advenientibus

gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quàm in armis, reponi spei. Potestatem enim tribunitiam provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant; & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est; quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, &, priùs pene, quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Numquamne quiescet civitas nostra a suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc, ut quæque causa*

U.c. 305.
a.C. 449.

erit, statuetis: nunc libertatem repeti satis est.

U.c.305. a.C.447.

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio & invidiâ præcipuâ, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversùs nos certamen: dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quominus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent: Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet; & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nuntiantur hæc plebi: legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit: congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, quâ hîc modestiâ fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantæ multitudini est*

violatus, eam modestiam ferte in urbem: in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis: præstò erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio: armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt: ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Virginium: inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriæ est; & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis quàm meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit: ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

U.c.305. a.C.447.

Tribuni pl. creantur in Aventino.

LV. Per interregem deinde consules creati L. Valerius, M. Horatius, qui ex-

U.c.306. a.C.446. L. Valerio, M. Horatio Coss.

U.c.306. a.C.446.

Leges in gratiam plebis.

templo magistratum occeperunt; quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit: quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primùm, quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *Ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret*: quâ lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modò, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur (cujus rei propè jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt; & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse; sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi du-

tique a majoribus magistratibus; quod etsi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eâdem hac Horatiâ lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse; judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *Qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta, quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

U.c. 306. a.C. 446.

LVI. Fundatâ deinde & potestate tribunitiâ, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset,

U.c. 306. a.C. 446.

Appius accusatur.

redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis; nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impiè nefariéque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio: unius tantùm criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse; in vincula te duci jubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellavit; &, nullo morante, arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis qui liberum corpus in servitutem addixisset;* ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat.

Suum

Suum infelix erga plebem Romanam studium, quòd æquandarum legum causâ cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri: non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quòd si indictâ causâ in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere, ne imitentur, quos oderint. Quòd si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causâ, in quam conspirasse decemviros criminati sint; ait *se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? Se documento futurum, utrùm novis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & appellatio provocatioque adversùs injuriam magistratuum ostentata tantùm inanibus litteris, an verè data sit.*

U.c.306. a.C.446.

LVII. Contrà Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem & civilis & humani fœderis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum;*

U.c.306. a.C.446.

ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit; ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit; ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quàm cæde, motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus: tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis, quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque

In carcerem ducitur.

summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præstò fuere; eóque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

U.c. 306. a.C. 446.

Tabulæ XII.

LVIII. C. Claudius (qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni. Virum, honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos; & potiùs unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quàm propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum*

U.c.304. a.C.448.

eo in gratiam rediisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse; clementiâ concordiam ordinum stabiliri posse. Erant, quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus, pro quo agebat, causâ: sed Virginius, *Sui potiùs ut misererentur*, orabat, *filiæque; nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ trium tribunorum preces audirent, qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* Justiores hæ lacrymæ videbantur: itaque spe incisâ, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ, quòd in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quàm non prohibita, invidiæ fecit: testis productus, qui septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissâ veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *Quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere: collegæ eorum exsilii causâ solum verterunt: bona publicata sunt. Et M. Claudius assertor Virginiæ, die dictâ damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, di-

Appius sibi necem consciscit.

Oppius accusatur.

In vincula ductus ibi moritur.

missus Tibur exsulatum abiit; Manesque Virginiæ, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

U.c.306. a.C.446.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant; quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiæ potestatis, *Et libertatis*, inquit, *nostræ, & pœnarum ex inimicis satis est: itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam, quòd adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quàm patricio, cura fuisset, & antè inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obviàm ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui molliùs consultum dicerent, quòd legum ab iis latarum Patres auctores fuissent; neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori succubuissent.

Duilii tr. plebis æquitas.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversùs conjunc-

U.c. 306. a.C. 446.

Bellum cum Æquis, & Volscis.

tos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quòd si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat: hostes medium inter bina castra spatium acie instructâ complebant; provocantibusque ad prœlium responsum Romanus nemo reddebat: tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt: relinquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem; instructâque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientiâ quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret; &, post-

quam multa jam dies erat, neque movebatur quidquam ab hoste, jubet signa inferri consul; motâque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs quàm virtus & arma tegerent: igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus priùs, quàm totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, propè fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes: deinde quum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *Meminisse* jubebat, *illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus prœliis per duces, non per milites, stetisse ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes; & domi, quàm foris, servitutem magis timuisse.*

U.c.306.
a.C.446.

Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere. Aventini, Sacrique montis admonebat, *Ut, ubi libertas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum referrent; ostenderentque eamdem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec, æquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, avolat deinde ad equites: *Agite, juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem; pulsum vos, immissis equis, exigite e campo. Non sustinebunt impetum, & nunc cunctantur magis, quàm resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnâ; &, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra; captisque cum ingenti cæde, majore prædâ potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitiâ modò celebrata est; in castris

Bellum cum Sabinis.

animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potiùs fidere, quàm meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, & in multa prœlia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

U.c.306. a.C.446.

LXII. Ad id, quòd suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocatâ, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit: consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi feceritis. Et trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eâdem, quâ institui, disciplinâ efficiam: si jam satis animi est, decerni-*

U.c.306.
a.C.446

que placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hîc, indicem voluntatis virtutisque vestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vèrtat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini vidêre, & ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novâ victoriâ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere: nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere: quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant propè circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti ferè ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt, &, æquato primùm periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus

se ad equos recipit : transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuntius; simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit : non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant; tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt; nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt : ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam prœliis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum; & hæc vaga popularisque supplicatio studiis propè celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere : ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi : itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur trium-

U.c.306.
a.C.446.

Contentiones de triumpho Coss.

U.c.306. a.C.446.

phus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum. Multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: numquam antè de triumpho per populum actum; semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eamdem sententiam multa & a ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primùm, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.

Jussu plebis triumphant.

Tribuni pl. refici volunt.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque propè in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni reficerentur, &, quò sua minùs cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes*

postferrent. Forte quâdam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimùm M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti : qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum ; injectâ contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiæ haud popularis nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent ; collaudatis consulibus, quòd perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit ; & quinque tribunis plebis creatis, quum, præ studiis apertè petentium novem tribunorum, alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito, tribuni modò ut relinquerentur sanciret ; & ab iis qui

U.c.306. a.C.446. *Vetat Duilius.*

U.c.306. a.C.446.

creati essent, cooptari collegas juberet; recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quî vos minùs hodie decem tribunos plebei feceritis; hi tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eâdem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

U.c.307. a.C.445. Lar. Herminio, T. Virginio Coss.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt: duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quòd se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, *Ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos plebei faceret*; insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Ge-

U.c.308. a.C.444. M. Ganio, C. Julio Coss.

ganius Macerinus & C. Julius consules facti, coitiones tribunorum, adversùs nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Pa-

trum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat: quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ: ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat; deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquantò posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantùm se biennio habuisse. Seniores contrà Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quàm adversariis, superesse animos: adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est; cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt; & injuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

U.c.308. a.C.444.

Juniorum e Patribus in plebem injuriæ.

LXVI. T. Quintius Capitolinus quartùm & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acrio

U.c.309. a.C.443. T. Quintio IV, Agr. Furio Coss.

ceperunt; sed imminebat utrumque. Jam non ultrà discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitatâ in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci; simul quòd persuaserant iis duces, cupidi prædarum, *Biennio antè delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium: eò adversùs se non esse missos exercitus: dissolvi licentiâ militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse: quidquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti: occæcatos lupos intestinâ rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primùm agrum perpopulati sunt; deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes: unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

U.c. 309. A.C. 443.

Æqui & Volsci bellum Rom. inferunt.

Ad mœnia ipsa Romæ accedunt.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modò pares, T. Quin-*

T. Quintii oratio ad populum.

tio quartùm consule, ad mœnia urbis Romæ impunè armatos venisse! Hanc ego ignominiam (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimùm imminere annò scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? Satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertiùm oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos, Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; &, si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo deorum, nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantùm eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exsuti, agro multati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina. Dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dum tædet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Prô deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis; concordiæ causâ concessimus. Decemviros desiderastis; creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est; coëgimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos irâ vestrâ, mori atque exsulare nobilissi-

U.c. 309.
A.C. 443.

U.c.305.
a.C.443.

mos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis; creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. Auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta Patribus, sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quàm vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversùs nos Aventinum capitur, adversùs nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit: in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. *Agitedum, ubi hîc curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam; aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent?*

Vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus numquam vestrûm quisquam re, fortunâ, domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestrâ virtute innocentiâque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro faciebatis; & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? Ante portas est bellum: si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio antè senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit: sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio; sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vel-

U.c. 309.
a.C. 443.

U.c.305.
a.C.445.

lem equidem vobis placere, Quirites; sed multò malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt: nisi fortè assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis; & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exsuero, & a portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Raro aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detractationem militiæ telum acerrimum adversùs Patres habere solita erat, arma & bellum spectabat; & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nuntiantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum

Congesta in T. Quintium laudes.

vindicem majestatis Romanæ intueri ; & primores Patrum *Dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vitâ omni plenâ honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capesserent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe propè oppugnatâ.* Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronuntiassent, *Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die primâ luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam;* omnis juventus affuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo maturè perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quartâ diei

U. c. 309.
a. C. 443.

Delectus habetur.

U.c.305. a.C.443.

horâ mota ex campo ſint; exercituſque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit; caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellaſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo conſules eſſent poteſtate pari; quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippâ, penes collegam erat; & prælatus ille facilitati ſummittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudeſque, & æquando imparem ſibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum tenuit: Sp. Poſtumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnavere, haud ſegniter reſiſtentibus Volſcis. Ser. Sulpicius per mediam hoſtium aciem cum equitatu perrupit: unde quum eâdem reverti poſſet ad ſuos, priuſquam hoſtis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hoſtium ſatius viſum eſt; momentoque temporis in averſam incurſando aciem ancipiti terrore diſſipaſſet hoſtes, ni ſuo proprio eum prœlio equites Volſcorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuiſſent. Ibi verò Sulpicius

Volſci & Æqui vincuntur.

negare, *Cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prœlium connisi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam: non posse illos resistere sibi, quibus conserta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione unâ totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodêre: is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies: nuntius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, quà permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ meliùs res geri, quàm apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem: ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius tum a Quintio venit, *Victorem jam se imminere hostium castris: nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut si-*

U.c. 309.
a.C. 443.

mul omnis exercitus prædâ potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit: ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt; prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio; nec traditur causa spreti, aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum, ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

U.c. 305. a.C. 443.

Turpe judicium P. R. de sociorum finibus.

LXXI. Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magnâ contentione actum; jamque editis testibus, quum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu; &, *Si licet*, inquit,

quit, *consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, prodi publicam causam, summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur a multitudine magis, quàm regunt, dedêre cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militasse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eò se rem vetustate oblitteratam, ceterum suæ memoriæ infixam, afferre. Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Ariciniqne, cujus agri jus numquam usurpaverint incolumi Coriolanâ re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.*

U.c 309.
a.C. 443.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt: cum his circumire tribunos,

U.c.309. a.C.443.

orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum: quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc Patres vociferantur: sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quidquam bono causæ levatur dedecus judicii; idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

EPITOME

LIBRI QUARTI LIVIANI.

Lex de connubio Patrum & plebis a tribunis plebis, contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratûs administratæ sunt. Item censores tunc primùm creati. Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius, eques Romanus, frumentum populo suâ impensâ largitus est; & ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans, a C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove auratâ donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio, finito, ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eòque coloni missi sunt; quibus occisis Fidenates quum defecissent, a Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ,

Conjuratio servorum oppressa est. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primùm militibus datum est. Res præterea gestas adversùs Volscos, & Fidenates, & Faliscos, continet.

LIBER IV.

U.c.310. a.C.442. M. Genucio, C. Curtio Coss.

Lex de connubio Patrum & plebis.

I. HOS secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus: nam anni principio & de connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit, quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur; & mentio, primò sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *Ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque, *ob* communitam Verruginem, fremere; adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci præ-

De communicando cum plebe consulatu.

ferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent, si quo intentiùs possit, quàm T. Quintio consule apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *Nequidquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset*, confestim ad concionem advocavit.

U.c.310. a.C. 442.

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *jam ultrà ferri posse furores tribunitios: ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeo non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm consulum culpâ accidere. Cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere; sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse; id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur quam majestatem senatûs ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futurum, donec quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbatio-*

Adversùs utramque legem oratio Coss.

U.c.310. a.C.442. *Adversùs legem de connubio.*

nem auspiciorum publicorum privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum propè ritu vulgentur concubitus plebis patrumque? ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex Patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet; & creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. Ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eò recidere; & se millies morituros potiùs, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiorem alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potiùs, quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri. Non posse in eadem civitate tribunos plebis, & Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; po-

Adversùs legem de Coss. plebeiis.

tiisque serò, quàm numquam obviàm eundum audaciæ temeritatique. Illinc ut impunè primò discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversùs ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? &, quum hostes tantùm non arcessierint, exercitus conscribi adversùs hostes non patiantur? sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? Quid esse aliud, quàm minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces priùs adversùs scelus civium, quàm adversùs hostium arma.

U.c.310. a.C.442.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversùs consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intrà eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & antè videor animadvertisse; nunc tamen maximè, quòd adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt; quibus quid aliud quàm admonemus, cives nos eorum esse, &, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam*

Canuleii oratio pro legibus suis.

U.c.310. a.C.442.

incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet: nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Alterâ nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus; ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modò pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tamquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant: quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse, nec aut juris, aut majestatis quidquam habere, quod non in regibus antè fuerit? En umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò

Pro lege de Coss. plebeiis.

non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non Romanæ modò, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc, captivâ Corniculanâ natum, patre nullo, matre servâ, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modò accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatûs spes erit? Utrùm tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicæ accedere eum patiemur? potiùsque decemviris, teterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quàm optimis regum, novis hominibus, similes consules sumus habituri?

U.c.310. a.C.442.

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? & quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante nulli erant; ab Numa Pompilio creati sunt. Census in civitate, & descriptio centuriarum classiumque non erat; ab Servio Tullio est facta. Consules numquam fuerant; regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat; apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant; institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & e republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in æternum urbe conditâ, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per*

Pro lege de connubio Patrum & plebis.

cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est: nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verùm enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non consertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique feminæ convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, quâ dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. Nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quidquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus; nec vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quidquam est.

V. *Denique, utrùm tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Re-*

U.c. 310. a.C. 442.

gibus exactis, utrùm vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem? an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? &, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes, & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istæ minæ adversùs plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis: an ideo non est dimicatum, quòd quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites: animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur; si in consortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, in vicem annuis magistratibus parêre atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & multiplicate famâ bella: nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem & consules pro-

cessissent, & res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, *Cur plebeium consulem fieri non oporteret*, ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen, respondit, *Quòd nemo plebeius auspicia haberet; ideoque decemviros connubium diremisse, ne incertâ prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quòd auspicari, tamquam invisi diis immortalibus, negarentur posse; nec antè finis contentionum fuit (quum & tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, & ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam depositûros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius, victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua, summâ vi pugnant, &, crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique & Capitolini, senten-

U.c.310.
a.C.442.

Perfertur lex de connubio.

U.c.310. a.C.442.

Tr. militum consulari potestate.

tiæ abhorrebant a cæde, violandisque; quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur; eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur: quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, quàm maximè tribunitii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere; ut patricios desperatio primò, irritatâ plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret: postremò coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundùm deposita certamina, incorrupto judicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

U.c.311. a.C.441. A. Sempronio, &c. Tribb. Mil.

VII. Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Clœlius; quorum in magistratu concordia

domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, & imperio, & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratûs ejus jus; quia tertio mense, quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, *Judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum causâ. Si Ardeates sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodo gaudeant se iræ moderatos, sciantque, Patribus æquè curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere: contentio, consulesne an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit.

U. c. 311.
a. C. 441.

U.c.311. a.C.441.

Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur: tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est; idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur: credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eò, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores a finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

U.c.312. a.C.440. M. Geganio II, T. Quintio V Coss.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintùm consulibus. Idem hîc annus censuræ initium fuit, rei a parva origine ortæ; quæ deinde tanto

incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere; cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quamquam rem parvam, tamen, quò plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere; id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent; & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

U.c.312. a.C.440. *Censura initium.*

U.c. 312. a.C. 440.

Ardeatium intestina discordia.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium propè eversæ urbi implorantes : frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servatâ, per intestina arma non licuit, quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum ; quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames, morbive, quæque alia in deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebeii generis, maximè formâ notam, petiere juvenes : alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant ; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ, captus. Adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. Nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat : tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est : postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundùm parentis arbitrium dant jus nuptiarum : sed vis potentior fuit ; namque tutores, inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt : adversùs quos infestior coorta optimatium acies sequitur ac-

censum injuriâ juvenem : fit prœlium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit : urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere parat ; nec ulla species cladesque belli abest, velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum : optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Clœlio, Ardeam venere, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet : quartâ deinde vigiliâ signa profert ; cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm a se urbem, viderent : & aliâ parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat, quà ex oppido sui commeare possent.

U.c.312. a.C.440.

Ardeam obsident Volsci.

A Romanis obsidentur.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repentè

U.c. 312.
a.C. 440.

inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *Si solvendæ obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Adversùs ea consul, *Victis conditiones accipiendas esse, non ferendas,* respondit; *Neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni* jubet, *fatentes victos se esse, & imperio parêre: aliter tam abeuntibus, quàm manentibus se hostem infensum, victoriam potiùs ex Volscis, quàm pacem infidam, Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscisâ, quum tentassent, præter cetera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur; & quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit; demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant: senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans

Victi, dedito duce, sub jugum mittuntur.

Ardeæ res compositæ.

in urbem redit, Clœlio duce Volscorum ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ, quâ concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. Et adversùs tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit. Quinque consulatus, eodem tenore gesti, vitaque omnis, consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quàm honorem, faciebant: eò tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

U.c.312. a.C.440.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum) eò impensiùs, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversùs Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant

U.c.313. a.C.439. M. Fabio, Post. Æbutio Coss.

Ardeatibus ager redditus, qui judicio infami interceptus erat.

U.c. 313 a.C. 435. autem, ut, multò majore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, scriptâ, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elva; qui, per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cujusquam dederant, vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adscripti, remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

U.c. 314. a.C. 438. C. Furio, M. Papirio Coss. XII. Pax domi forisque fuit & hoc & insequente anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis a Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequidquam a Pœtelio quæsita, qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt; ludibrioque erant minæ tribuni denuntiantis

se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, nequè belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum, quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium sisti potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu; nam utrumque traditur: & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quamquam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terrâ marique nequidquam missis (nisi quòd ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset, &, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo iræ

U.c.315.
a.C.437.

Proc. Gegani, L. Menenio Coss.

Fames.

U.c. 315. a.C. 437.

populi frumentarios, acerbâ inquiſitione aperiret magis, quàm levaret, inopiam; multi ex plebe, ſpe amiſsâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis ſe in Tiberim præcipitaverunt.

Periculoſæ largitiones Sp. Mælii.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equeſtri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem peſſimo exemplo, pejore conſilio, eſt aggreſſus: frumento namque ex Etruria privatâ pecuniâ per hoſpitum clientiumque miniſteria coëmpto (quæ, credo, ipſa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere inſtituit; plebemque, hoc munere delinitam, quacumque incederet, conſpectus elatuſque ſupra modum hominis privati, ſecum trahere, haud dubium conſulatum favore ac ſpe deſpondentem. Ipſe, ut eſt humanus animus inſatiabilis eo, quod fortuna ſpondet, ad altiora & non conceſſa tendere; &, quoniam conſulatus quoque eripiendus invitis Patribus eſſet, de regno agitare: *Id unum dignum tanto apparatu conſiliorum & certamine, quod ingens exſudandum eſſet, præmium fore.* Jam comitia conſularia inſtabant: quæ res eum, necdum compoſitis maturiſve ſatis conſiliis, oppreſſit. Conſul ſextùm creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen: & L. Minucius præfectus annonæ, ſeu refectus, ſeu,

U.c. 316. a.C. 436. T. Quintio VI, Agr. Menenio Coff.

ſtu, quoad res poſceret, in incertum creatus: nihil enim conſtat, niſi in libros linteos utroque anno relatum inter magiſtratus præfecti nomen. Hic Minucius, eamdem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam ſuſceperat, quum in utraque domo genus idem hominum verſaretur, rem compertam ad ſenatum refert: *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere; ac non dubia regni conſilia eſſe: tempus agendæ rei nondum ſtare, cetera jam conveniſſe; & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis miniſteria eſſe. Seriùs ſe pene, quàm tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor eſſet, ea deferre.* Quæ poſtquam ſunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni conſules increparent, quòd eas largitiones, cœtuſque plebis in privata domo paſſi eſſent fieri; & novos conſules, quòd exſpectaſſent, donec a præfecto annonæ tanta res ad ſenatum deferretur, quæ conſulem non auctorem ſolùm deſideraret, ſed etiam vindicem; tum T. Quintius, *Conſules immeritò increpari* ait, *qui conſtricti legibus de provocatione ad diſſolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magiſtratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent: opus eſſe non forti ſolùm viro, ſed etiam libero exſolutoque legum vinculis. Itaque ſe dictatorem L. Quintium dicturum: ibi*

U.c.316.
a.C.436.

animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primò Quintius abnuere, & , quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exactâ tantæ dimicationi objicerent. Deinde, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator a consule dicitur; ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

U.c.316. a.C.436.

Creatur dictator Cincinnatus.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipublicæ quæsisset, rogitarent; missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* Quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, crimenque, a Minucio delatum ad senatum, diluendum; tunc Mælius recipere se in catervam suorum, & primùm circumspectans tergiversari: postremò, quum apparitor jussu ma-

Mælius occiditur.

istri equitum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare, & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat; respersusque cruore obtruncati, stipatus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberatâ republicâ.*

U.c.316.
a.C.436.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incertâ existimatione facti ad concionem vocari jussit; & *Mælium jure cæsum* pronuntiavit, *etiam si regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedisse; quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coërcitum esse; nec cum eo, tamquam cum cive, agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio*

Factum defendit dictator.

U.c.316 a.C.436.

abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam; in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quò nefas fuerit. Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quàm pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur: jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit: id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam

Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos; idque potissimùm exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentasse: sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem, & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum, potiùs quàm consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs, quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quàm tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmi-

U.c.316.
a.C.436.

lius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

U.c.317. a.C.435. Mam. Æmilio, &c. Tribb. Mil.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus; in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusûs animum, nec deinde in horrorem versum facinus: propiùs est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientiâ tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quietâ plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertiùm & L. Sergius Fidenas, a bello, credo, quod deinde gessit, appellatus. Hic enim primus cis Anienem

Legati Rom. a Fidenatibus cæsi.

U.c.318. a.C.434. M. Geganio III, L. Sergio Coss.

cum rege Veientium secundo prœlio conflixit; nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fusis hostibus fuit; & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti; & numerus amissorum proximâ pugnâ expletus. Legatos Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovêre, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra; nec antè in campos degressi sunt, quàm legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita; & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, quà sequi munimento poterat, vallo interposito: postero die in aciem eduxit.

U.c.318. a.C.434.

Dictator Mam. Æmilius.

XVIII. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam

U.c.318.
a.C.434.

suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectasset pugnam hostis, animi accessere; posteroque die jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversùs Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit: secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum: eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

Veientes cum sociis pugnant adversùs Romanos.

XIX. Erat tum inter equites tribunus mi-

situm A. Cornelius Cossus, eximiâ pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris: is quum ad impetum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognosset, *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatam victimam (si modò sancti quidquam in terris esse dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis, infestâ cuspide in unum fertur hostem; quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hastâ innixus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit: tum exsangui detracta spolia; caputque abscisum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit: ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitiâ effugêre in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prœlium & ad castra Romana pugnatum est adversùs partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum de-

U.c.318. a.C. 434. *Cossus regem eorum occidit.*

Vincuntur.

U.c.318. a.C.434. fendit : intentos deinde hostes in vallum, egressus dextrâ principali cum triariis, repentè invadit : quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie fuit.

Cossi spolia Opima.

XX. Omnibus locis re bene gestâ, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens : in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit; averteratque in se a curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum propè solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. Ceterum, præterquam quòd ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam re-

fecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; propè sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem; qui si ea in re sit error, quòd tam veteres annales, quódque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono pòst demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est. Nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelle triennium ferme pestilentiâ inopiâque frugum circa A. Cornelium consulem fuit; adeo ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet, eodem anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem; ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet; quum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem propè ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

U. c. 318. a. C. 434.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: hostis in agris nus-

U. c. 319. a. C. 433. M. Cornelio, L. Papirio Coss.

U.c.319. a.C.433.

Pestilentia.

quam inventus, neque pugnandi copia facta: urbes tamen non oppugnatæ, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat, falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens; quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia; maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, duumviris præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modò prædandi causâ quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. Deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus, potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis, quàm in urbe est.

U.c.320. a.C.432. C. Julio II, L. Virginio Coss.

Bellum cum Fidenatibus & Veientibus.

Julius consul in aggere murisque explicat copias: a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici Q. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit: is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit.

U.c.320. a.C.432.

Servilius dictator.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adesse jubet: quibuscumque vires suppetebant ad arma ferenda, præstò fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere: eò dictator agmine infesto subit; nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modò satis, sed copiæ quoque, abunde ex antè convecto sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissâ, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maximè neglecta, quia suâpte naturâ tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit: ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio ab sensu operis hostes avertebat; donec, per-

Fidenæ oppugnat.

fosso a castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus & M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt; ibique primùm census populi est actus.

U.c.320. a.C.432. *Cuniculo capit.*

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero Marcum Manlium & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt: ceterum in tam discrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur; neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet; & Tubero incertus veri est: sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solùm exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoriâ initi primò cum iis belli, quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici jussit: ab eo A. Postu-

U.c.321. a.C.431. C. Julio III, L. Virginio II Coss.

Dictator Mamercus Æmilius.

mius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tantò majore quàm proximo conatu apparatum est, quantò plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

U.c.321. a.C.431.

XXIV. Ea res aliquantò exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint; tum dictator, ne nequidquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate, offensus. Concione itaque advocatâ, *Rempublicam foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda, deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum: maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magnâ parte vitæ obnoxios vivere: se legem laturum, ne plus, quàm annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit.

Censura tempus imminutum.

U.c.321. a.C.431.

Et, ut reipsâ, inquit, *sciatis*, *Quirites*, *quàm mihi diuturna non placeant imperia*, *dictaturâ me abdico*. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt: quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potiùs ignominiæ intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quamquam deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quàm censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

U.c.322 a.C.430. M. Fabio, &c. Tr. Mil. *Pestilentia*.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res propè ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit: ædes Apollini pro valetudine populi vota est. Multa duumviri ex libris, placandæ deûm iræ,

avertendæque a populo pestis causâ, fecere; magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè hominum pecorumque pernicie, accepta. Famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam, Pomptinumque agrum, & Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque a penuria frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad Fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret, nequidquam Veiente populo querente, eamdem, quâ Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequidquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei: ibi secreta consilia agitare: queri, *Se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricios habendos fuisse tribunos plebei: adeo se suis etiam for-*

U.c.322. a.C.430.

U.c.323. a.C.429. L. Pinario, &c. Tr. Mil.

U.c.323. a.C.429.

dere, nec a plebe minùs, quàm a Patribus contemni. Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: *Eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque adsciturum.* Placet, tollendæ ambitionis causâ, tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causâ liceret. Parva nunc res, & vix seriò agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent; apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam: quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

Lex de albo in vestimentum non addendo.

U.c.324. a.C.428. T. Quintio, C. Julio Coss.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, consules facti; nec ultrà terror belli est dilatus. Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere; ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere, intentiorque, quàm umquam antè, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat: eò plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui

Bellum cum Æquis & Volscis.

dictatorem dici placuit; quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quàm aliàs umquam rebellarent; & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat: ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversùs Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem; donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus: *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt; proque collegio pronuntiant, *Placere consules senatui dicto audientes esse: si adversùs consensum amplissimi ordinis ultrà tendant, in vincula se duci eos jussuros.* Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt; *Proditum a Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum*, memorantes, *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.*

U.c.324. a.C.428.

Tribuni pl. minantur vincula consulibus.

U.c.324. a. C.428. *Postumius dictator.*

Sors, ut dictatorem diceret (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit: is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit; ab eo L. Julius magister equitum est dictus. Simul edicitur & justitium; neque aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari; cognitio vacantium *militiæ* munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda: & Hernicis Latinisque milites imperati: utrimque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta; relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro *equitum* ad subita belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultûs causâ vovit; profectusque ab urbe, *diviso cum* Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio, non parvis modò excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem, habebant: nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus prœliis est; facilè patiente dicta-

tore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nullâ in prœlio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs committunt. Clamor subitò ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant, pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quò minùs tumultûs est, eò plus animadvertitur, quid opus facto sit: misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit: illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit: qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni,

U.c.324. A. C.428. *Oppugnata consulis castra.*

U.c.324. a.C.428.

pro se incautos, neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, priùs penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. Inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat capta hostium castra, nuntiarique passim jubet.

Vincuntur hostes.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte alterâ subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio, ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quàm genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, quâ me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum, exsequentemque dicta, redinte-

ato clamore secuti, dant impressionem,
ià Postumius Albus cohortes objecerat;
t moverunt victorem, donec dictator,
edem jam referentibus suis, advenit; eó-
ue omne prœlium versum est. Uni viro
lessio fortuna hostium innititur: multa
trimque vulnera, multa passim cædes est.
am ne duces quidem Romani incruenti
ugnant. Unus Postumius, ictus saxo, per-
fracto capite, acie excessit: non dictato-
rem humerus vulneratus, non Fabium pro-
pè affixum equo femur, non brachium ab-
scisum consulem ex tam ancipiti prœlio
submovit.

U.c.324. a. C.428.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes, cum globo fortissimorum juvenum, extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant: eódem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eódem & dictator aliâ parte copias admovet: non segnior oppugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quò milites acriùs subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prœlium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes cœpti; castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita; partem

sub hasta dictator vendidit; præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere; & licet in variis opinionibus: & argumento est, quòd *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint; quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum; Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quintius, quum, dimisso exercitu, in urbem redisset, nequidquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

U.c.324 a.C.428

Postumius an filium securi percusserit.

Carthaginienses in Siciliam trajiciunt.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu quum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum

U.c.325. a.C.427. L. Papirio, L. Julio Coss.

num res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de multarum æstimatione pergratam populo, quum ab Tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse; cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies a Fidenis absuissent, parum constabat: colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimùm laboratum est; nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes: defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta; vulgatique contactu in homines morbi. Et primò in agrestes ingruerant servitiaque: urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa,

U.c.325.
a.C.427.

U.c.326.
a.C.426.
L. Sergio II, Hosto Lucretio Coss.

U.c.327.
a.C.425.
A. Cornelio, T. Quinctio II Coss.

Siccitas.

Externa superstitio.

U.c.327. a.C.425. invasit, novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi; donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversùs Veientes in

U.c.328. a.C.424. C. Servilio, L. Papirio II Coss. insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: feciales priùs mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat; induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales; nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrùm populi

Veientibus bellum indictum. jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent: omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quòd tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

U.c.329. a.C.423. T. Quintio, &c. Tr. Mil. XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quintius Pennus

ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi: tres delectu habito profecti sunt Veios, documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti: incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportunè Veientes; castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere: plus itaque ignominiæ, quàm cladis, est acceptum. Mœsta civitas, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorem; in eo verti spes civitatis: &, quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit, & ipse ab eo magister equitum est dictus: adeo, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil censoria animadversio effecit, quominus regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Veientes, re secundâ elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prœlio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit; &, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum

U.C. 329. a.C. 423.

Mamercus Æmilius dictator.

Fidenates rebellant.

cæde imbutis armis, Veientibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores: itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat: accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ; fiuntque omnia castris, quàm urbi, similiora.

U.C.329. A.C.423.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *Quòd animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignaviâ Romani exercitûs, sed discordiâ imperatorum, accepta sit, Veientem, hostem sexies victum, pertimescant, Fidenasque propè sæpius captas quàm oppugnatas. Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint; eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eumdem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui antè Veientium Fidenatiumque, adjunctis Faliscis, ad Nomentum exercitus fuderit; & magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tòlumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit.*

Dictatoris oratio.

Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitûs Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quantò meliùs de republica meriti sint, qui se dictatorem tertiùm dixerint, quàm eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat; dextrâ montibus, lævâ Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quàm pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert, peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *Ne injussu pugnam incipiat; se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Ro-

U.c.329.
a.C.423.

manus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infandâ cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

U.c.329. a.C.423.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem; quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque: ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit; formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similius quàm prœlio, territum cesserat flammis, accurrit; clarâque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis, pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani, ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi

Fidenates erumpunt facibus armati.

eripiuntur : utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem : frenos ut detrahant equis, imperat; & ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur : & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert : ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos : ruinæ igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus ; qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos ; ipse, redintegrato clamore, infert acriùs signa. Quum duæ acies, duo diversa prœlia, circumventos Etruscos, & a fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem : obtruncantur in ripis : alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt ; etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant ; pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in urbem : eádem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum

U.c.329. a.C.423.

Vincuntur Veientes & Fidenates.

eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerant.

U.c.323. a.C.423.

Capta Fidenæ.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros, in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prœlio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die, singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit; jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat.

Classibus pugnatum ad Fidenas.

Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidam annales retulere; rem æquè difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne, & tum aliquantò, ut a veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in

majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

U.c.330. a.C.422. A. Sempronio, &c. Tr. Mil.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *Quòd admiratione eorum, quos odisset, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio; & non modò ad spem consulatûs in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret. Eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis*

U.c.331. a.C.421. Ap. Claudio, &c. Tr. Mil.

Queruntur tr. pl. quòd in tribunis militum creandis plebeii præteri-rentur.

U.c.331. a.C.421.

magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat Patres, adversùs quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos, apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilò se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri: neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petiisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremò præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, quâ id liceat, quod numquam futurum sit: minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum prætereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, &, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris.

Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebis, ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque: tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit.

U.c.331.
a.C.421.

XXXVII. Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. Cepere autem, priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occœpere. Jam non solùm, qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed

U.c.332.
a.C.420.
C. Sempronio, Q. Fabio Coss.

Capua occupata a Samnitibus.

legati quoque ab Latinis & Hernicis nuntiabant, *Non antè umquam Volſcos nec ducibus legendis, nec exercitui ſcribendo, intentiores fuiſſe. Vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientiâ, nec diſciplinâ rei militaris cedendum eſſe.* Haud vana attulere; ſed nec perinde Patres moti ſunt; & C. Sempronius, cui ea provincia ſorte evenit, tamquam conſtantiſſimâ re, fortunâ fretus, quòd victoris populi adversùs victos dux eſſet, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut diſciplinæ Romanæ plus in Volſco exercitu, quàm in Romano eſſet. Ergo fortuna, ut ſæpe aliàs, virtutem eſt ſecuta primo prœlio, quod ab Sempronio incautè inconſultéque commiſſum eſt. Non ſubſidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, concurſum eſt: clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura eſſet, excitatior crebriorque ab hoſte ſublatus; ab Romanis diſſonus, impar, ſegniùs ſæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eò ferocior illatus hoſtis, urgere ſcutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque ſe turbæ. Signa nunc reſiſtentia deferuntur ab anteſignanis, nunc inter ſuos manipulos recipiuntur: nondum fuga certa, nondum victoria erat: tegi magis Roma-

U.c.332. a.C. 420.

Bellum cum Volſcis.

Premuntur Romani.

nus, quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

U.c. 332. a.C. 420.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur; nequidquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat; dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui quum magnâ voce exclamasset, ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium, motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistit impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. Ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens: quacumque incedunt, vi viam faciunt; eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident: restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit; nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

Equites pugnam restituunt.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi

U.c.332. a.C.420. equites nec perrumpere eàdem, quà transierant, posse, ibi maximè confertis hostibus, quà viam fecerant; & consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitûs fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus; qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugnæ finis ante noctem fuit: consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quidquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit; tantusque ab imprudentia eventûs utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis, & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quò quum circumsedentibus nuntiatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi, quà quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu insidiarum, suos ad lucem tenuit: degressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat: ubi quum vasta desertaque omnia,

Uterque exercitus castra deserit.

tque eamdem, quam apud hostes, fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis luctis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

U.c.332. a.C.420.

XL. Jam eò fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat; & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quàm publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat; quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites; & ex mœstis paulo antè domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviàm agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quòd ad Veios eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocatâ concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœdè castra,

U. c. 332. a. C. 420. Tr. pl. Tempanium interrogat de Sempronio Cos.

vociferati essent ; C. Junius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit, coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio ? &, tune ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam ? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium ? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris ? an tu cohorsque in castra vestrâ virtute perruperitis ? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis ? an deserta castra, relictos saucios milites ? Hæc pro virtute tua fideque, quâ unâ hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint ? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque ? victi denique simus, an vicerimus ?*

Respondet Tempanius.

XLI. Adversùs hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur ; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent ; sed, quod viderit, referre posse. Vi-*

ipse autem se, priusquam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, hortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitûs causâ loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quàm populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse: precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat: eò missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum, affectum prœlio ac viâ nocturnâ, excepere. Paulò pòst in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta & iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Ma-

U.c.332.
a.C.420.

U.c.332. a.C.420.

merci Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt: profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antistium, & Sp. Icilium, fecit; quos & pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit: creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit: quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum: itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset?* quærebat. *Sub tribunitia umbra consularem vi-*

U.c.333. a.C.419. L. Manlio, &c. Tr. Mil. *Sempronius accusatur ab Hortensio.*

rum delituisse. Modò ad collegas: *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribunitiam potestatem?* Quum illi, & de Sempronio & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos. Tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

U.c.333. a. C.419.

Donatur precibus Tempanii.

XLIII. Proximo anno, Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum: quum trepidam tantùm ostendissent aciem Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno consulis decore; itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles dis-

U.c.334. a. C.418. Num. Fabio, T. Quintio Coss.

U.c. 334. a. C. 418. *Duplicatus quaestorum numerus.*

cordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero: quam rem, ut, præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præstò essent, a consulibus relatam, quum & Patres summâ ope approbassent, consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversùs quam actionem primò & consules & Patres summâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæquè in quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt; propter quos motus quum senatus consules, quàm tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri; respublica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret;

ſtremò L. Papirius Mugillanus, proditus terrex, caſtigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *Deſertam omiſſamque ab hominibus rempublicam, deorum providentiâ curâque exceptam*, memorabat *Veientibus induciis & cunctatione Æquorum ſtare. Unde quid increpet terroris, ſine patricio magiſtratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem ſcribendo exercitui eſſe? In bello inteſtino bellum externum propulſaturos? Quæ ſi in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, reſiſti poſſe. Quin illi, remittendo de ſumma quiſque juris, mediis copularent concordiam; Patres, patiendo tribunos militum pro conſulibus fieri; tribuni plebis, non intercedendo, quominus quatuor quæſtores promiſcuè de plebe ac Patribus libero ſuffragio populi fierent.*

U.c.334. a.C.418.

Quæſtura promiſcua plebi ac Patribus.

XLIV. Tribunitia primùm comitia ſunt habita: creati tribuni conſulari poteſtate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertiùm, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæſtorum habente, petentibuſque inter aliquot plebeios filio Antiſtii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec poteſtas, nec ſuffragatio horum valuit, quin, quorum patres avoſque conſules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiſtiuſque, repulsâ ſuorum accenſi: *Quidnam id rei*

U.c.335. a.C.417.

L. Quintio III, &c. Tr. Mil.

Quæſtores patricii omnes creati.

U.c. 335. a. C. 417.

esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod antè non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei. Ejus injuriâ queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum, & innocentiâ tutum & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini; eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut depositâ causâ leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. Adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quàm publicæ deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. Nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quæri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo: nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilò demissiore animo, quum dies venit, causâ

C. Sempronius accusatus & damnatus.

ipse pro se dictâ, nequidquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia, ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius, quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sanctè potiùs, quàm scitè, jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

U.c. 335. a.C. 417.

Vestalis suspecta ob cultum amœniorem.

XLV. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum: annus, felicitate populi Romani, periculo potiùs ingenti, quàm clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt, populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter; indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt: indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum; &, novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis

U.c. 336. a.C. 416.

Agr. Menenio, &c. Tr. Mil.

Servorum conjuratio.

armis aſſuerat civitas. Lavicos legati miſſi quum reſponſa inde retuliſſent dubia, quibus, nec tum bellum parari, nec diuturnam pacem fore, appareret; Tuſculanis negotium datum, *Adverterent animos, ne quid novi tumultûs Lavicis oriretur.* Ad inſequentis anni tribunos militum conſulari poteſtate, inito magiſtratu, legati ab Tuſculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium, Priſci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nuntiabant legati Lavicanos arma cepiſſe, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tuſculanum caſtra in Algido poſuiſſe. Tum Lavicanis bellum indictum; factoque ſenatuſconſulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiſcerentur, unus res Romæ curaret, certamen ſubitò inter tribunos exortum: ſe quiſque belli ducem potiorem ferre, curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aſpernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conſpicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reipublicæ eſt verecundia, patria majeſtas altercationem iſtam dirimet: filius meus extra ſortem urbi præerit. Bellum utinam, qui appetunt, conſideratiùs concordiúſque, quàm cupiunt, gerant.*

U.c.336. a.C.416.

U.c.337. a.C.415. L. Sergio III, &c. Tr. Mil.

Bellum cum Lavicanis & Æquis.

Diſcordia Tr. Mil.

XLVI. Delectum haberi non ex toto paſſim populo placuit: decem tribus ſorte ductæ ſunt: ex his ſcriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos

urbe certamina cupiditate eadem imperii multò impensiùs in castris accendi : nihil sentire idem, pro sententia pugnare : sua consilia velle, sua imperia sola rata esse : contemnere in vicem, & contemni; donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quàm ad Veios fuisset; &, velut haud dubiâ clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit : nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quàm fuga oppressi obtruncatique; castraque, eo die ægre retenta, postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fugâ turpi deseruntur : duces legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minùs trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent

U.c.337.
a.C.415.

Prælio vincuntur.

in re trepida, præparata erant ab tribuno militum; jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse: &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in republica quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

U.c.337. a.C.415.

Q. Servilius dictator.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim prœlio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint; victique acie quum fugâ effusâ petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prœlium fuerat. Captis

Vincit hostes.

direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebis agrariæ seditiones, mentione illatâ de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, *Coloniam Lavicos deducendam*: coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippâ Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso; & insequente anno A. Sempronio Atratino tertiùm, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

U.c.337. a. C.415.

U.c.338. a.C.414. Ag. Menenio II, &c. Tr. Mil.

U.c.339. a.C 413. A. Sempronio. III, &c. Tr. Mil. *Discordia ex agrariis legibus.*

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartùm & Metilius tertiùm tribuni plebis, ambo absentes creati; & quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quidquam agri,

U.c.339 a.C.413.

ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset, assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen; nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo afferre: proavum enim suum Appium Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis per collegarum intercessionem. Facilè homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potiùs, quàm majestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse: ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad causam senatûs, per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quòd non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur a principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore,

Appii consilium de parandis intercessoribus.

ſex ad interceſſionem comparavere. Poſteroque die quum ex compoſito relatum ad ſenatum eſſet de ſeditione, quam Mæcilius Metiliuſque largitione peſſimi exempli concirent ; eæ orationes a primoribus Patrum habitæ ſunt, ut pro ſe quiſque *jam nec conſilium ſibi ſuppetere* diceret, *Nec ſe ullam opem cernere aliam uſquam, præterquam in tribunitio auxilio : in ejus poteſtatis fidem circumventam rempublicam, tamquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipſis poteſtatique eſſe, non ad vexandum ſenatum diſcordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium eſſe, quàm ad reſiſtendum improbis collegis.* Fremitus deinde univerſi ſenatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur ; tum, ſilentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, *Quam rogationem a collegis promulgatam ſenatus cenſeat diſſolvendæ reipublicæ eſſe, ei ſe interceſſuros* oſtendunt. Gratiæ interceſſoribus ab ſenatu actæ. Latores rogationis, concione advocatâ, proditores plebis commodorum ac ſervos conſularium appellantes, aliâque truci oratione in collegas invecti, actionem depoſuere.

U.c.339. a.C.413.

XLIX. Duo bella inſequens annus habuiſſet, quo P. Cornelius Coſſus, C. Valerius Potitus, Q. Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum conſulari poteſtate fuerunt ; ni Veiens bellum religio principum diſtuliſſet, quo-

U.c.340. a.C.412. P. Cornelio, &c. Tr. Mil.

rum agros Tiberis, super ripas effusus, maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Bolanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum: quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque *unam* pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatûs, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, *coloniaque* eò deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterùm, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversùs Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quàm bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto, ductoque ad Bolas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in cives certamen vertit; &, quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit.

U.c.340. a.C.412.

U.c.341. a.C.411. Cn. Cornelio, &c. Tr. Mil.

Eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm quòd in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida ac propè vecors; quâ Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, *Dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*: quod auditum, non concionem magis, quàm mox Patres, offendit; & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantùm, sed causæ atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quàm Postumium, in disceptationem trahebat. Tum verò secundùm tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus? Tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversùs tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari,*

U. c. 341. a. C. 411.

M. Postumii vox stolida & vecors.

Sexti. T. P. in eum invehitur.

U.c.341. a. C.411.

cur pauci jam vestram suscipiant causam: quid ut a vobis sperent? an honores? quos adversariis vestris potiùs, quàm populi Romani propugnatoribus, datis. Ingemuistis modò, voce hujus auditâ: quid id refert? Jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multò in castris majorem indignationem movit. *Prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque quum fremitus apertè esset, & quæstor P. Sestius eâdem violentiâ coërceri putaret seditionem posse, quâ mota erat, misso ad vociferantem quemdam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turbâ excedit; insuper increpante, qui vulneraverat, *Habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis: postremò quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eò indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de

Ab exercitu lapidibus obruitur Postumius.

morte collegæ per ſenatum quæſtiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant: ſed ea contentio ex certamine alio pendebat; quòd cura inceſſerat Patres, ne metu quæſtionum plebs irâque tribunos militum ex plebe crearet; tendebantque ſummâ ope, ut conſules crearentur. Quum ſenatuſconſultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent conſularibus comitiis, res ad interregnum rediit. Victoria deinde penes Patres fuit.

U.c. 341. a.C. 411.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, conſules creati ſunt A. Cornelius Coſſus, L. Furius Medullinus. His conſulibus principio anni ſenatuſconſultum factum eſt, ut de quæſtione Poſtumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebeſque præficeret quæſtioni quem vellet. A plebe conſenſu populi conſulibus negotium mandatur; qui, ſummâ moderatione ac lenitate per paucorum ſupplicium, quos ſibimet ipſos conſciſſe mortem ſatis creditum eſt, tranſactâ re, nequivere tamen conſequi, ut non ægerrimè id plebs ferret: *Jacere tamdiu irritas ſanctiones, quæ de ſuis commodis ferrentur; quum interim de ſanguine ac ſupplicio ſuo latam legem confeſtim exerceri, & tantam vim habere.* Aptiſſimum tempus erat, vindicatis ſeditionibus, delenimentum animis Bolani agri diviſionem objici; quo facto minuiſſent deſiderium agrariæ legis, quæ

U.c. 342. a.C. 410. M. Cornelio, L. Furio Coſſ. *Quæſtio de Poſtumii cæde.*

possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere, mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversùs Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ a Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. Minùs prædæ, quàm speraverant, fuit, quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus, nocte oppidum reliquerunt: postero die propè desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

U.c.342. a.C.410

LII. Annum modestiâ tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiæque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret, pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit; minúsque eam damnosám fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum (ut plerumque fit) excepit,

U.c.343. a.C.409 Q. Fabio, C. Furio Coss.

Pestilentia.

Inopia frugum.

M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quàm pestilentia, tristior erat; ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti: maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt, quum, in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam ab morbo annonaque, nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. At ubi hæ sollicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

U.c. 344. a.C. 408. M. Papirio, C. Nautio Coss.

LIII. Manio Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant; Volscis, quamquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transscenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret; repentè nuntiatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea igno-

U.c. 345. a.C. 407. Man. Æmilio C. Valerio Coss.

Bellum cum Æquis.

U.c.345. a.C.407.

minia accepta quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam antè præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem causam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus deos hominesque testantibus, quidquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contrà vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen, pronuntiaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coërcitionem, adversùs intercessionem collegæ, delectûs causâ detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recipit: prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quòd omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum: venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit, tum prædicans participem

prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ: itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati, quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quàm propè solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit; & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

U.c.345. a.C.407.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægriùs plebs tulit, tribunitia sibi comitia non commissa: eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, & ulta est, tunc primùm plebeiis quæstoribus creatis; ita ut, in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima Patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes; quum affirmassent, nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque

U.c.346. a.C.406. Cn. Cornelio, L. Furio II. Coss.

Quæstores plebeii, indeque discordia.

U.C.346. A.C.406.

reliquisset senatus, satis animi populo esse ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi; quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contrà, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollendos esse; qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilii contrà tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores.

Volsci & Æqui bellum inferunt.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent; quum mirâ opportunitate, Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur: ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt, obstare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant,

& omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios. Duo, singuli singulos, sibi consules asservandos assiduâ operâ desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant: inclinante deinde fortunâ ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse; alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunitiæ actioni adjecit: nequidquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis; certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset, neve quis reficeretur in annum tribunus plebis; haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatûs petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequidquam oppugnata esset,

U.c. 346. a.C. 406. *Discordia domestica.*

U.c.346. a.C.406.

recessum; Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque & praedas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

U.c.347. a.C.405. C. Julio, &c. Tr. Mil.

LVI. Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut quae mallent comitia haberent, ita eventu comitiorum Patres vicere: namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, taedio sordium in quibusdam insignium, populum a plebeiis avertissent. Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum praesidium ad iram compulisset, fama affertur summâ vi ad bellum coortos; caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, *Quòd, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis praesidium, passi essent: jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti; nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad haec quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus An-

Bellum a Volscis & Æquis illatum.

tium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quae ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit: quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt, magnoque certamine animorum rem actam; quum primores Patrum, nequidquam conquesti, non esse in auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebei, læti discordiâ Patrum, *Nihil esse in his auxilii* dicerent, *qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbiâ magistratuum, irrita senatusconsulta essent. Interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quoque tribunitiam potestatem agerent.*

U.c.347. a. C.405.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum; donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem, disseruere, tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit* (*quem enim bonum civem secer-*

U.C. 347. A.C. 405.

nere sua a publicis consilia ?) sed quia noluerit, collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribunitiam potestatem adversùs se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ: sed, quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratiâ rempublicam fore; &, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximâ dicturum; ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum. Quo facto quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus, exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit: uno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes; victor exercitus depopulatus Volscorum agrum: castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantùm non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quàm gloriâ, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior cura

P. Cornelius dictator.

Victi Volsci.

Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, tædium fecerant, sic tum, primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala: hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

U.c.347. a.C.405.

U.c.348. a.C.404. L. Furio, &c. Tr. Mil.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ: quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviàm fuit. Petiere, ne priùs, quàm ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur; tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio; ubi tantum in tempore fuit momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu ma-

Amissum Verrugini præsidium.

gis fuit, quàm in tribunis: qui, quia summâ vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatûs, qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juventus: *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur; &, tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam concitaturus.* Hæc suâ sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *Eam de industria vexandam militiâ trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cujusque &

U.c. 349. a.C. 403.

P. & Cn. Corneliis, &c. Tr. Mil.

Decretum senatûs de indicendo Veientibus bello.

vulnera ac cicatrices numerabant: *Quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis, quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

U.c.349. a.C.403.

Bellum cum Volscis.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cor- [illegible] ctus. Tres tribuni, [illegible] tra Volscorum esse, [illegible] œlio apparuit, tri- [illegible] fines discessere: Va- [illegible] Cornelius Ecetras: [illegible], latè populati sunt [illegible] inerent Volscos. Fa- [illegible] etebatur, ad Anxur [illegible] la populatione acces- [illegible] nunc Tarracinæ sunt, [illegible] s: ab ea parte Fabius [illegible] dit. Circummissæ qua- [illegible]. Servilio Ahala quum [illegible] llem cepissent, ex loco [illegible] rat præsidium, ingenti [illegible] mœnia invasere: ad [illegible] stupefacti, qui adversùs [illegible] nam tuebantur, locum [illegible] endi; plenaque hostium [illegible] mitis diu cædes pariter [illegible] ntium armatorum atque

gis fuit, quàm in tribunis: qui, quia summâ vi restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute superari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis senatûs, qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id Patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juventus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modò duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri. Nullum annum esse, quo non acie dimicetur; &, tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc suâ sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum Patribus cum plebe esse* dictitant: *Eam de industria vexandam militiâ trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* prensantesque veteranos, stipendia cujusque &

U.c. 349. a.C. 403.

P. & Cn. Corneliis, &c. Tr. Mil.

Decretum senatûs de indicendo Veientibus bello.

ulnera ac cicatrices numerabant: *Quid jam ntegri esse in corpore loci ad nova vulnera ccipienda? quid super sanguinis, qui dari ro republica posset?* rogitantes. Hæc quum n sermonibus concionibusque interdum gitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis, quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari pparebat.

U.c.349. a.C.403.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prœlio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt, urbs prona in paludes: ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere: ad quem tumultum obstupefacti, qui adversùs Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedêre scalas admovendi; plenaque hostium cuncta erant, & immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque

Bellum cum Volscis.

U.c.349. a.C.403. inermium, fuit. Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire, quum pronuntiatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exsuit armis; quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur: a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent; ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuere; eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

Decretum militibus stipendium.

LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quidquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum, quòd ultro sibi oblatum esset, *non a*

ribunis plebis umquam agitatum, non suis ermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, *Tam id lætum Patribus universis, nec prosperum fore, quàm ipsi crederent: consilium specie primâ melius fuisse, quàm usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? Ex alieno igitur aliis largitos; neque, id etiam si ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quàm ipsi militassent, & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis: postremò, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: &, quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt: quos quum & a Patribus collaudari, & a militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè, spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum: & lege perlatâ de indicendo Veientibus bello,

U.c. 349. a.C. 403.

Calumnia tribunorum.

Tributum indictum.

Patres conferunt primi.

Plebs sequitur.

exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

U.c.350. a.C.402.

T. Quintio, &c. Tr. Mil.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, Q. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus iterum, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primùm circumsessi Veii sunt: sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad Fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitûsque ad Volscum avocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertiùm, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta: inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterque arcem cetera capta: in arcem munitam naturâ globus armatorum concessit. Infra arcem cæsi captique multi mortales: arx deinde obsidebatur; nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii

Obsessi Veii.

U.c.351. a.C.401. C. Valerio III, &c. Tr. Mil.

Victi Volsci.

præsidii habebat, aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto; tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset: ab eo milites per locum arduum accepti, cepere: a quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Dirutâ & arce & urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Veientium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæritumque non Veientium fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

U.c.351. a.C.401.

EPITOME
LIBRI QUINTI LIVIANI.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt: ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primùm equis suis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit; statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est: nec id postea factum est; quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati, a senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter

Capitolium, in quod ſe juventus contulerat: majores natu, cum inſignibus honorum, quos quiſque geſſerat, in veſtibulis ædium ſedentes, occiderunt; & quum per averſam partem Capitolii jam in ſummum evaſiſſent, proditi clangore anſerum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti ſunt: coactis deinde propter famem Romanis eò deſcendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obſidionis emerent, Furius Camillus, dictator abſens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos poſt ſextum menſem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum eſt, ad Veios migrandum eſſe propter incenſam & dirutam urbem; quod conſilium Camillo auctore diſcuſſum eſt. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum veniſſet, manipulariis ſuis dixerat, Sta miles, hîc optimè manebimus.

LIBER V.

I. PACE alibi partâ, Romani Veiique in armis erant tantâ irâ odioque, ut victis finem adeſſe appareret. Comitia utriuſque populi longè diversâ ratione facta ſunt. Romani auxere tribunorum militum conſulari poteſtate numerum: octo, quot numquam

U.c. 352. a.C. 400.

U.c.352. a.C.400. Man. Æmilio II, &c. Tr. Mil.

antea, creati, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus.

Veientes regem creant.

Veientes contrà, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quàm ipsius regis. Gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque, *quia solennia* ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset; quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentè abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eò magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit; cujus decreti suppressa fama est Veiis propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa; aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione, esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta; consiliumque erat, hiemando continuare bellum: quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dictitantes, quòd æra militibus sint constituta; nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? Nullam profectò aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea & subigi multò acriùs, quàm Veientes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent; quod*

U.c.352. a.C.400. *Hibernacula ad Veios.*

Tribunorum pl. querela de hibernaculis.

U.c.352. a.C.400.

tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immeritò: non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos; nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos, & cives eorum, non servos militare; quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc taliaque vociferantes adversarium haud imparem nacti sunt Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis; quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribunitiæ potestatis dissolvendæ.

Respondet Ap. Claudius.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantùm, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestrâ, an suâ, causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo; & quum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quòd secundis potissimùm vestris rebus hic error est sublatus,*

& vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, umquam æquè, quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? Quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maximè tribunitiæ potestatis rentur esse? Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt; qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? Nisi fortè hoc dicitis, Quidquid Patres faciunt, displicet, sive illud pro plebe, sive contra plebem est; &, quemadmodum servis suis vetant domini quidquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri æquum censent; sic vos interdicitis Patribus commercio plebis, ne nos comitate ac munificentiâ nostrâ provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quantò tandem, si quidquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, &, quantum in vobis esset, indulgere potiùs comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

U. c. 352. a. C. 400.

U.c.352. a.C.400.

IV. *Atque ego, quàm hoc consilium* [illegible] *legatorum meorum, quo abducere infectâ re à Veiis exercitum noluerunt, non utile solùm, sed etiam necessarium fuerit, postea differam; nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solùm, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse: in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certè orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent: quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est: labor voluptasque, dissimillima naturâ, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; quærere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, & lætus stipendium accipit: æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulò diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat?* annua æra habes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militiâ semestri solidum te stipendium accipere? *Invitus in hac parte*

orationis, Quirites, moror; sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur: at nos tamquam cum civibus agere volumus; agique tamquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos; si non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si, hercules, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem, ab universa Græcia, quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distans? Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu propè urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget. Scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt: in pace numquam fida fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversùs nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit, quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet?

U.c.352. a.C.400.

V. *Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa, quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra*

U.c.352. a.C.400.

muros coërcetur hostis : agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non a cupiditate solùm ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros ? Non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid ? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis, quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repentè volunt, quale est ? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt : castella primò pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt : munitiones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar ? Quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor ? Quantò est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ ? Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. Loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur ? Ut

nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros; quantum in illis est, capere Veios licet. Quis est qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, mutari spatio interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res, quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum: vastatio imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratiâ præsentis aut potionis longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

U.c.352. a. C.400.

VI. Si, me Dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimùm intererat, insuescere militem nostrum, non solùm paratâ victoriâ frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum exspectare; &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes sylvasque rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebi-

U.c.352.
a. C.400.

mus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut, tamquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profectò, si quis eis hæc objiciat; contendantque, & animis & corporibus suis virilem patientiam inesse; & se juxtà hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; & meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantùm, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis, utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat; an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullum alium belli, quàm victoriam, noverit, nec impetu potiùs bella, quàm perseverantiâ, gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est; quæ-

U.c.352. a. C.400.

ım plerasque munitionibus ac naturali situ ıexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum 'incit atque expugnat; sicut Veios expugna'it, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fue'int, & Romæ invenerint præsidia Veientes, ıuæ nequidquam in Etruria quærunt. An est quidquam, quod Veientibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus primùm urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quidquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos: morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor; nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quidquid tribunus plebei loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque reipublicæ est, assuestis æqui audire; &, dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hîc vociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.

U.c.352. a.C.400.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subitò, unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Veios fecit.

Opera Rom. ad Veios incendio absumpta

Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantùm non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repentè portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit; horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales nequidquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nuntiatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent:

Equites equis suis merentes.

quum repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, *Equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subitò ad curiam concursus fit plebis.

Plebs pedestrem militiam extra ordinem profitetur.

Pedestris ordinis se, aiunt, *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quò aliò ducere velint: si*

eios ducti sint, negant, se inde priùs, quàm captâ urbe hostium, redituros esse. Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est: non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. Beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illâ concordiâ dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs: certatim Patribus plebique manare gaudio lacrymæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concione advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere.* Et equiti certus numerus æris est assignatus: tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit: ab urbe commeatus intentiore, quàm antea, subvehi curâ, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

U.C. 352. a.C. 400.

Stipendium equiti assignatum.

VIII. Insequens annus tribunos militum

U.C. 353. a.C. 399. C. Servilio III, &c. Tr. Mil.

consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertiùm, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est: minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat: nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversùs hostes animi, habuerunt; & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinatò ad Veios accessere. Fortè eâ regione, quâ Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant: eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur; concursantesque,

quum huc atque illuc ſigna transferrent, nec Veientem ſatis cohibere intra munitiones, nec ſuis munimentis arcere vim, ac tueri ſe ab exteriore poterant hoſte. Una ſpes erat, ſi ex majoribus caſtris ſubveniretur, ut diverſæ legiones, aliæ adversùs Capenatem ac Faliſcum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed caſtris præerat Virginius, privatim Sergio inviſus infeſtuſque: is, quum pleraque caſtella oppugnata, ſuperatas munitiones, utrimque invehi hoſtem nuntiaretur, in armis milites tenuit; ſi opus foret auxilio, collegam dictitans ad ſe miſſurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui, ne quam opem ab inimico videretur petiſſe, vinci ab hoſte, quàm vincere per civem maluit. Diu in medio cæſi milites, poſtremò, deſertis munitionibus, perpauci in majora caſtra, pars maxima atque ipſe Sergius Romam pertenderunt: ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex caſtris, interea præeſſe legatos placuit. Acta deinde in ſenatu res eſt, certatumque inter collegas maledictis: pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quoſque ſtudium privatim aut gratia occupaverunt, adſunt.

U.c.353. a.C.399.

IX. Primores Patrum, ſive culpâ, ſive infelicitate imperatorum, tam ignominioſa clades accepta eſſet, cenſuere, *Non exſpectandum juſtum tempus comitiorum; ſed ex-*

Tr. Mil. ante tempus abdicare coguntur.

U.c. 351. a.C. 319. *templo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere: at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, ne ego libenter experirer quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi esset. Sed nefas est tendere adversùs auctoritatem senatûs. Proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere; & collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus

magistratum occiperent; seque ante eam diem magistratu abdicavere.

U.c.354. a.C.398. L. Valerio IV, &c. Tr. Mil.

X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterum, Manio Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta: nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulò antè consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tantò majore pecuniâ in stipendium opus erat; eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *Ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, & consultò malè geri, ut diu-*

Tributum ære collatum.

U.c.354. a.C.398.

tius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque & senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies umquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant, æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur: postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium: is, *Quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse* vociferans; *Legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; & eò revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude pa-*

iciorum, scelere ac proditione collegarum ictum arguere. Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; um ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se* memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse; nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos; qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multò verisimilius sit, compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam. Ab his & priùs datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causâ; & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus; nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiâque urbanâ celebrare actiones, & resistere*

U.c. 354.
a. C. 348.
Duo Tr. Mil. anni superioris accusati.

U.c.354. a.C.398.

conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab senatu, & a populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse; nam & senatusconsulto eos ab republica remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse; & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamnatosque, venire ad populi judicium; & existimare, defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Numquam deos ipsos admovere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat ; nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accuſante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ, eſſet. In hos verſa ira populi coöptationis tribunorum fraudiſque, contra legem Treboniam factæ, memoriam obſcuram fecit. Victores tribuni, ut præſentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent; quum tot exercitibus ſtipendio opus eſſet, reſque militiæ ita proſpere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum ſpei. Namque Veiis caſtra, quæ amiſſa erant, recuperata caſtellis præſidiiſque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius, & Cæſo Fabius. M. Furio in Faliſcis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hoſtes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiiſque villarum ac frugum vaſtati fines : oppida nec oppugnata, nec obſeſſa ſunt. At in Volſcis, depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto ſitum, &, poſtquam vis irrita erat, vallo foſſâque obſideri cœptum. Valerio Potito Volſci provincia evenerat. Hoc ſtatu militarium rerum, ſeditio inteſtina majore mole coorta, quàm bella tractabantur ; &, quum tributum conferri per tribunos non poſſet, nec ſtipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles ; haud procul

U.c.354.
a.C.398.
Damnati.

Bellum multiplex.

U.c.354. a.C.398. Tr. Mil. plebeius.

erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est,

U.c.355. a.C.397. P. Licinio Calvo, &c. Tr. Mil.

quàm ut unus ex plebe, usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, vetus tantùm senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt: alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt: collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit,

adeo

adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit; cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est: totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque dempta

U.c.355. a.C.417.

U.c.356. a.C.496. M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

U.C.353. a.C.399. C. Servilio III, &c. Tr. Mil.

consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertiùm, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est: minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Veiis meliùs gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat: nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversùs hostes animi, habuerunt; & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinatò ad Veios accessere. Fortè eâ regione, quâ Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant: eadem opinio Veientes in urbe concitavit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur; concursantesque,

quum huc atque illuc ſigna transferrent, nec Veientem ſatis cohibere intra munitiones, nec ſuis munimentis arcere vim, ac tueri ſe ab exteriore poterant hoſte. Una ſpes erat, ſi ex majoribus caſtris ſubveniretur, ut diverſæ legiones, aliæ adversùs Capenatem ac Faliſcum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed caſtris præerat Virginius, privatim Sergio inviſus infeſtuſque: is, quum pleraque caſtella oppugnata, ſuperatas munitiones, utrimque invehi hoſtem nuntiaretur, in armis milites tenuit; ſi opus foret auxilio, collegam dictitans ad ſe miſſurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui, ne quam opem ab inimico videretur petiſſe, vinci ab hoſte, quàm vincere per civem maluit. Diu in medio cæſi milites, poſtremò, deſertis munitionibus, perpauci in majora caſtra, pars maxima atque ipſe Sergius Romam pertenderunt: ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex caſtris, interea præeſſe legatos placuit. Acta deinde in ſenatu res eſt, certatumque inter collegas maledictis: pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quoſque ſtudium privatim aut gratia occupaverunt, adſunt.

U.c. 353. a.C. 399.

IX. Primores Patrum, ſive culpâ, ſive infelicitate imperatorum, tam ignominioſa clades accepta eſſet, cenſuere, *Non exſpectandum juſtum tempus comitiorum; ſed ex-*

Tr. Mil. ante tempus abdicare coguntur.

U.c.353. a.C.399.

templo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent. In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contra dicere: at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, *honore abituros esse.* Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi esset. Sed nefas est tendere adversùs auctoritatem senatûs. Proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere; & collegæ aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinaciùs tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus

magistratum occiperent; seque ante eam diem magistratu abdicavere.

U.c.354. a.C.398. L. Valerio IV, &c. Tr. Mil.

X. L. Valerio Potito quartùm, M. Furio Camillo iterum, Manio Æmilio Mamercino tertiùm, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta: nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulò antè consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tantò majore pecuniâ in stipendium opus erat; eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; *Ideo æra militibus constituta esse* arguendo, *ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, & consultò malè geri, ut diu-*

Tributum ære collatum.

tius gerant : in quatuor deinde bella uno de-
U.c.354. a.C.398. *lectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies umquam miseræ plebi sit : quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit ; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant, æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipublicæ reddant.* Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiit. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur : postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium : is, *Quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse* vociferans ; *Legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum ; & eò revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum assectæ habendi tribuni plebis sint : eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem : id fraude pa-*

iciorum, scelere ac proditione collegarum ictum arguere. Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curiatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se* memorant. *Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse; nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos; qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multò verisimilius sit, compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam. Ab his & priùs datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi causâ; & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus; nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiâque urbanâ celebrare actiones, & resistere*

U.c 354.
a. C. 398.
Duo Tr. Mil. anni superioris accusati.

U.c. 354. a.C. 398.

conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab senatu, & a populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos ab republica remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse; & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos, tot judiciis confossos prædamnatosque, venire ad populi judicium; & existimare, defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quòd duobus mensibus citiùs privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade acceptâ habuissent, quum fugâ trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis suâ potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Numquam deos ipsos admovere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat; nequidquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virginio deprecante, ne infelicior domi, quàm militiæ, esset. In hos versa ira populi coöptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent; quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. Namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum M'. Æmilius, & Cæso Fabius. M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro, Anxur nequidquam oppugnatum, loco alto situm, &, postquam vis irrita erat, vallo fossâque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur; &, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul

U.c.354. a.C.398. *Damnati.*

Bellum multiplex.

U. c. 354. a. C. 398. Tr. Mil. plebeius.

U. c. 355. a. C. 397. P. Licinio Calvo, &c. Tr. Mil.

erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultrà processum est, quàm ut unus ex plebe, usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, vetus tantùm senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem credunt: alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac victoriâ comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maximè rempublicam impediebat, de tributo remiserunt: collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelidâ ac nivosâ fuit,

adeo

adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex antè convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit; cujus insanabili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum est: totâ urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt; & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum; vinctis quoque dempta

U.c.355. a.C.417.

U.c.356. a.C.496. M. Veturio, &c. Tr. Mil.

Pestilentia.

Lectisternium primum.

U.c. 356. a.C. 396.

in eos dies vincula; religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis: namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversùs tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii: itaque e majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates, in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit: repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multò pòst jam palantes, veluti fortè oblati populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere. Et Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XIV. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè major Patribus, quàm belli, cura erat; quippe non communicatum modò cum plebe, sed propè amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus

psi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed deos etiam, excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *Priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam; proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubiâ irâ deûm; quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicatò quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi.* Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintùm, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertiùm, L. Furium Medullinum tertiùm, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est: tota vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena, prædas ingentes egere, nullâ incolumi relictâ re, cui ferro aut igni noceri posset.

U.c. 356. a.C. 396.

U.c. 357. a.C. 395. L. Valerio V, &c. Tr. Mil.

XV. Prodigia interim multa nuntiari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque, & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant; in unum omnium

curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum; sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* Quod primò, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. Quumque progressi ambo a suis longiùs essent inermes, sine ullo metu; prævalens juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequidquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit: qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos*

U.c. 357. a.C. 395.

Albanus lacus in altitudinem insolitam crescit.

Aruspex Etruscus.

Ejus responsum de lacu Albano.

deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. Itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan quæ dii immortales vulgari velint, haud minùs, quàm celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortesque oraculi Pythici exspectandas.

U.c.357. a.C.395.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartùm, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti: quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque & Falisco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse,

U.c.358. a.C.394. L. Julio Iulo II, &c. Tr. Mil.

U.c.358. a.C.394.

prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt: *Aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos.* Romanis indignitas major, quàm cura, populationis Tarquiniensium fuit: eò nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius & L. Julius, non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed propè voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque prædâ Tarquinienses oppressere: multos mortales obtruncant, omnes exsuunt impedimentis; & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximéque Veiens, incerti exitûs erant. Jamque Romani, desperatâ ope humanâ, fata & deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas: emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. Tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per tot annos obsides ur-*

Apollinis Delphici responsum de lacu Albano.

bem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato; sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.

U.c.358. a.C.394.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos cœpere. Inventumque tandem est, ubi neglectas cæremonias, intermissumve solenne dii arguerent, nihil profectò aliud esse, quàm magistratus vitio creatos, Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse: unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu; auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset priùs, *Ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad Fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: *Antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro se*

fortunam suam illis negare : maximè in ea parte Etruriæ gentem invisitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit; sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat; eóque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

U.c.358. a.C.394.

P. Licinio offertur tribunatus Mil.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis; omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium : qui priusquam renuntiarentur jure vocatis tribubus, permissu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit : *Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus utili, memoriâ nostri magistratûs vos his comitiis petere in insequentem annum video, si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. Me jam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis : vires corporis affectæ; sensus oculorum atque aurium hebetes; memoria labat; vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum*

Ejus filio, petente patre, mandatur.

ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublicæ do dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus, mandetis. Datum id petenti patri, filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos suprà scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversùs Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quàm cladis, acceptum, quæ propè in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso; victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant; concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis

U.c.359. a.C.393.

P. Licinio, &c. Tr. Mil.

Apud Faliscos malè res gesta.

fortunam suam illis neg.

U.c.358. a.C.394. *parte Etruriæ gentem inv. colas Gallos esse, cum c tis fida, nec bellum pro tamen nominique & præser sanguineorum id dari, ut suæ voluntate ad id bellu pediant.* Eum magnum a numerum, fama Romæ tescere discordiæ intestinæ ut fit, cœptæ.

P. Licinio offertur tribunatus Mil.

XVIII. Haud invitis Patri Calvum prærogativa tribun petentem creant, moderat priore magistratu virum, c exactæ ætatis; omnesque legio ejusdem anni refici a tinium, P. Mænium, P. M nucium, L. Atilium: qui p tiarentur jure vocatis tri interregis, P. Licinius Cal cit: *Omen concordiæ, Qui in hoc tempus utili, memori. tûs vos his comitiis petere ii num video, si collegas eosdei usu meliores factos. Me jai sed umbram nomenque P. Li detis: vires corporis affecta rum atque aurium hebetes; vigor animi obtusus. En vo*

Ejus filio, petente patre, mandatur.

venem, filium tenens, *effigie nem ejus, quem vos antea tr*

...mùm Nepesino cum ...signa confert. Om... ...nsilioque acta fortu... ...st: non prœlio tan... ...stris quoque exsuit, ...potitus; cujus pars ...redacta est; haud ...m. Inde ad Veios ...raque castella facta; ...quæ multæ temere ...n fiebant, edicto, ...t, ad opus milites ...omnium longè ma... ...mum, cuniculus in ...ptus: quod ne in... ...sub terra continuus ...ret, in partes sex mu... ...divisit: senæ horæ in ...sunt: nocte ac die ...ssum, quàm in arcem

U.c 359. a.C. 393.

Cuniculum in arcem Veiorum agit.

...um jam in manibus vi... ...urbem opulentissimam ...dæ fore, quantum non ...ollatis antè bellis fuis... ...aut militum iram ex ...partitæ, aut invidiam ...diga largitione caperet, ...misit: *Deûm immortalium ... consiliis, patientiâ mi... ...re in potestate populi Ro... ...da faciendum censerent?*

Delibe ratio de præda Veioru

U.c.359. a.C.393.

factæ, precibusque ab diis petitum, ut citium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

Camillus dictator.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repentè mutaverat imperator mutatus: alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos, qui a Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maximè timendus militi esset: deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit; inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, venere; quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam antè ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore,

quàm spe, in agro primùm Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione consilioque acta fortuna etiam, ut fit, secuta est: non prœlio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exsuit, ingentique prædâ est potitus; cujus pars maxima ad quæstorem redacta est; haud ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta; & a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus: quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die numquam antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

U. c. 359. a. C. 393.

Cuniculum in arcem Veiorum agit.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, litteras ad senatum misit: *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientiâ militum, Veios jam fore in potestate populi Romani: quid de præda faciendum censerent?*

Deliberatio de præda Veiorum.

U. c. 359. a. C. 393.

Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret; altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eò minùs tributi plebes conferret. *Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse; quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat.* Licinius contrà suspectam & invisam semper eam pecuniam fore aiebat, caussasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, præbituram. *Satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri; & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo propè consenuerint: gratius id fore lætiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque: eò delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit.* Hæc

utior visa sententia est, quæ popularem enatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra.

U.c.359. a. C.393.

XXI. Tum dictator, auspicatò egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus, pergo ad delendam urbem Veios; tibique hinc decumam partem prædæ voveo. Te simul, Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare, ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quò minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus

Veiorum excidium.

U.c.354. a.C.393.

hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam: hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus, delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repentè edidit; & pars aversos in muris invadunt hostes; pars claustra portarum revellunt; pars, quum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna; & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur: is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cœpti, & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit: quæ quum ante oculos ejus aliquantùm spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *Ut, si*

ui deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quàm minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret. Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse; idque omen pertinuisse postea eventurem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

U.c.359. a.C.393.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit: ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis: & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ a Veiis essent, amoliri tum deûm dona ipsosque deos, sed colentium magis quàm rapientium modo, cœpere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lotis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primò religiosè admoventes manus, quòd id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, at-

Dii Veiis ablati.

U.c.359. a.C.393.

trectare non esset solitus: dein quum quidam seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt; inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam: motam certè sede suà parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse; integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quò vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis, quòd decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquantò cladium intulisset, quàm accepisset, postremò, jam fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nuntiatum est Veios captos, quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ, &, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit; &, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates diis agentium, erant. Senatus in quatri-

um, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebratior, quàm ullius umquam antea fuit; triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantùm excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus; parumque id non civile modò, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant; triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Junoni Reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matris; atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum; cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent, haud facilè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur: tandem eò, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret; ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine dei, ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum le-

U.c.359. a.C.393. Dictator triumphat.

Decima prædæ pars Apollini data.

gati a Volscis & Æquis venerunt; impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

U.c.360. a.C.392.

P. Cornelio Cosso, &c. Tr. Mil.

XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertiùm, L. Furium Medullinum quintùm, Q. Servilium tertiùm. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit: ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit: pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat; cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant; triumvirique ad id creati terna jugera & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta, quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. *Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro?* Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant: quin illa

Varia bella.

Seditio domi.

Veios transmigrare plebs Romana cupit.

oque actio movebatur, quæ post captam ique Romam a Gallis celebratior fuit, ınsmigrandi Veios. Ceterum, partim ple-, partim senatui destinabant habitandos eios; duasque urbes communis reipublicæ incoli a populo Romano posse. Adversùs quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citiùs dicerent in conspectu populi Romani, quàm quidquam earum rerum rogaretur: *Quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse; quid in duabus fore? Victamne ut quisquam victrici patriæ præferret, sineretque, majorem fortunam captis esse Veiis, quàm incolumibus fuerit? Postremò, se relinqui a civibus in patria posse; ut relinquant patriam atque cives, nullam vim umquam subacturam; & T. Sicinium*, is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat, *conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ.* Hæc quum fœdis certaminibus agerentur (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatûs primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant: ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat.

U.c.360. a.C.392.

Obsistunt optimates.

XXV. Camillus identidem omnibus locis

concionabatur, *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis veriùs, quàm decumæ; quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimverò illud se tacere, suam conscientiam non pati, quòd ex ea tantùm præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur; urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.*

U.c.360. a.C.392. *Religio injecta a Camillo de decima præda Veientana.*

Quum ea disceptatio, anceps senatui *visa*, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum: cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui umquam fuit; honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit,

Donum Apollini decretum.

Ad id matronæ aurum suum conferunt.

uæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiſerunt, integrant ſeditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: *Eum prædam Veientanam publicando ſacrandoque ad nihilum redegiſſe.* Abſentes ferociter increpant; præſentium, quum ſe ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eoſdem reficiunt; & Patres hoc idem de interceſſoribus legis anniſi: ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

U.c. 360. a.C. 392. *Seditio redintegrata.*

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres ſummâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur: propter bella ſimulabant parari ducem; ſed largitioni tribunitiæ adverſarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum conſulari poteſtate, L. Furius Medullinus ſextùm, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Poſtumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliſcos, cui id bellum mandatum erat, proficiſceretur: differendo deinde elanguit res; & Camillo, quem adverſarium maximè metuebant, gloria in Faliſcis crevit. Nam, quum primò mœnibus ſe hoſtes tenerent, tutiſſimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; ſed timor longiùs progredi prohibuit. Mille ferè paſſuum

U.c. 361. a C. 391. M. Furio Camillo IV, &c. Tr. Mil.

Bellum Faliſcum.

U.c. 361. a.C. 391.

ab oppido castra locant, nullâ re aliâ fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditûs, asperis confragosisque circà, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquantò superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant: alius exercitus prœlio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusâ fugâ castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent: castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eamdem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, prœliaque parva fieri; & teri tempus, neutrò inclinatâ spe, quum frumentum copiæque aliæ ex ante convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus, suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset, ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, & maturam victoriam dedisset.

Magistri Falisca juventutis scelus & pœna.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite uti; simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græ-

a manet, unius curæ demandabantur: rincipum liberos, ficut ferè fit, qui fcienâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum n pace inftituiffet pueros ante urbem luûs exercendique causâ producere, nihil o more per belli tempus intermiffo, tum, nodò brevioribus, modò longioribus fpaiis, trahendo eos a porta, lufu fermoniufque variatis, longiùs folito, ubi res delit, progreffus, inter ftationes eos hoftium aftraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit: ibi fcelefto facinori fceleftiorem fermonem addidit: *Falerios fe in manus Romanis tradidiffe, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum fint, in poteftatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad fimilem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, fceleftus ipfe cum fcelefto munere venifti. Nobis cum Falifcis, quæ pacto fit humano, focietas non eft: quam ingeneravit natura, utrifque eft eritque. Sunt & belli, ficut pacis, jura; juftéque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non adversùs eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; fed adversùs armatos & ipfos, qui nec læfi, nec laceffiti a nobis, caftra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo fcelere viciſti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, ficut Veios, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus poft tergum illigatis, reducendum Falerios

U. c. 361.
a. C. 391.

U.c. 361. a.C. 391.

pueris tradidit; virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò, efferati odio irâque, Veientium exitum pene, quàm Capenatium pacem, mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur; consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoriâ, cui nec deus, nec homo quisquam invideat, victi a vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, meliùs nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam, maluistis; nos, fide provocati, victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit.* Camillo, & ab hostibus, & a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam reductus.

Falisci dedunt se Romanis.

XXVIII.

XXVIII. Camillus meliore multò laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitiâ fideque hostibus victis, quum in urbem rediisset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur; crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi, longâ unâ nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti, devehuntur Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quàm suis; qui legatorum nomen, donumque, & deum cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit; adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum; donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum; adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. Primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum,

U.c. 361. a.C. 391.

Missi Delphos legati cum dono.

Timasithei Liparensis religio.

Bellum cum Æquis.

U.c.361. a.C.391.

incompofito agmine negligentiùs ab rebene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos; pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis; quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; *Fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste*; conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Collaudatos corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. Et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii; prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est; & haud incertius diurno prœlio fuit: sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem, promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultrà sustinuerint impetum Æqui. Cædes inde

fugientium, qualis ubi irâ magis, quàm virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuntium, nequidquam exterritâ civitate, litteræ a Postumio laureatæ sequuntur, *Victoriam populi Romani esse, Æquorum exercitum deletum.*

U.c.361. a.C.391.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annisi sunt: sed plus suis comitiis plebs valuit: quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant: colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugêre. L. Lucretio consuli ea provincia evenit: is cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquantò certamen redit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio; quos

U.c.362. a.C.390. L. Lucretio, Ser. Sulpicio Coss.

Duo tr. pl. accusati, & damnati.

defendi Patrum consensu ad fidem senatûs pertinebat: neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratûs, quisquam arguebat, præterquam quòd, gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira, & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere, *Quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quòd illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, falli eòs. Si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse.* Consulesque increpabat, *Quòd fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent.* Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

U.c.362. a.C.390.

Camillus invehitur in plebem Rom.

XXX. Senatum verò incitare adversùs legem haud desistebat: *Ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui meminissent, sibi pro aris focisque & deûm templis ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ*

Senatum incitat adversùs legem de migrando Veios.

ta, & ante oculos habere urbem latam in iumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum tarum: sed nefas ducere, desertam ac relictam ab diis immortalibus incoli urbem; & n captivo solo hospitari populum Romanum; victrice patriâ victam mutari. His adhortaionibus principis concitati Patres, senes uvenesque, quum ferretur lex, agmine acto in forum venerunt; dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis cœpere, *Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissiméque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent*, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circà templa deorum ostentantes. *Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penatibus in hostium urbem agerent; eóque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit; & legem unâ plures tribus antiquarunt, quàm jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantùm, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentque in eam spem liberos tollere.

U.c. 362.
a.C. 390.

Antiquatur lex.

XXXI. Eo munere delinitâ plebe, nihil certatum est, quominus consularia comitia

haberentur : creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules Magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. Eodem anno aedes Junonis Reginae, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur; celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene, quàm manus consererent. Valerio, quòd perseverantior caedendis in *fuga fuit*, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum; quò propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit : ob quae Volsinienses, Salpinatibus adjunctis superbiâ elati, ultro agros Romanos incursavere. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit : in ejus locum M. Cornelius suffectus; quae res postea religioni fuit, quia eo lustro Roma est capta; nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia.

U.c.363. a.C.389. L. Valerio Potito, M. Manlio Coss.

Volsiniense bellum.

M. Cornelius censor suffectus.

XXXII. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Vale-

rium Potitum interregem prodidit : ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate, ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset, Kalendis Quintilibus magistratum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit ; Salpinates Agrippæ Furio & Servio Sulpicio. Priùs cum Volsiniensibus pugnatum est : bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam : millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates : mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt ; donec Volsiniensibus fessis bello, eâ conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit tribunis, *Se in Nova via*, ubi nunc sacellum est, *supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare.* Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, & quòd longinqua, eóque ignotior,

U. c. 364. a. C. 388.

L. Lucretio, &c. Tr. Mil.

Volsinienses victi.

Vox divinitus missa de Gallorum adventu.

gens erat. Neque deorum modò monita, ingruente fato, ſpreta; ſed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovêre; qui, die dictâ ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Veientanam, filio quoque adoleſcente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibuſque (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, reſponſum tuliſſet, *Se collaturos, quanti damnatus eſſet, abſolvere eum non poſſe*, in exſilium abiit, precatus ab diis immortalibus, *Si innoxio ſibi ea injuria fieret, primo quoque tempore deſiderium ſui civitati ingrata facerent.* Abſens quindecim millibus gravis æris damnatur.

U.c. 364. a.C. 388. Camillus accuſatus in exſilium abit.

XXXIII. Expulſo cive, quo manente, ſi quidquam humanorum certi eſt, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Cluſinis veniunt, auxilium adversùs Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum maximéque vini, novâ tum voluptate, captam, Alpes tranſiſſe, agroſque ab Etruſcis antè cultos poſſediſſe; & invexiſſe in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Cluſinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipſe, præpotente juvene, & a quo expeti pœnæ, niſi externa vis quæſita eſſet, nequirent: hunc tranſeuntibus Alpes ducem, auctoremque Cluſium oppugnandi fuiſſe. Equidem haud abnuerim,

Legati Cluſini auxilium petunt contra Gallos.

Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos; sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat: ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transscenderunt; nec cum his primùm Etruscorum, sed multò antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum, ante Romanum imperium, latè terrâ marique opes patuere: mari Supero Inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuscorum coloniâ, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum ad Inferum mare, postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis, quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhætis; quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

U.c.364. a.C.388.

Tuscorum antiquæ opes.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ

Transitus Gallorum in Italiam.

regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit: ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit: *Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset.* Tum Sigoveso sortibus dati Hercynii saltus: Belloveso haud paulò lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quânam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. Id

U.c. 364.
a.C. 368.

Galli fortunæ suæ omen rati, adjuvere ut, quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis, communirent: ipsi Taurino saltu invias Alpes transscenderunt; fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Æduorum, ibi omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

U. c. 361. a. C. 386.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum, Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transscendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (locos tenuere Libui) considunt: post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Penino deinde Boii Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde, venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent & genus armorum, audirentque sæpe ab iis, cis

Clusini a Gallis oppugnantur.

U.c. 364.
a.C. 388.

Padum ultráque, legiones Etruſcorum fuſas, quamquam adversùs Romanos nullum eis jus ſocietatis amicitiæve erat, niſi quòd Veientes conſanguineos adversùs populum Romanum non defendiſſent, legatos Romam, qui auxilium ab ſenatu peterent, miſere. De auxilio nihil impetratum: legati tres M. Fabii Ambuſti filii miſſi, qui ſenatûs populique Romani nomine agerent cum Gallis, *Ne, a quibus nullam injuriam accepiſſent, ſocios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, ſi res cogat, tuendos eſſe: ſed melius viſum bellum ipſum amoveri, ſi poſſet; & Gallos, novam gentem, pace potiùs cognoſci, quàm armis.*

Legatos a Romanis ad Gallos impetrant.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Galliſque magis quàm Romanis ſimiles, habuiſſet: quibus, poſtquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur reſponſum: *Etſi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes eſſe, quorum auxilium a Cluſinis in re trepida ſit imploratum; &, quoniam legatione adversùs ſe maluerint, quàm armis, tueri ſocios, ne ſe quidem pacem, quam illi afferant, aſpernari, ſi Gallis egentibus agro, quem latiùs poſſideant quàm colant, Cluſini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non poſſe. Et reſponſum coram Romanis accipere velle; &, ſi negetur ager, coram iiſdem Romanis dimicaturos, ut nun-*

tiare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum a possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, &, *Quid in Etruria rei Gallis esset*; quum illi *se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, & prœlium conseritur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt : nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent : tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hastâ, occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent : vicere seniores, ut legati priùs mitterentur questum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur; sed, ne id quod placebat decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gal-

U.c.364.
a.C.388.

Legati contra Gallos arma capiunt.

Galli postulant ut legati Rom. sibi dedantur.

lico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt; ubi tantò plus gratia atque opes valuere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartùm, Ser. Cornelius Maluginensis.

U.c.364. a.C.388.

Eluditur eorum postulatio.

U.c.365. a.C.387. Tribus Fabiis, &c. Tr. Mil.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversùs Fidenatem & Veientem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii, aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant; delectumque nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantes irâ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim

Negligenter paratur bellum in Gallos.

tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant, quacumque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente famâ, nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit; quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, quà flumen Allia, Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circàque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

U.c. 365. a.C. 387. Romam Galli contendunt.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent: nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulùm erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium ar-

Vincunt Romanos ad Alliam.

U.c.365. a.C.387.

tem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore: adeo non fortuna modò, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat: pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multò major pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus: in reliqua acie, simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem priùs pene quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit: terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est; multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus, hausere gurgites: maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modò præsidii quidquam, sed ne nuntius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu,

Turpis Romanorum fuga.

quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, &, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

U.c.365. a.C.387.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit; & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri; postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multò ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt: ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubàre, non armatos esse in muris, retulissent, aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Veios petisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter vivi mortuique, totam propè urbem lamentis impleverunt: privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est: mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos

Galli spoliis lectis Romam eunt.

Romanorum pavor.

U.c.365. a.C.387.

ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus. Primo adventu, quo accesserant ad urbem (*mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret*) deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quò plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare; timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ relictâ manu, spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatûsque robur in arcem Capitoliumque concedere; armisque & frumento collatis, ex loco inde munito deos hominesque & Romanum nomen defendere: flaminem sacerdotesque vestales sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre; nec antè deseri cultum eorum, quàm non superessent, qui colerent. *Si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ.* Et, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque *simul se cum illis*

Capitolium militaris juventus occupat.

am dicere *obituros ; nec his corporibus, bus non arma ferre, non tueri patriam pos- t, oneraturos inopiam armatorum.* Hæc in- ſeniores morti deſtinatos jactata ſolatia.

U.c.365. a.C.387.

XL. Verſæ inde adhortationes ad agmen venum, quos in Capitolium atque in ar- m proſequebantur, commendantes vir- ti eorum juventæque urbis per trecentos xaginta annos omnibus bellis victricis, æcumque reliqua eſſet, fortunam. Digre- entibus, qui ſpem omnem atque opem cum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non ipereſſe ſtatuerant exitio, quum ipſa res eciesque miſerabilis erat, tum muliebris etus & concurſatio incerta, nunc hos unc illos ſequentium, rogitantiumque vi- os natoſque, cui ſe fato darent, nihil, uod humanis ſupereſſet malis, relinque- ant : magna pars tamen earum in arcem uos proſecutæ ſunt, nec prohibente ullo, nec vocante; quia, quod utile obſeſſis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia, maximè ple- bis, turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effuſa velut agmine jam uno petiit Janiculum : inde pars per agros dilapſi, pars urbes petunt finitimas, ſine ullo duce aut conſenſu, ſuam quiſque ſpem, ſua conſilia, communibus deploratis, ex- ſequentes. Flamen interim Quirinalis vir- ginesque veſtales, omiſſâ rerum ſuarum

U.c.365.
a.C.387.

curâ, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt viâ, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinius, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quò iter sacerdotibus erat, pervexit.

Albinii pietas.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat: qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus triumphantibusve, eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedêre. Sunt, qui, M. Fabio pontifice maximo præfante

Senes mortem exspectant domi.

armen, devovisse eos se pro patria Quiitibusque Romanis, tradant. Galli, & quia nterpositâ nocte a contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prœlio, nec tum mpetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deûm arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta & referta prædâ, petunt: inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant; ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa, invadendi: adeo haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso,

U.c.365.
a.C.387.

Galli diripiunt urbem.

iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

U.c.365. a.C.387. *Sors miseranda Romanorum.*

XLII. Ceterum, seu non omnis delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solùm consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocumque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum advertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices: tantò ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quòd interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem

fœdè actum excepit: lux deinde noc- inquietam insecuta est; nec ullum erat pus, quod a novæ semper cladis ali- s spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot ;ati atque obruti malis, flexerunt ani-, quin, etsi omnia flammis ac ruinis ata vidissent, quamvis inopem parvum-, quem tenebant, collem, libertati re- im, virtute defenderent. Et jam, quum em quotidie acciderent, velut assueti is, abalienaverant ab sensu rerum sua- animos; arma tantùm ferrumque in dex-, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

U.c. 365. a.C. 387.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies tecta modò urbis nequidquam bello ges-, quum inter incendia ac ruinas captæ)is nihil superesse, præter armatos hostes, lerent, nequidquam tot cladibus terri-, nec flexuros ad deditionem animos, vis adhiberetur, experiri ultima, & im- tum facere in arcem statuunt. Primâ lu-, signo dato, multitudo omnis in foro struitur: inde, clamore sublato, ac testu- ne factâ, subeunt. Adversùs quos Ro- ani nihil temere nec trepidè, ad omnes litus stationibus firmatis, quà signa ferri idebant, eà robore virorum opposito, andere hostem sinunt; quò successerit ma- is in arduum, eò pelli posse per proclive iciliùs rati. Medio ferè clivo restitere; que inde ex loco superiore, qui propè â sponte in hostem inferebat, impetu

Galli arcem frustrà oppugnant.

U. c. 365. a. C. 387.

facto, strage ac ruinâ fudere Gallos; ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omissâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant; cujus ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

Populatores Galli in Ardeatium agro.

XLIV. Proficiscentes Gallos ab urbe, *ad* Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mœstior ibi fortunâ publicâ, quàm suâ, quum diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque *ubi illi* viri essent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella fortiùs semper, quàm feliciùs, gessissent; repentè audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare: nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus antè talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc processisse putet; sed res, ac periculum commune cogit, quòd quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre.*

Ad eos opprimendos Camillus Ardeates incitat.

Et

quando ego vobis pro tantis vestris in me
ritis gratiam referam, si nunc cessavero? U.c.365. a.C. 387.
ut ubi usus erit mei vobis, si in bello non
erit? Hac arte in patria steti; &, invic-
s bello, in pace ab ingratis civibus pulsus
m. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata
t, & pro tantis pristinis populi Romani be-
eficiis, quanta ipsi meministis (nec enim
xprobranda apud memores sunt) gratiæ re-
rendæ, & huic urbi decus ingens belli ex
oste communi pariendi. Quæ effuso agmine
dventat, gens est, cui natura corpora ani-
nosque magna magis, quàm firma, dederit:
ò in certamen omne plus terroris, quàm vi-
ium, ferunt. Argumento sit clades Romana:
patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque
his exiguâ resistitur manu. Jam obsidionis tæ-
dio victi abscedunt, vagique per agros pa-
lantur. Cibo vinoque raptim hausto repleti,
ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine
munimento, sine stationibus ac custodiis, pas-
sim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secun-
dis rebus magis etiam solito incauti. Si vo-
bis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati
hæc omnia Galliam fieri, primâ vigiliâ ca-
pite arma frequentes. Me sequimini ad cæ-
dem, non ad pugnam: nisi vinctos somno,
velut pecudes, trucidandos tradidero, non
recuso eumdem Ardeæ rerum mearum exitum,
quem Romæ habui.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat,
tantum bello virum neminem usquam eâ

U.c.365.
a.C.387.

Galli ab Ardeatibus victi.

tempestate esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur: quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præstò fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur: extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit: magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est; qui urbis jam propè quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros & congregatos agmine, prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita: inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit: *Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent; com-

Tuscorum strages in agro Veienti.

reſſique a Q. Cædicio centurione, quem ſibimet ipſi præfecerant, rem in noctem ſuſtinuere. Tantùm par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu geſta: quin etiam, ducibus captivis, qui cædi nocturnæ ſuperfuerant, ad aliam manum Tuſcorum ad Salinas profecti, nocte inſequenti ex improviſo majorem cædem edidere; duplicique victoriâ ovantes Veios redeunt.

U.c. 365. a.C. 387.

XLVI. Romæ interim plerumque obſidio ſegnis, & utrimque ſilentium eſſe, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hoſtium evadere inter ſtationes poſſet; quum repentè juvenis Romanus admiratione in ſe cives hoſteſque convertit. Sacrificium erat ſtatum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendum C. Fabius Dorſo, Gabino cinctu, ſacra manibus gerens, quum de Capitolio deſcendiſſet, per medias hoſtium ſtationes egreſſus, nihil ad vocem cujuſquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit; ibique omnibus ſolenniter peractis, eádem revertens ſimiliter conſtanti vultu graduque, ſatis ſperans propitios eſſe deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deſeruiſſet, in Capitolium ad ſuos rediit, ſeu attonitis Gallis miraculo audaciæ, ſeu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens eſt gens. Veiis interim non animi tantùm in dies, ſed etiam vires creſcebant;

Fabius Dorſo.

Veios conveniunt palantes Romani.

U. c. 365.
a. C. 387.

nec Romanis solùm eò convenientibus ex agris, qui prœlio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant; & Cædicius negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potiùs, quàm ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset: adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum propè perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat: ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur: inde, quà proximum fuit a ripa, per præruptum eóque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit; & ad magistratus ductus mandata exercitûs edit. Accepto inde senatûs decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eádem degressus nuntius Veios contendit; missique Ardeam legati ad Camil-

Arcessunt Camillum.

Camillus dictator dicitur.

am, Veios eum perduxere; seu (quod magis credere libet, non priùs profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

U.c. 365. a.C. 387.

XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit: namque Galli, seu vestigio notato humano, quà nuntius a Veiis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxorum adscensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi sublevantesque in vicem, & trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa inopia cibi, tamen abstinebatur: quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens vadit; & dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis

Capitolii periculum.

Anseres.

M. Manlii virtus.

U.c.365.
a.C.387.

saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat: jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; *Manlius* primùm ob virtutem laudatus *donatusque*, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari; cui universi selibras farris & quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt: rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quà fefellerat adscendens hostis, citati; & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrimque custodiæ esse, & apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuntios commeare, & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obſidionis bellique mala fames utrumque exercitum urgebat; Gallos peſtilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos caſtra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò ferente, quum quid venti motum eſſet: quorum intolerantiſſima gens, humorique ac frigori aſſueta, quum æſtu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritiâ ſingulos ſepeliendi, promiſcuè acervatos cumulos hominum urebant, buſtorumque inde Gallicorum nomine inſignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permiſſu imperatorum habita; in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque neceſſitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causâ multis locis panis de Capitolio jactatus eſſe in hoſtium ſtationes. Sed jam neque diſſimulari, neque ferri ultrà fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per ſe Ardeæ habet, magiſtrum equitum L. Valerium a Veiis abducere exercitum jubet, parat inſtruitque, quibus haud impar adoriatur hoſtes; interim Capitolinus exercitus, ſtationibus vigiliiſque feſſus, ſuperatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non ſineret, diem de die proſpectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, poſtremò ſpe quoque jam, non

U.c.365. a.C.387. *Fames & peſtilentia.*

U.c.365. a.C.387.

solùm cibo, deficiente, &, quum stationes procederent, propè obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, jussit; jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut pacisceretur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, fœdissimæ per se, adjecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua; &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse*.

Paciscuntur Romani cum Gallis.

Dictatoris adventus.

XLIX. Sed diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos: nam forte quâdam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset; denuntiatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in

onspectu habentes fana deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repeque & ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & naturâ inæquali; & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli novâ re trepidi arma capiunt, irâque magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant: igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit: castra capiuntur, & ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit; interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, & per se inclinatâ magis plebe ad id consilium; eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

U.c.365.
a.C.387.

Vincit Gallos.

U.c.365. a.C.387

Senatusconsultum de rebus ad religionem spectantibus.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit; & senatusconsultum facit, *Fana omnia, quòd ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque; expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Ceretibus publicè hospitium fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos deûm immortalium esset. Ludi Capitolini fierent, quòd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset; collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio

esset. Iis peractis, quæ ad deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, escendit, atque ita verba fecit :

U. c. 365. a. C. 387. *Rursus movetur actio transmigrandi Veios.*

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quòd procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non, si me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit: quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus, quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & quum, victoribus Gallis, captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem diique & homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac*

Camillus dissuadet.

ebus affuit Romanis, ut omnem
divini cultûs exemptam homin
emini enim horum deinceps anno
ndas res, vel adversas; invenietis
ere evenisse sequentibus deos, ad
tibus. Jam omnium primùm Veiens
quot annos, quanto labore ges
antè cepit finem, quàm monitu
ta ex lacu Albano emissa est.
tandem urbis nostræ clades nova
xorta est, quàm spreta vox cælo
dventu Gallorum? quàm gentium
tis nostris violatum? quàm a no-
indicari deberet, eâdem negligen-
prætermissum? Igitur victi capti-
apti tantum pœnarum diis homi-
mus, ut terrarum orbi documento
ersæ deinde res admonuerunt re-
fugimus in Capitolium ad deos,
optimi maximi: sacra in ruina
alia terræ celavimus, alia
as urbes amovimus ab hostium
ultum, deserti ab diis homi-
on intermisimus. Reddidere
ctoriam, & antiquum belli
hostes, qui cæci avaritiâ
s ac fidem fefellerunt,
mque & cædem.
lectique numinis tanta
manis cernentes, ec-
, quantum, vixdum e
cladisque emergentes,

pereamus nefas? Urbem auspicatò inau
que conditam habemus: nullus locu
m religionum deorumque est plenus
iis solennibus non dies magis stati
ca sunt, in quibus fiant. Hos omn
blicos privatosque, Quirites, dese
Quàm par vestrum factum est, qu
ne nuper in egregio adolescen
minore hostium admiration
, conspectum est; quum in
gressus ex arce solenne Fa
Quirinali obiit? An gen
bello quidem intermitti
nos deos etiam in p
ntifices flaminesque
m religionum esse,
enim gentis fuerit?
m Veiis ea nos fac
fines sacerdotes nost
uum fieri salvis
omnia generatim s
deos, in Jovis ep
Capitolio, pulvin
æternis Vestæ ign
pignus custodiâ
quid de ancilib
que Quirine
deseri placer
vetustiora
nos ac m
monte
dicerunt

paremus nefas? Urbem auspicatò inaugura-tóque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti; publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cæremoniis potest. Et, ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Jovis epulo num alibi, quàm in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus signoque, quod imperii pignus custodiâ ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? Hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte quid inter nos ac majores intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad-

U.c.365.
a.C.387.

U.c. 365. a. C. 387.

nos transferri sacra religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentiâ casuve prætermissum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacûs, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, & peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno Regina, transvecta a Veiis, nuper in Aventino quàm insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri. Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis; quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta, movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & vestales tuæ te deserent, Vesta? & flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet?

Quid alia, quæ auſpicatò agimus omnia ferè intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus conſules tribunoſque militares creatis, ubi auſpicatò, niſi ubi adſolent, fieri poſſunt? Veioſne hæc transferemus? an comitiorum causâ populus tanto incommodo in deſertam hanc ab diis hominibuſque urbem conveniet?

U.c. 365. a.C. 387.

LIII. *Sed res ipſa cogit vaſtam incendiis ruiniſque relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hîc ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis cauſam, quàm veram eſſe, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto, qui meminiſtis ante Gallorum adventum, ſalvis tectis publicis privatiſque, ſtante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam eſſe, ut Veios tranſmigraremus. Et videte, quantum inter meam ſententiam veſtramque interſit, tribuni. Vos, etiamſi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis; ego contrà (nec id mirati ſitis, priuſquam, quale ſit, audieritis) etiamſi tunc migrandum fuiſſet incolumi totâ urbe, nunc has ruinas relinquendas non cenſerem. Quippe tum cauſa nobis in urbem captam migrandi victoria eſſet, glorioſa nobis ac poſteris noſtris; nunc hæc migratio nobis miſera ac turpis, Gallis glorioſa eſt: non enim reliquiſſe victores, ſed amiſiſſe victi patriam videbimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumſeſſum Capitolium ne-*

U.c.365. a.C.387.

cessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco consisceremus, quem tueri non possemus. Et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta a vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, uti commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium, esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter sylvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt; nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensa piget? &, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. *Quid tandem, si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis*

›sumat ; Fidenas inde aut Gabios, aliamve
ıam urbem quæsituri sumus, quò transmi-
remus ? Adeo nihil tenet solum patriæ, nec
æc terra, quam matrem appellamus ; sed in
ıperficie tignisque caritas nobis patriæ pen-
let ? Equidem, fatebor vobis (etsi minùs in-
uriæ vestræ, quàm meæ calamitatis, memi-
ıisse juvat) quum abessem, quotiescumque
patria in mentem veniret, hæc omnia occur-
rebant, colles, campique, & Tiberis, & as-
sueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo na-
tus educatusque essem : quæ vos, Quirites,
nunc moveant potiùs caritate suâ, ut ma-
neatis in sede vestra, quàm postea, quum re-
liqueritis ea, macerent desiderio. Non sine
causa dii hominesque hunc urbi condendæ lo-
cum elegerunt, saluberrimos colles, flumen
opportunum, quo ex mediterraneis locis fru-
ges devehantur, quo maritimi commeatus ac-
cipiantur ; mare vicinum ad commoditates,
nec expositum nimiâ propinquitate ad peri-
cula classium externarum ; regionum Italiæ
medium, ad incrementum urbis natum unicè
locum. Argumento est ipsa magnitudo tam
novæ urbis : trecentesimus sexagesimus quin-
tus annus urbis, Quirites, agitur : inter tot
veterrimos populos tamdiu bella geritis ; quum
interea, ne singulas loquar urbes, non con-
juncti cum Æquis Volsci, tot tam valida op-
pida, non universa Etruria tantum terrâ ma-
rique pollens, atque inter duo maria latitudi-
nem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod

U. c. 365.
a. C. 387.

U.c.365.
a.C.387.

quum ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hîc Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque imperii fore: hîc, quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi: hîc Vestæ ignes, hîc ancilia cœlo demissa, hîc omnes propitii manentibus vobis dii.

LV. Movisse eos Camillus tum aliâ oratione, tum eâ quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. Sed rem dubiam decrevit vox opportunè emissa, quòd, quum senatus pòst paulò de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex præsidiis revertentes, fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum; hîc manebimus optimè*: quâ voce auditâ, & senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, & plebs circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi, materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis, quàm divisæ, similis.

Instauratio urbis.

NOTÆ

IN T. LIVII HISTORIARUM LIBRUM PRIMUM.

EPITOME. *Adventus Æneæ in Italiam, & ejus res gestæ referuntur. Ascanii regnum Albæ, ac deinceps Sylviorum. Numitoris filiâ &c.* Ita dedit Drakemborchius ex uno codice pervetusto, cui & alii plures proximè accedunt. Infrà cum eodem dedimus *regnavit annos viginti quatuor*, & paulò post, *quum regnasset annos quadraginta quatuor:* ubi vulgati mendosè, *triginta tres*, & *triginta quatuor*. In notis numeralibus mirè variant codices.

Trigeminorum pugna. Ita codices & editiones primariæ, quas inter Veneta & Romana, pro vulgato *tergeminorum*; quæ vox non tres uno partu editos significat, sed vel pro triformi, triplici, vel pro amplissimo maximoque usurpatur.

Quo *censa civium capita.* Vulgati duas posteriores voces omittunt, quas ex uno codice restituit Drakemborchius. Suprà, *fulmine Tullius absumtus est*, vocem ultimam ignorant scripti & editi veteres.

Qui primus matrem osculatus esset. Ita ex uno codice Drakemborchius, & sic Livius. Vulgò editur, *qui primùm &c.*

Præfatio. *Facturusne operæ pretium.* Livium hoc hexametri exordio cœpisse notat Quinctilianus. Et sanè hujusmodi versus modò integri, modò dimidiati imprudentibus aliquando excidunt scriptoribus etiam nobilissimis.

Et me ipsum. Gronovius, quibusdam scriptis

obſecutus, delevit pronomen *me*, quod ſervant alii numero plures, ut & veteres editi.

Tantæ ordiendæ rei. Vulgati poſt Gruterum *ordiundæ* præferunt; ſed invitis ſcriptis & editis veteribus.

Caput I. *Duobus Æneâ Antenoreque.* Ita conſtanter editi veteres cum pleriſque mſſ. Ex aliis maluit Jac. Gronovius, *Æneæ Antenorique.* Sed vulgatum tuetur Horatius, *abſtinuit vim uxori & gnato.*

Ad majora rerum initia. Ita ſcripti & editi veteres. Recentiores alio verborum ordine, *ad majora initia rerum.*

Claſſe Laurentem agrum tenuiſſe. Æneam recto curſu ab Sicilia ad Laurentis agri littora navibus delatum, non verò in proxima Italiæ tranſgreſſum, pedeſtri deinde itinere ad Laurentem agrum perveniſſe. Ita locum fruſtra conjecturis ſollicitatum exponit Crevierius.

Duplex inde fama eſt. Ita ſcripti & editi ante Aldum, pro vulgato, *duplex exinde*, quod natum ex repetitione litterarum vocis prioris.

Cui Aſcanium. Priorem vocem pluribus mſſ. auctoribus delet Gronovius.

2. *Secundum.* Scil. ordine. Primum autem prœlium fuerat Latinis adversùs Turnum.

3. *Tantiſper.* Interea dum adoleſcit Aſcanius.

Sylvius... Aſcanii filius. Hunc Æneæ filium memorant Virgilius & Dionyſius.

4. *Forte quâdam divinitus.* h. e. a diis comparatâ. Non inſolitum antiquis *fortem*, ſeu quæ nobis fortuita videntur, Diis aſſignare, & ita cenſuere ſapientiſſimi quique philoſophi. Blanditur tamen conjectura Gruteri legentis *forte quâdam, an divinitus.*

Ita geniti, itáque educati. Id habent codices,

) vulgato, *ita educati*, aut veterum editorum
ue educati.

5. *Lupercal hoc ludicrum.* Hac voce *Lupercal*
rumque designatur locus in Palatino monte
ii Lyceo consecratus. Hîc verò non dubitat
evierius quin referatur ad *ludicrum*, Liviusque
ipserit *Lupercale hoc ludicrum*, id est, quod
lieque apud nos celebratur.

Pallantium, *dein Palatium.* Et paulò pòst,
tenuerit loca. Ita cum plerisque mss. editi vete-
. Vulgò editur *Palatium*, deinde *palatinum*,
tenuerat loca. *Palatium* est ipsum nomen
ntis Palatini.

5. *Palatium Romulus.* Vulgò *Palatinum.* Sed
e suprà.

Templa capiunt. *Templum* dicebatur & spatium
oddam in aere definitum ab augure, intra quod
picia captabat, & locus ipse, ubi sedem cepe-
, ad captanda auspicia. A *templo* ita intellecto
um est *contemplari* Crevierius.

7. *Miraculo litterarum.* Ipsas intellige littera-
n notas, seu formas. Docuit scil. Italos legere
scribere.

Donec tradito servis.... ministerio. Vide lib.
29.

8. *Quibus & apparitores.* Hac voce intelli-
di sunt ii omnes, qui præstò sunt imperiis
um exsequendis. *Et hoc* eorum *genus*, nempe
ores, qui fasces & secures præferebant regi-
. Nihil opus est, alterâ conjunctione deletâ,
ere cum Jac. Gronovio, *quibus & apparitores*
genus.

Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque
t appetendo loca, quum in spem &c. Ita codi-
& veteres editi. Locum interpolarunt recen-
es, *crescebat interim urbs munitionibus, quum*
atque alia appetendo loca, in spem &c.

Locum, qui nunc ſeptus &c. Locum, qui nunc ſepto clauſus occurrit ex Capitolio deſcendentibus circa eam partem urbis, quæ vocatur *inter duos lucos*. Hæ enim voces regionem urbis deſignant, quæ Livii ævo nomen vetus retinebat, quamvis nulli jam ibi eſſent *luci*. Olim edebatur, *qui nunc ſeptus denſis ſentibus*. Correxit ex mſſ. Gronovius.

Qui creari patres poſſent. Placet Sigonii conjectura legentis *qui ciere patrem poſſent*; & firmat locus ex oratione Decii lib. 10. 8. *patricios eſſe factos, qui patrem ciere poſſent.*

9. *Conſualia vocat.* A Conſo Deo, ſive ille idem eſt cum Neptuno equeſtri, ſive genius quidam occultorum conſiliorum dux & præſes.

Per fas & fidem. Decepti per ſpeciem divini juris ac religionum, & fidei hoſpitalis.

10. *Ferculo.* Trunco quercûs in tropæi modum formato, ex quo regis Acronis arma loco & ordine quæque ſuo diſpoſita ſuſpenderat.

Bina. Secunda tulit Cornelius Coſſus, Larte Tolumnio Veientium rege occiſo, anno u. c. 318. Tertia Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege, anno u. c. 530.

11. *Palatos oppreſſit.* Ita codices & veteres editi. Eſt ab Aldo vulgatum *palantes*.

Additur fabulæ. Ita ſcripti & editi priores, rectè: nam vox *fabula* veram etiam notat hiſtoriam. Vulgatum *Fabula* temerè invexit Glareanus, ſuffragante Sigonio.

12. *Poſtero die.* Ita codices, & ſic ſolet Livius. Aldus primus dedit *poſterâ die*.

Veluti ſi ſenſiſſet. Vulgati omittunt voculam *ſi*, quam conſtanter retinent ſcripti & editi veteres.

13. *Nepotum illi, liberûm hi progeniem*, i. e. nepotes & liberos.

Curtium latum appellarunt. Aliam de hujus no-
inis origine opinionem affert Livius lib. 7. 6.

Quum populum in curias triginta divideret.
omulus universum populum divisit in tres par-
es, quas sive a numero, sive a tributo dando
ibus appellavit. Rursus unamquamque tribum in
ecem curias partitus est, quibus singulis sua sacra
ttribuit, assignatis locis, in quæ convenirent.

Ramnenses... Titienses... Luceres. Fuerunt hæc
ribuum nomina, e quibus desumptæ sunt equi-
um centuriæ, tribubus ipsis cognomines.

14. *Ut expiarentur.* Expiatione civili, i. e. ut
atisfieret Laurentibus & Romanis, & uterque
opulus in gratiam rediret.

In ipsis propè portis... nimis vicinas prope se.
ac. Gronovium offendit repetitio vocis *prope*,
quamvis diverso sensu, suspicaturque verba *prope*
se, nata esse ex interpretatione vocis *vicinas.*

Locis circà densa obsita virgulta obscuris. Notat
Dukerus loca potiùs obsita dici virgultis, quàm
virgulta locis. Igitur admittenda videtur Gronovii
emendatio legentis, *partem militum locis circà*
denso obsitis virgulto obscuram subsidere in insidiis
jussit.

Quippe verâ fugâ}) qui simulantes. Locum sic
legit ac distinguit Gronovius, *multóque effusiùs*
(*quippe verâ fugâ, quam simulantes paulò antè*
secuti erant) *oppidum repetebant.*

15. *Veientium animi... excuccurerant.* Mira
profectò locutio, inquit Crevierius: sed quia
longo intervallo nomen a verbo distat, licere
sibi putavit Livius ad sensum magis, quàm ad
nudam vocum proprietatem attendere.

Agri parte multatis. Vulgò editur *mulctatis*:
sed in Livii mss. passim *multam*, *multare*, *multa-*
titium absque *c* littera scripta esse testantur Pierius
& Drakemborchius.

16. *His immortalibus editis operibus.* Ita quidem vulgati : sed rectè observat Crevierius huic voci ampullatæ non esse hîc locum, legitque mortalibus. Respicit Livius ad Romuli divinitatem, cui opponit mortalia ejus opera : sic cap. 2 suprà, *secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.*

Perobscura fama. Quam tamen veram putarunt Dionysius, Plutarchus, & cordatissimi quique scriptores. Hinc cap. 49 infrà, Tarquinius Superbus *Romulum insepultum perisse* dictitat. Popularem opinionem sequitur Livius.

Mirum quantum... fides fuerit. Ita rectè codices & priores editi. Quidam absque causa reponunt *fidei.*

17. *Necdum a singulis... pervenerant factiones.* Plures mss. scribunt *pervenerat factionibus.* Unde ingeniosè conjicit Grævius, *necdum ad singulos pervenerat* (nempe regni certamen & cupido) *factionibus inter ordines certabatur.*

Ita rem... centum patres. Pro *ita* primus dedit Aldus *itaque.* At ex Dionysio ducenti erant hoc tempore senatores, quum veteribus a Romulo creatis centum e Sabinis allecti essent.

Ut non plus darent juris, quàm detinerent. Vulgò *retinerent*, sed invitis scriptis & editis ante Gronovium.

Si patres auctores fierent. Si rem auctoritate suâ patres comprobarent. *Usurpatur idem jus : ut patres auctores fiant. Vi ademptâ.* Sed vis & robur abest, quum patres auctores fiant, antequam populus ineat suffragium, & si aliud ille jusserit, quàm patribus visum sit, id non possint irritum facere, negando auctoritatem.

18. *Quæ fama in Sabinos.... quemquam... excivisset.* Ita scripti & editi ante Sigonium, qui vulgarit

gavit *quâ famâ.* Sed fama eleganter dicitur
:ire eum, qui ob famam evocatur.

19. *Ad cursum lunæ.* De anno Romano vide
ıcrobium Saturnal. Lib. 1, capp. 12, 13 & 14.

20. *Aliove quo visu.* Ita plerique codices, &
:eres editi constanter. Vulgati *aliove quo viso*
:ciperentur. Ejusmodi judicarentur, quorum
:io haberi deberet. *Curarentur. Procurarentur*,
omodo fortasse scripsit Livius, expiarentur.

21. *Proximè.... metum.* Non minùs, quàm
:tus. Ita Muretus, probante Gronovio, emen-
vit vulgatum *proximo.... metu.*

Et soli Fidei. Vox *soli* obscura, nisi fortè
nsus sit, quum lucus communiter Camenis sa-
atus esset, soli Fidei solenne institutum.

Quæ Argeos... vocant. Plura fuerunt Romæ
ıca hoc nomine, sic dicta ab Argivis, qui illuc
uce Hercule venerant.

22. *Ut in eum omnes expetant*, id est, recidant
ujusce belli clades. Sic Plautus, *cujus ego hodie*
n tergo faxo ista expetant mendacia.

23. *Deorum numen expetiturum pœnas.* Vocem
œnas delet Sanctius, additam ab aliquo qui
nodum loquendi ignoraverit. Hîc enim *numen*
leorum, id est, supremum & justum arbitrium,
licitur *expetiturum* in Albanos, quemadmodum
suprà, *ut in eum omnes expetant hujusce clades*
belli.

Tametsi vana afferebantur. Nempe ad Tulli
mentem. Faber mallet *afferri rebatur*, quo verbo
libenter utitur Livius.

24. *Horatios Curiatiosque.* Quos consobrinos
fuisse tradit Dionysius lib. 3.

Sagmina. Sic auctore Festo vocantur *verbenæ*,
id est, herbæ puræ, quæ ex loco sancto seca-
bantur. *Puram.* Supple herbam.

Tu illo die Jupiter. E vestigiis codicum videtur legendum, *Tum tu Diespiter.*

25. *In eum magno impetu rediit.* Vulgò *redit*, sed invitis scriptis & editis prioribus.

26. *Trigemina spolia.* Suprà Horatios Curiatiosque rectè *trigeminos* vocavit, id est, tres uno partu editos: nunc etiam spolia eorum trigemina vocanda sunt, quasi trigeminorum spolia, & sic habent codices, & priores editi, non, ut vulgò, *tergemina.*

Facto obstabat. Non sinebat factum ejus pro rei atrocitate expendi & vindicari.

Ita demum provocatione certatum. Ita dedimus obsecuti quatuor codicibus, & sic voluit Crevierius. Vulgò editur, *ita de provocatione certatum*, sensu a mente Livii prorsus alieno.

Ut filium expiaret. Vulgati omittunt voculam *ut*, quam servant codices & veteres editi.

27. *Ad bellum gerendum.* Ita scripti & editi veteres. Paulò pòst, *erigit totam aciem*, hoc est, stare jubet: ubi enim agmen sistitur, miles & corpus & hastam erigit. Inde apud nos dicitur, *faire alte.*

Duodecim vovit Salios. Hos *Agonales* & *Collinos* dictos fuisse, a Numa verò institutos *Palatinos* refert Dionysius lib. 2.

Idem imperat. Crevierio magis placeret *eidem imperat.*

Ut qui coloni additi Romanis essent. Mallemus cum Fabro, *ut queis coloni additi Romani essent.*

28. *Sacrificium lustrale.* Quo circumductis ter circa exercitum verre, ove, tauro, & Marti deinde immolatis, lustrabatur exercitus.

29. *Ultimum illud.* Ultimâ illâ vice, ut apud Virgilium, *extremum fato quod te alloquor hoc est.* Sic habent scripti & editi veteres, pro vulgato, *ultimum illas visuri.*

6. *Ibique deinde habitavit.* Ita quidem vulgati
: Rhenanum : sed mediam vocem, quam ille
uno tantum codice invexit, ignorant ceteri
ıes mſſ. & vetuſtiùs cuſi.
Templumque... curiam fecit. Quæ ſcil. inaugu-
› conſecrata eſſet, ut ſenatus ibi auſpicatò
eri poſſet : locus autem ab augure conſe-
tus templum dicebatur. Quum hæc curia di-
a eſſet, dictatore Cæſare, decretum eſt, ut
auraretur, & pro Hoſtilia, Julia appellaretur.
Valuitque..... pacta cum Romulo induciarum
:s. At pactæ cum Romulo induciæ nuper, ipſo
;nante Tullo, ruptæ erant. Itaque legendum
etur vel *cum Tullo*, vel *cum Romano*.
32. *In album relata.* In tabulam gypſo, aut
à quavis ſimili materiâ obductam deſcripta.
Capite velato filo (*lanæ velamen eſt.*) Ita lo-
m rectè diſtinguit Gronovius, id eſt, velatus
ɔ caput : lanæ, ſive e lana velamen eſt.
Numquam ſiris eſſe pro *ſiveris*. Vulgò editur
mquam ſinas eſſe. Vocem Livianam repoſuit
mſſ. Lipſius.
Quarum rerum... condixit, hoc eſt, pactum,
:dus iniit : quibus de rebus convenit.
Itàque conſentio. Conſentiebat ſenatus bellum,
bebat populus. Hinc infrà, *bellum erat con-
nſu* : ita enim codices, non, ut vulgò editur,
nſenſum.
33. *Acie primùm vincit.* Videntur excidiſſe voces
iquot, quibus captam urbem ſignificabat Livius.
Id non muro ſolum, ſupple *cingi*, *muniri*, non
njungi, quod ſequitur : non enim in urbem
ınc incluſum fuit Janiculum.
34. *Roma eſt ad id potiſſimum viſa.* Gronovius
eponit *potiſſima*, id eſt, commodiſſima ad eam
pem perſequendam.

Sabinâ matre. Legi jubet Perizonius *Sabino patre.* Neque enim Anco poterat objici Sabina mater, ut quæ Numæ regis filia esset, unde Ancus dicitur infrà *nobilis unâ imagine Numæ.*

Tarquinium Priscum edidere nomen. Vocem *Priscum* inducit Sigonius : neque enim *Prisci* cognomen habere potuit, nisi postquam Tarquinius Superbus florere cœpit.

Jam & Romanis... & ipse quoque. Voces *jam &*, & *quoque*, quas ignorant mss. tantùm non omnes, & priores editi, obsecuti Gronovio, delevimus.

35. *Quum se rem non novam petere, supple diceret.*, nisi malis delere particulam *quum*, cui nihil est quod respondeat.

Minorum gentium. Minùs insignium familiarum. *Majorum gentium* erant & dicebantur oriundi ab iis, quos Romulus ex primis Romanis, ac deinde ex Sabinis, etiam quos Tullus ex Albanis legerat.

Oppidum ibi Apiolas. Ita nomen hujus urbis scribitur, non *Appiolas.*

Spectacula. Loca unde spectarent.

36. *Summa rerum.* Res summæ & maximi momenti.

Quia geminatæ sunt. Has geminavit rex Servius, ut sex essent sub iisdem nominibus, dicerenturque Ramnenses primi, secundi &c. ita tamen ut unaquæque centuria equites non sexcentenos, sed tantùm trecenos haberet. Rex idem duodecim alias equitum centurias conscripsit.

37. *Et pleraque in ratibus &c.* Locus suspectus Gronovio, qui legit *& pleraque, ratibus impacta sublicisque, pontem incendunt.* Ita enim codices & veteres editi, non *succendunt*, ut dedit Sigonius.

Effusis eadem fugam impediit. Rectius est quod subjicit Jac. Gronovius, *& fusis : fusi* enim opponuntur pugnantibus, non item *effusi.*

38. *Et quidquid circa Collatiam.* Plerique codices scribunt *citra Collatiam.*

Bello Sabino perfecto. Et infrà, *omne nomen Latinum.* Leve est, sed hoc ordine voces efferunt codices & veteres editi.

Cloacis fastigio, id est, per proclive *ductis*, ita ut totum opus a Tiberi ad caput cloacarum in fastigium assurgeret. Vulgò editur *e fastigio*: sed præpositionem ejecit Gronovius, quam ignorant codices aliquot, & vetustiores cusi.

39. *Excitos reges.* Vulgò *excitum regem.* Correxit Muretus ex mss. ut rex & regina intelligantur. *Quidam familiarium.* Antiquè pro *Servorum.*

In Prisci Tarquinii domo. Præpositionem ejecit Drakembor. codicibus & veteribus editis obsecutus.

40. *Post centesimum ferè annum.* A morte Romuli effluxerant anni admodum centum quadraginta : sed Anci liberi utuntur invidiosè numero rotundo minori, dicentes id accidisse *post centesimum ferè*, i. e. circiter *annum, quàm &c.*

Et quia gravior. Tres ponit causas, cur regi potiùs ipsi, quàm Servio insidias paraverint, quæ causæ distinguuntur his particulis *&*, *&*, *tum*. Rectè igitur Gronovius inducit particulam *quia*; nihil est enim quod ei respondeat.

41. *Obiturumque... omnia esse.* Deest in vulgatis verbum *esse*, quod constanter exhibent scripti & editi veteres ; nec Livius videtur in orationibus fugere crebram ejus repetitionem. Ex iisdem scriptis & editis dedimus infrà, *Anci liberi jam tum.* Vulgò *jam tunc.*

42. *Publicis... consiliis.* Quæ ad parandas sibi publicè apud senatum, apud plebem vires spectarent : *privatis*, elocando filias duobus Tarquiniis, ut domesticas insidias præcaveret.

Censum... instituit. Census dicebatur æstimatio rerum ac bonorum facta, secundùm quam tributa solvebantur.

Centurias. Sic dictas non a centenario numero, quem omnes fortasse aliquantò, pleræque multis partibus excedebant; sed exemplo sumpto ab equestribus centuriis, quæ initio centum equitibus constabant.

43. *Seniorum.* Qui sextum & quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum.* A septimo decimo ætatis anno ad sextum & quadragesimum annum.

Additæ... duæ fabrûm centuriæ. Has Dionysius secundæ classi veriùs fortasse attribuit.

Nihil præter hastam & verutum. Ex Dionysio legendum videtur, *nihil præter hastam & scutum.*

His accensi cornicines tubicinesque in duas centurias distributi. Ita Perizonius locum ad Dionysii & ipsius Livii mentem refinxit. *His*, triginta scil. centuriis, *accensi*, additi annumerati sunt cornicines tubicinesque in duas centurias distributi, ita ut centuriæ essent centum nonaginta tres. Vulgò editur, *in his accensi cornicines tibicinesque in tres centurias distributi.* Librarios induxit in errorem vox *accensi*, quasi de accensis, id est, de ministris in urbe magistratuum hoc loco Livius ageret. Infrà pro *undecim millibus* videtur legendum *duodecim millibus*.

Et quibus equos alerent. Rectè Gronovius reponit, *& quà equos alerent*, id est, ut haberent in sumptum quo alerent equos.

Duplicato earum numero. Videtur Servius reliquisse tribus viginti, urbanas quatuor, sexdecim rusticas. His Claudiam tribum additam refert Livius lib. 2, 21. Earum igitur numerus quodam modo duplicatus dicitur, qui ad triginta quinque excrevisset.

44. *De incensis.* De iis qui non censi essent. *De suovetaurilibus.* Vide suprà ad cap. 28.

Postmœrium. Lege cum Perizonio divisim. *Post mœrum.* Suprà pro *auget Esquilias*, mavult Gronovius, *auget Esquiliis.*

45. *Incestè.* Non castè, non purè. Vox sacrorum propria.

46. *Haud dubium regnum possederat.* Ita plerique codices, pro vulgato *haud dubiè.*

Filius nepofne fuerit. Dionysius existimat Superbum, ejusque fratrem Aruntem Prisci Tarquinii naturâ nepotes, adoptione filios exstitisse.

Et se rectiùs viduam. Vidua non solùm ea dicitur, quæ viro orbata est, sed etiam ea, quæ numquam nupsit.

47. *Ab scelere ad aliud.* Vulgati post Gruterum omittunt præpositionem *ab*, quam adstruit consensus scriptorum & priùs editòrum.

48. *Flectenti.* Ita plerique codices & editi ante Aldum, qui dedit *flectente.* Tulliæ, dum flecteret, seu juberet flecti *carpentum dextrâ in Orbium clivum......, restitit &c.* Variant in hujus clivi nomine codices & veteres editi: plerique habent *Urbium*, quidam *Virbium.* At Virbius fuit non in urbe, sed propè Bovillas, quà iter est Ariciam. *Orbium* videtur velle Festus, sic dictum, inquit, *ab orbibus flexuosis, per quos Tullia, Servii regis filia... in regia domûs possessionem... properavit.*

49. *Bonis multare poterat.* Ultimam vocem delet Gronovius, quâ deletâ vividior fit narratio.

50. *Facinorosus.* Audax, temerarius. Nempe *facinus* semper vim & audaciam, non semper sceleris labem adjunctam habet.

Nullam esse breviorem cognitionem, id est, disceptationem judiciariam.

51. *In deversorium.* Vulgò editur *diversorium:*

ſed invitis codicibus, in quibus ſcribitur non *divertere*, ſed *devertere*, quum ea vox ſignificat a via deflectere, vel hoſpitium ſubire.

52. *Novantem res.* Reipublicæ ſtatum miſcere ac perturbare aggredientem.

53. *Ni degeneratum.* Vox ſumitur pro nomine & in recto caſu. Eſt autem hic dicendi modus Livio familiaris. Sic lib. 7, 3. *Diu non perlitatum tenuerat dictatorem.* Et illud Virgilii, *notumque furens quid femina poſſit.*

Divendendâ prædâ. Genus loquendi Livio frequens, pro divendendo prædam. Ita ex conjectura repoſuit Gronovius proximè ad codices & veteres editos, qui mendosè habent *dividendâ.* Nam vulgatum *divenditâ* nullo codice nititur. Idem Gronovius ſubſtituit ex mſſ. *Refeciſſet*, pro vulgato *recepiſſet.* Suprà pro *quadraginta talenta*, ſcribit Dionyſius *quadringenta*, cujus decimam partem, hoc eſt, quadraginta talenta in ædificationem templi ſepoſuit Tarquinius.

54. *Diviſa fuere.* Dedimus cum Gronovio & Florentino codice *diviſui fuere.* Et ſic alibi Livius.

Et dulcedine privati commodi. Hanc verborum ſeriem habent ſcripti & editi vetuſtiores.

55. *Moviſſe numen.* Hac voce ſignificatur non Deus ipſe, ſed Dei nutus, potentia, voluntas.

Foros in circo faciendos. Spectacula unde ludi ſpectarentur. Vide ſuprà 35.

56. *Reſponſa ſortium.* Plura erant oracula, a quibus reſponſa per ſortes dabantur: inde nomen *ſortium* commune factum eſt quibuſlibet oraculorum reſponſis, etiam eis, quæ voce edebantur.

Contemptuque tutus eſſe. Vulgati omittunt conjunctionem *que*, quam ſervant codices & priores editi.

Corneo.... baculo. E corno arbore.

Quum Romam rediſſent. Ita ſcripti & editi veteres, pro vulgato *rediſſet.*

57. *Egerii filius.* Immo nepos ex Dionyſio.

Age ſanè, omnes. Verba ſunt Tarquiniorum Collatino aſſentientium. *Citatis equis avolant Romam.* Vulgò *advolant*, eodem ſenſu, ſed invitis codicibus optimis.

58. *Satis omnia tuta circà.* Vocem *omnia*, quam plerique codices, & vetuſtiores editi non agnoſcunt, delevimus.

Satin' ſalva, ſupple *res eſſent.* Formula ſalutandi.

59. *Me L. Tarquinium exſecuturum.* Rhenanus, Gronovio probante, conjicit *exacturum.*

Inde pari præſidio relicto Collatiæ. Ita ut, qui remanſerant Collatiæ, numero pares eſſent iis, qui Bruto duce Romam pergebant. Sed videtur admittenda Gronovii conjectura legentis, *inde pars præſidio relicti Collatiæ, ad portas cuſtodibus datis.*

60. *Ex commentariis.* Quos de regendæ reipublicæ forma ſcripſerat, quum liberandæ patriæ conſilia agitaret, ut habetur ſuprà 48.

IN LIBRUM SECUNDUM.

Epit. *In quibus ſuos quoque & fratris filios.* Hæc vel mendoſa, vel incurioſè ab auctore epitomes ſcripta, non conſentiunt cum Livio, cujus ex mente dicendum fuit, *ſuos quoque filios & uxoris ſuæ fratres.... ſecuri percuſſit.*

1. *Partium certè urbis.* Conditores non quidem urbis, ſed partium ſaltem a ſe additarum.

2. *Ne ubi ubi.* Ne quacumque in re, quocumque in loco.

Neſcio an. In hac loquendi forma vis eſt affir-

mandi, ac fupplenda eft particula negans : *actio an non.... modum excefferint.*

3. *Legati alii alia moliri.* Omnes quidem eadem moliebantur, fed aliis apud alios argumentis eorum animos pertentabant.

4. *Vitelliis Aquilliifque.* Utrofque duabus Collatini confulis fororibus natos tradit Plutarchus.

5. *Manuque adjutum.* Et rem illam, quam cafus attulerat, hominum arte promotam. Sæpe in neutro genere oratio enuntiatur, quamvis præcedentia aliud genus requirere videantur. Vide lib. 1, 53.

Vindictâ. Virgâ, quâ caput fervi manumittendi tangebat magiftratus, qui effet cum poteftate.

6. *Fufi fugatique funt.* Ultimam vocem, quam ignorant fcripti & editi veteres, delevimus.

7. *Quum indignitate quoque.* Ultimam vocem addidimus ex pluribus mff. & editis veteribus. Ex iifdem paulò pòft dedimus *in concionem efcendit*; pro vulgato *adfcendit.*

Vicapota eft, fupple *ædes.* Victoriæ nomen a vincendo & potiundo.

8. *Sacrandoque cum bonis capite.* Diris devovendo. Cuivis autem licebat occidere eum, cujus caput hoc fenfu facrum effet. Bona ejus divendebantur, pecuniaque ex iis refecta Cereri facra erat.

9. *Satis quoque vendendi arbitrium... in publicum omne fumptum.* Ita locum emendavit Gronovius, & fic habet, tefte Klockio, codex mf. Arbitrium, feu jus vendendi falis, quia magno pretio venibat, feu locabatur iis, qui jus illud redimebant, ademptum eft publicanis, idque patres ad fe receptum actoribus publicis mandaverunt. Vulgò editur fenfu nullo, *in publicum omni fumptu.*

Portoriifque & tributo plebes liberata. Ita plu-

tibus ex mss. idem Gronovius emendavit vulgatum, *portoriis quoque & tributo plebe liberatâ.*

10. *Si transitum pontem.* Si pontem, postquam ipsi eum transissent, a tergo relinquerent, nec eum abrumperent.

11. *Et ut prædatum milites... trajiceret.* Nempe Porsena. Vulgò *trajicerent.* Correxit Gronovius ex Vaticano, cui & alii plures accedunt codices.

Tam effusè evagandi. Ita scripti & editi veteres pro vulgato *vagandi.*

12. *Populum Romanum servientem.* Crevierio videtur ultima vox glossema sapere : sufficit alterum membrum, *quum sub regibus esset.*

Irâ incensus. Ita codices Oxonienses, & sic solet Livius, pro vulgato *infensus.*

Ut cuique ceciderit primo. Delendam censet Crevierius vocem ultimam, & potuit huc immigrare e versu superiore, ubi occurrit vox *prima.*

13. *De agro Veientibus restituendo impetratum.* Hunc agrum non Veientibus restitui, sed sibi quasi pretium pacis dari postulat Porsena apud Dionysium.

Et Clœlia. Omittitur in vulgatis vocula *&*, quam habent codices, quæque comparationem subindicat.

Parte obsidum. Nempe dimidiâ, qui sensus est hujus vocis, quum numerus partium non exprimitur. Infrà ex mss. & editione Romana dedimus *impubes* pro vulgato *impuberes.*

14. *Bonis vendendis.* Quum in sectionibus bona veneunt, quæ sint publici juris.

Aut a mitiore crevisse principio. Præpositionem addidimus ex mss. & editis prioribus.

Porsenam discedentem ab Janiculo. Ita codices & editi ante Gruterum, qui primus dedit *descendentem.*

15. *Tertiùm consules facti.* Primam vocem codices & veteres editi non agnoscunt.

16. *Consules deinde M. Valerius, P. Postumius.* Hos præcesserunt consules Sp. Lartius, T. Herminius, quorum nomina seu librariorum, seu fortè Livii ipsius incuriâ omissa sunt. At vocem *deinde*, invitis mss. & priscis editis additam delevimus.

A turbatoribus belli. Hæc meritò displicent Gronovio. Mallet Crevierius *ab hortatoribus belli*, ut apud Virgilium, *hortator scelerum Æolides.*

Qui ex eo venirent agro. Ita constanter codices & priores editi, pro vulgato *venerant.*

17. *Excucurrissent.* Ita Aldus ex mss. vulgò *excurrissent.*

Quum irâ majore belli, tum viribus. Vocem *belli* delevimus, quam veteres editi, & nonnulli codices ignorant, male huc translatam e versu sequenti.

18. *Super belli Sabini metum.* Ita duo, Drakemborchio teste, mss. & sic, probante Crevierio, emendavit Dukerus. Cum sententia totius loci stare non potest vulgata lectio, *supra belli Latini metum.*

Qui consularis erat. Immo consul. Hunc eumdem Lartium triennio pòst, quum iterum consul esset, primum Dictatorem factum esse narrat Dionysius.

Praeferri secures. Consulibus enim in urbe non præferebantur secures.

Suismet ipsis corporibus. Dedimus ex emendatione Gronovii *suismet ipsi*, & sic ferè semper Livius.

Hac aut illa ex acie. Vulgati Gruterum secuti habent *illac*, sed invitis codicibus & priscis editis.

Ea quoniam majore pugnat irâ. Ita scripti & veteres editi, quos excussimus. Aldinæ debetur vulgata lectio, *ea quò majore &c.*

20. *Dat signum.* Per totam cohortem perferri hoc imperium jubet.

21. *Ædes Saturni dedicata.* Ita Crevierius correxit vulgatum *Saturno.*

Tribus una & viginti facta. Additâ, ut videtur, tribu Claudiâ. Vide suprà 16, & lib. superiore 43.

22. *Accepta clades Latinos... ne... quidem... abstinuit.* Fecit ut Latini ne quidem abstinerent.

23. *Propter nexos ob æs alienum.* Nexi dicebantur ii, qui quum creditoribus satisfacere non possent, iis addicebantur, & in vinculis haud secus quàm servi habebantur.

Ordines duxisse. Centurionem fuisse. Ordo erat pars altera manipuli, dux ordinis centurio.

Nexu vincti solutique. Tam qui vincti apud creditores serviebant, quàm qui sine vinculis & soluti. Sigonius ex uno codice legebat *nexi, vincti solutique*, id est, *nexi*, alii cum vinculis ipsis, alii soluti & sine vinculis.

24. *Quàm postmodo voluntate.* Ita hîc & alibi sæpius codices pro vulgato *postmodum.*

25. *Romam reducit: decedentem Romam.* Parum concinnam repetitionem vocis *Romam* judicat Crevierius, eamque posteriore loco delendam censet.

27. *Postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio &c.* Particulam *aut*, quam utroque loco ejecit Gronovius, constanter servant codices & veteres editi.

Solennia.....suscipere. Celebrare dedicando templo, & instituendo mercatorum collegio sacra quædam peragi solita pro pontifice : est enim *pro pontifice* vice & loco pontificis : nisi malis interpretari cum Bosio, præsente ac præeunte

pontifice. Per collegium mercatorum indicantur ii, qui *mercuriales* vocabantur.

Primipili centurioni. Primipilanorum, seu triariorum ordinis, atque adeo totius legionis primo centurioni, cujus magna erat dignatio.

- *Periculum libertatis*, scilicet *amittendæ*: sed vocem delet Gronovius. *In creditores... verterant.* Ita codices pro vulgato *verterunt.*

28. *Ad sellas consulum propè* (vulgò *propere*) *convolàvere.... abdicare consulatum* (vulgò consulatu) *jubentes.* In his veteres editos, & plerosque codices sequimur.

29. *Nec sisti posse.* Nec posse rem sustineri, inhiberi, quominus ad perniciem feratur. Livio familiaris locutio.

30. *Utique Lartii putabant sententiam.* Rectè Gronovius post Gebhardum & Gruterum delet duo postrema verba, quæ e scholio in textum irrepserunt, & locum interturbant.

31. *Aciem quà... parum aptè... aciem firmaverant.* Deletâ voce lege cum Gronovio, *aciem quam... parum aptè... firmaverant.* Et sanè *quam* pro *quà* exhibent scripti quidam.

In aversas valles. Quæ videlicet ipsis a tergo erant. Ita rectè Faber emendavit vulgatum *in adversas valles.* Mox pluribus mss. obsecuti dedimus, *ibi satis prædæ ex victoria incruenta fuit*, pro *ubi satis præda, & victoria incruenta fuit.*

Me Dius fidius. Formula jurisjurandi: ita me juvet Jovis filius, qui fidei præest.

32. *Quod inde*, hoc est, ex plebe *oriundus erat.* Gens igitur Menenia olim plebeia fuerat: sed videlicet Agrippa ex eorum numero erat, quos ex equestri ordine in senatum allegerat Brutus. Et quidem ipse Agrippa, & aliquot ex ejus posteris consules fuerunt eo tempore, quo solis patriciis consulatus patebat.

33. *Ibique sacratam legem latam.* Ex Festo sacratæ leges sunt, quibus sancitum est, *qui quid contra eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum familia pecuniaque, & qui eum occiderit, purus a cæde esto*, ut habet lex de tribunis lata in eo monte, qui inde sacer dictus est. Præter tribunos, duos quoque ædiles plebis crearerunt, qui tribunorum administri & adjutores essent.

Ad terrorem, ut solet, primum ortus. Editi priores & plerique mss. habent *primo ortu*: quidam cum editione Mediolanensi *primo ortus*. Locum emendavit post Klockium Gronovius.

34. *Norbæ in montes.... miserunt.* Dukerus, probante Crevierio reponit *Norbam*.

Potentem video. Olim edebatur *pollentem video*. Utroque juncto Gruterus dedit *potentem pollentemque*. Sed codices tantùm non omnes vocem modò *potentem* usurpant.

35. *Usique sunt.* Elegantius videretur, inquit Crevierius, *nisique sunt*, ut infrà 50, *nisi corporibus armisque*.

36. *Sub furca.* Cui inserebatur nudi hominis cervix. Duo furcæ rami videntur demissi fuisse per humeros secundùm longitudinem brachiorum, quæ expansa utrimque ad furcæ cornua alligabantur.

Præsultatorem. Alii *præsultorem*, ut vocat Cicero, & sic habent editiones Romana & Mediolanensis.

37. *Ab Sabinorum juventute commissum sit.* Vide suprà 18.

38. *Querendo indignandoque.* Ita multi codices ac veteres editi. Recentiores minùs rectè *quærendo*.

Orationem exorsus, veteres populi Romani injurias. Hæc malè connexa sic emendat Dukerus.

Orationem exorsus in veteres populi Romani injurias cladesque Volscorum: ut sermo directus ab his demum verbis incipiat, *ut omnia, inquit, obliviscamini &c.* Infrà pro *qui*, dedimus ex mss. & priscis editis, *quâ per nostram ignominiam ludos commisere*, ut vox referatur ad *contumeliam.*

39. *Lavicos.* Ita nomen scribitur plerisque in mss. Livianis. In aliis modo *Lavici*, modò *Labici* dicuntur.

Sp. Nautius... Sex. Furius. Ex Dionysio deest hîc par duplex consulum: Q. Sulpicius & Sp. Lartius, quorum in consulatu ludi vitio facti: C. Julius & P. Pinarius, qui ludos instauravere.

Traditum est, nihilò magis. Meliùs procedet oratio, si cum Jac. Gronovio legas, *traditum, & nihilò magis.*

41. *Agri partes duæ.* Agri bello capti duæ tertiæ partes ademptæ: tertia Hernicis reddita, quod mox Cassio objicietur a collega.

Fastidire munus vulgatum a civibus isse ad socios. Gronovius rectè delet verbum *isse*, quod ab emendatrice manu videtur additum.

Peculium filii. Nam liberi vivo patre nihil habebant verè suum, sed si qua acquirerent, aut a patre utenda acciperent, in ea pater, tamquam in peculium servi dominus, plenam potestatem retinebat.

42. *Vota erat... Postumio.* Videtur excidisse præpositio *a Postumio.*

Consules dedit. Ita plerique codices, ut sensus postulat, pro *consulem.*

43. *Minabantur.* Ita dedimus ex mss. pluribus & optimis, idque videtur hîc aptius esse frequentativo *minitabantur.*

Quàm ipsius ejus collegæ. Gronovius post Muretum mallet, *quàm ipsi ejus collegæ.*

Stare instructos. Ita Muretus correxit vulgatum *instare instructos*, ex lapsu aberrantis librarii, qui scriptâ jam parte vocis sequentis, ad vocem priorem recurrit, quam omiserat.

44. *Sisti potuisse.* Vide suprà ad caput 29.

45. *Memoria..... terrebat.* Ita veteres editi, quibus accedunt plerique codices, pro vulgato *memoriâ terrebantur.*

Confidere. Militum animis ac robori. *Credere* voluntati. Crevierius. *At imperitæ multitudinis.* Ita scribunt codices tantùm non omnes, pro vulgato *multitudini.*

Nisi victores se redituros..... jurant. Vulgò, *jurent*, sed invitis mss.

46. *Occasione ancipiti.* Ubi certamen anceps futurum est, nec certa, ut ex Æquis victoria.

Explicandi ordinis. Immo *ordines*, inquit Gronovius.

47. *Vanior...... acies.* Minùs densa, minùs conferta, minùs firma. Perizonius legebat *rarior* eodem sensu.

Dum.... terunt tempus. Vulgò *tererent.* Correxit ex optimis mss. Gronovius.

Ad prætorium. Ad eam regionem castrorum, in qua tentoria consulum erant.

Sustineri deinde vis nequit. Sic habent priores editi, & plerique codices. Primus edidit Clericus *nequiit.*

48. *Neque belli.* Ita e suis mss. edidit Hearne, & probat Dukerus, pro vulgato, *neque bella.*

Proximè formam latrocinii. Propè similis erat latrocinio. Solitum Livio & optimis scriptoribus, ut *propè* & *propiùs*, ita etiam *proximè* cum quarto casu construere.

Senatum adiit. Ita constanter scripti & editi ante Frobenium, cujus est vulgatum *adit.*

49. *Subiisse civitatis onus.* Aldus invitis scriptis & editis maluit *subiisse*, & infrà *posterâ die*.

Quorum neminem ducem sperneret.... senatus. Crevierio multò magis placeret *exercitus*.

Dextro Jano. Jani ab eundo nomen est ductum, inquit Cicero, de natura Deorum, 2, 63; ex quo transitiones perviæ, *Jani*, foresque profanarum ædium *Januæ* nominantur. Porta Carmentalis duo ejusmodi *Janos* seu transitus habuit.

50. *Multiplicatis in arcto ordinibus.* Ordines enim, quibus cingebant Romanos, eò plures erant, quò magis in arctum cogebantur.

Unum prope puberem ætate (*ætatem* mallet Gronovius) *relictum.* Hanc opinionem rectè arguit Dionysius: neque enim verisimile est tot eximios viros domi nullos filios reliquisse.

51. *Post acceptam proximam pugnæ cladem.* Emendat Gronovius *post acceptam proximâ pugnâ cladem.* Idem infrà pro *hesterna felicitate pugnæ*, reponit *hesternæ felicitate pugnæ*.

52. *Eum oppresserunt.* Ita ex quibusdam mss. Sigonius: sed alii, ut etiam editi veteres habent *eum oppressit*: unde firmatur Gronovii conjectura legentis, *ea* scilicet invidia *oppressit*.

Multam dixerunt. Ita codices quidam, & sic solet Livius prò vulgato *edixerunt*.

Adeo mutaverunt animum. Crevierio magis Livianum videtur, *adeo mutaverant animi*.

53. *Maxime finitimæ gentes.* Deest prima vox plerisque in mss. & editis prioribus.

54. *Abeuntes magistratu consules.* Ultimam vocem, quæ hîc locum habere nequit, & abest ab optimis codicibus, erasimus, cujus loco Cn. Genucii prænomen duo mss. exhibent.

Vopiscum Julium in quibusdam pro Virginio annalibus. Verba in suum ordinem ex scriptis & editis prioribus revocavimus.

55. *Adjuvantibus advocatis.* Qui scilicet ad ejus tutelam advocati aderant.

56. *Permissurum tribunatum.* Potestate tribunatûs usurum impotenter: quo sensu dicitur aliquis permittere equum, id est, ei laxare frenos ad liberum cursum.

Haud parva res. Nam patres submovebantur ex tributis comitiis, quæ propria plebis erant.

Occupant templum. Templum dicebatur locus omnis auguriis consecratus.

Sine magistratu. Nam ex Plutarcho tribunatus impedimento potiùs est magistratui, quàm magistratus.

57. *Distractam... rempublicam... magis quorum in manu sit.... quæri.* Hîc agnosce enallagen accusativi pro nominativo, Græcis quidem frequentiorem, sed non inusitatam Latinis: sic lib. 23, 10. *Eum postulare, ut sibi dedatur,* pro *ut is sibi dedatur*; & Terentius, *illum ut vivat optant.*

58. *Eadem in militia sævitia Appii, qua domi, esse liberior.* Ita scripti & editi vetustiores, pro vulgato, *esse eò liberior.*

Nec ullâ vi domari poterat. Legendum videtur *poterant*, ut habet liber vetus Sigonii, vel *nec ullâ vi domare poterat*, scilicet Appius.

59. *Alii gaudere suâ clade.* Mendosa vox prima. Emendat Crevierius *aliâ gaudere suâ clade.*

60. *Aut plebi additum est, aut demptum patribus.* Ita consensu codices & veteres editi. Vulgata lectio recens, *aut plebi additum, aut ademptum &c.*

61. *Tamquam tertio consuli.* Qui veluti tertius esset consul, obibat ipse partes consulum, quorum neuter adversabatur legi.

64. *Consules creati... consules habent.* Odiosa repetitio. Vox *consules* posteriori loco inducenda.

65. *Quò leviores ardua evaderent.* Vulgati *in ardua*, insertâ præpositione, quam scripti & editi priores ignorant.

IN LIBRUM TERTIUM.

Epitome. *Census bis actus est.* Omittitur in vulgatis vox ultima. *Censa sunt civium capita.* In notis numeralibus mirè variant scripti & editi. Id sequimur, quod ex eorum collatione excussit Drakemborch. Vide infrà Livii capp. 3 & 24.

Donec invicto eorum imperio. Habent plerique scripti & editi priores *invito* : unde idem Drakemborchius reposuit *inviso*.

Cap. 1. *Triumviros..... creat.* Creandos curat consul.

3. *Justitio indicto.* Quid sit *justitium* fusiùs explicatur infrà 27.

Præter orbos orbasque. Adde feminas omnes, pueros, servitia, negotiatores, opifices, inquilinos. Horum omnium numerus civium censorum numerum triplo excedebat, teste Dionysio.

4. *Furios Fusios scripsere quidam.* Qui antea Fusii dicebantur, postea Furii dicti sunt.

Qui quum haud gravati venissent. Ita plerique codices. Quidam *gravatim*, alii *gravatè*.

5. *Decumanâ portâ.* Quæ aversissima ab hoste, sic dicta a decimis cohortibus juxta eam tendentibus. Prætoria porta erat in fronte castrorum. Principales duæ ab lateribus.

Quum... Romani rursus obsiderentur. Ita scripti & editi veteres, pro vulgato, *quin... obsiderentur*.

Ut Romam reditum, & justitium remissum est, cælum &c. Ita scripti plerique & veteres editi. Vulgò editur, *inde Romam reditum est : justitium remissum. Cælum &c.*

6. *Principium anni.* Consularis, qui multum variavit usque ad annum urbis 599, quo statutum est, ut principio anni civilis, id est, Kal. Januarlis consules & ceteri magistratus inirent.

7. *Curio Maximus.* Unicuique triginta curiarum suus erat Curio. Curionibus velut moderator quidam præpositus erat Curio Maximus, qui quidem curiatis comitiis creabatur.

8. *Magis in re subita.* Magis quia res subita & improvisa fuit.

9. *Non illud* (quòd nempe tribuno liceat accusare consulares) *consulare imperium*, *sed &c.* Ita scripti & editi ante Frobenium, qui primus dedit *non illum &c.*

Re ipsâ sublatâ. In præsens, & in hunc annum: nam anno sequenti relata a toto collegio est.

10. *Carnem pluit.* Ita scripti & editi veteres, qui & alibi verbum *pluere* jungunt cum quarto casu, ut sanguinem, terram, lapides pluere. Vulgo editur, *carne pluit.*

Libri... aditi. Sibyllini, de quibus vide Dionysium lib. 4.

Delectus edicitur. Ita scripti & editi ante Heinsium, qui primus dedit *indicitur.*

Jam fides abierit. Sic habent scripti & editi ante Gruterum, qui dedit, *id fides abierit.*

11. *Sed virium spe, sed manu.* Hæc est veterum editorum lectio. Vascosanus e codice Rhenani maluit *sed virium spe & manu.*

12. *Cujus magis operâ putet... rem restitutam.* Ita e suis mss. dedit Drakemborchius, ut voluit Gronovius, pro *rempublicam restitutam.*

13. *Patricii contrà vi resistunt.* Ita ferè codices & vetustiores editi. Gronovius non agnoscit Livii manum in vulgata lectione, *patricii vi contra vim resistunt.*

Tot vadibus. Tot sponsores, nempè decem exegit accusator ab reo; vades autem illi ideo publici dicuntur, quòd in publicum obligarentur, pecuniamque populo promitterent, nisi reus sisteretur.

14. *Tranquillò peragere.* Ita scripti & editio Campani, pro vulgato *tranquillè.*

16. *Superantibus aliis ac mergentibus malis.* Vulgò *ac emergentibus.* Correxit ex quinque mss. suis Drakemborchius. Quæ enim superant, rectè dicuntur *mergere*, scilicet remp. civitatem, non item *emergere.* Adde quòd Livius non solet voculam *ac* præponere vocibus a vocali incipientibus.

17. *In templum.* Hæc comitia in foro habebantur. Itaque *templum* hoc loco vel comitium est, vel suggestum, ex quo tribuni concionabantur, quod utrumque auguriis consecratum erat.

Deos vestros. Ita constanter scripti & vetustiùs cusi, pro vulgato *Deos patrios.*

Deos.... armatos currere. Vox *Deos* suspecta Gronovio est, proque ea reponit *cives*; & sic luculenta gradatio est a summo ad infimum.

18. *Suæ fortunæ... supplicium.* Servile supplicium, crux : liberi homines securi plerumque feriebantur.

19. *Pudet deorum hominumque.* Pudore perfundor, quum cogito deos hominesque tanti flagitii nobis conscios esse.

20. *In peragendis consularis officii.* In peragendis iis, quorum auctor Quintius erat, consulis partes implebat, consulem se demonstrabat.

De proferendo exercitu. Locus admodum obscurus. Lipsius, deletâ voce *exercitu*, legebat *de proferenda* (nempe reo) *agere.* Perizonius verò, codicum vestigiis propiùs inhærens, reponebat *de proferendo exitu.*

22. *Equites item sua cuique parti.* Emendat Gronovius, *suos cuique parti*, vel *sua quosque parti*, vel *sua quemque parti*.

23. *Exercitu relicto.* Locus est mendosus. Rubenius emendat, *exercitu reducto*, Perizonius *refecto*.

24. *Ni ita esset.* Formula solennis in ferendo judice. Præter quæstores, qui publicè Volscium accusabant, privati etiam plures eum in jus vocabant, spondendo certam pecuniæ summam se daturos, ni probarent rem ita esse, ut contenderent.

Censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Vide ad Epitomen hujus libri.

25. *Cum M. Valerio Valerii filio.* Immo *Manii filio*, ut rectè emendat Sigonius; nam filii non a nomine gentilitio patris, sed a prænomine designantur.

Plenique prædæ. Ita scripti & editi veteres; & sic amat loqui Livius. Maluit Gronovius *prædâ*.

26. *Quod ubi senserant hostes.* Id habent plerique codices & veteres editi, pro vulgato *senserunt*.

Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum. Ita codices, ut voluit Sigonius, idque præstat vulgato, *nihil tam nec inopinatum, nec insperatum*.

Operæ pretium est audire. Digna res est, quam audiant & attendant ii, qui omnia &c.

Imperii nimium. Nimis imperiosò magistratu metuendum, *& virum ipso imperio vehementiorem*. Vulgò *in ipso imperio*. Præpositionem delevit Christius. Sic lib. 2, 30, Livius dictaturam vocavit *imperium suo ingenio vehemens*.

27. *Non itineri magis apti.* Ita constanter scripti & editi veteres, recentiores *apto.*

28. *Nocte initum prœlium a legionibus: dictatori clamore significant.* Ita Gronovius ex mss. emendavit vulgatum, *nocte initum prœlium est: legionibus dictatoris clamore significant.*

29. *Solennibus jocis.* Jocis in triumpho usitatis, quum turba militum gestiens, & gaudio lasciviens, dicta jaciebat in devictos hostes, aut in duces suos, & in ipsum aliquando imperatorem.

30. *Contentio orta.* Ita mss. longè plures pro *exorta.* Paulò pòst Gronovius ex uno codice reposuit *is metus perpulit*, pro vulgato *perculit*, cui locus hîc non est.

31. *Tribuni plebis iidem refecti sequente anno... legem... celebrabant.* Ita Gronovius ex mss. longè pluribus reposuit. Vulgò editur, *refecti: hi sequente anno... legem celebrant.*

32. *Dein duo simul mala.* Leve est: sed id habent codices, pro *deinde.*

33. *Quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat.* Notat Crevierius abundare vocem ultimam, sine qua sententia constat.

Et in unica concordia inter ipsos. Et quum decemviri mirâ inter se concordiâ agerent, quæ magistratuum concordia privatis interdum exitiosa esse posset.

34. *Cedentibus in vicem appellatione decemviris.* Quum decemviri sibi mutuò cederent in appellatione, nec prohiberent, quominus quis ab uno decemviro ad alium provocaret.

35. *In trinum nundinum*, seu *trinundinum.* In tertias nundinas. Nundinæ autem nono quoque die, unde etiam traxere nomen, recurrebant. Porro comitia sive legibus jubendis, sive judiciis exercendis, sive creandis magistratibus, trinundino

dino antè indici solebant, ut rustici, qui septem diebus agris operati, nundinis ferè, vendendi mercandique causâ, in urbem veniebant, rem versare, animis expendere, spatio dato, possent, antequam in suffragium mitterentur.

36. *Intercessionem... consensu sustulerant.* Quum inter se consentirent, &, quidquid ab uno decretum foret, omnes tuerentur, sublata erat intercessio.

37. *In servitutem lapsos.* Plerique scripti & editi veteres habent *elapsos* : & sic dedit Drakemborchius.

Quum fortuna, quâ quidquid cupitum foret, potentioris esset. Locus depravatus. Gronovius, vocibus transpositis, emendabat, *hi ferre, agere plebem, plebisque res & fortunas; quum quidquid cupitum foret, potentioris esset.*

38. *Ad imperium inhibendum*, id est, exercendum, utendum imperio; sic alibi, *inhibere supplicium.*

Imperiumque ibi esse..... indignabantur. Lege cum Perizonio, *imperium qui ibi esse &c.* ut hæc indignatio non plebi Romanæ, sed vicinis populis adscribatur.

Addidit terrorem. Ita constanter scripti, pro vulgato *addit.*

39. *Sed magis obedienter ventum in curiam est.* Ultimam vocem omittunt recentiores editi.

In rege tum eodem & filio regis, id est, in eo qui simul & rex esset & regis (Tarquinii Prisci) filius. Ita hunc locum restituit Crevierius, & firmat codex Lipsiensis, pro vulgato, *aut in filio regis.*

40. *Qui decemviratum petissent.* Scil. C. Claudius & duo Quintii, Capitolinus & Cincinnatus, qui suprà 35 dicuntur honore dejecti fuisse ab

Appio, & a quibus decemviros maximè oppugnatos esse narrat Dionysius. *Aut soli.* Ita cum Crevierio legimus, ut sensus postulat, & firmat codex unus, in quo scribitur *aut solii.* Vulgò *aut socii.*

41. *Non erit melius.* Verba sunt irati & minantis, pro *melius erit non misisse vocem, nisi &c.*

In Fabio minùs in bono constans. Vox *minùs* videtur resolvenda in *magis non.* In Fabio magis esse ingenium non constans in bono, quàm *navum &c.* Ita enim scribunt codices, non *gnavum.*

Æquo omnium decemvirorum imperio. Ita ut Appii & Oppii imperium in urbe par esset, ac decemvirorum foret, si in urbe essent.

42. *Quæ tamen non fefellerunt.* Ita scripti plerique & veteres editi. Est ab Sigonio vulgatum, *qui tum non fefellerunt.*

Arma Tusculum ad supplementum. Gronovius reponit *ac supplementum;* nisi malis interpretari, *præter supplementum*, quo sensu præpositio *ad* apud Livium & scriptores alios occurrit.

44. *Amore amens.* Ita Gronovii codices & veteres editi : est ab Rhenano vulgatum, *amore ardens.* Infrà ex iisdem editis probat idem Gronovius, *servâ suâ natam, servamque appellans, sequi se jubebat.* Et sic dedimus pro vulgato, *servâ suâ natam* (servamque appellans) *sequique se jubebat.*

45. *Lege agere.* Causam in se suscipere, rem judicio persequi.

Neque tu istud decretum referes. Neque tu consequère, ut istud decretum ratum sit & valeat : sic suprà, *ut tacitum feras*, id est, ut per silentium & nemine reclamante id assequare, quod celari vis.

46. *Locum seditionis quærere.* Gronovio magis Livianum videretur, *locum seditioni quærere*, ut & infrà 50.

48. *Alienatus ad libidinem animo.* Ita plerique, iique optimi codices, cum editis vetustioribus. Recentiorum est, *alienato ad libidinem animo.*

Prope Cloacinæ, supple ædem, signum aut statuam. Hæc dea nomen invenerat ex eo, quod simulacrum ejus repertum esset in cloaca.

Multitudine prosequentium. Addunt vulgati *juvenum*, quam vocem unicus codex agnoscit, ceteri ignorant, & omisit Aldus.

49. *Agitatus deinde consiliis.* Quæ scilicet ex omni parte ingerebantur. Ita scripti & editi priores pro vulgato, *agitatis deinde consiliis.*

Miseram, sed honestam mortem occubuisse. Ita plerique mss. & editi veteres, pro vulgato *miserâ, sed honestâ morte occubuisse.*

50. *Insecutique.* Eos intellige, qui paulò post Virginium Româ profecti erant.

51. *Prærogativam.* Prærogativa ea erat sive tribus, sive centuria, quæ sorte ducta sententiam prima rogabatur. Sumitur interdum pro ipsa illius sive tribûs sive centuriæ sententia, cujus tanta erat auctoritas, ut, teste Cicerone, in comitiis semper valuerit omen prærogativum.

52. *Scituros quòd.* Ita veteres editi & nonnulli codices; quam loquendi formam quibusdam immeritò suspectam esse contendit Perizonius. Quum tamen hîc plerique codices scribant *scituros que sine*, Gronovius post Rhenanum censet legendum, *scituros quàm sine restituta tribunitia potestate*, quod servat Flor. omissâ tamen voce *tribunitia.*

Cui tum Ficulensi nomen fuit. Ita scripti & editi priores, pro vulgato *Ficulnensi.*

Quàm togatorum aliorumque. Copulam Sigonius invitis scriptis & editis prioribus ejecit. Iisdem scriptis & editis auctoribus dedimus infrà *finire imperium*, pro vulgato *finiri.*

53. *Ad hæc iis advenientibus.* Pronomen *iis*, volentibus mſſ. & monente Gronovio delevimus.

Satis ſuperque humilis eſt, qui &c. Hæc de ſolis decemviris dicta accipe, ne ſententia minùs accurata videatur.

54. *In tot uſu rerum neceſſario.* Ordinem vocum, quem præferunt codices, revocavimus.

54. *Sanciendo novam legem.* Mallet Gronovius *novâ lege.*

Judicibus, decemviris. Hi poſteriores quinam ſint haud facile dictu eſt, niſi fortè minores aliquot magiſtratus, quibus poteſtas curatiove aliqua publica mandata erat.

Familia... venum iret. Hac voce lex complectitur omnia bona, quæ quis poſſidet, ut in actione familiæ erciſcundæ, id eſt, hereditatis dividendæ.

56. *Ni judicem dices.* Niſi judicem, quem libuerit, deſignabis, cui te ſiſtas probaturus &c.

In quam. Poſſis referre ad nomen *appellationis:* ſed vetat vox *eodem*, quæ reſpicit relativum ſequens: unde Crevierius reponit *in quod.* Mox pro *ait*, quæ vox meritò ſuſpecta, legit Jac. Gronovius, *at ſe provocare &c.*

58. *Proximus invidiæ.* Et infrà, *iterum in ſe ſæviret.* Hunc vocum ordinem ſervant codices.

59. *Inhibito... modo nimiæ poteſtatis.* Gronovius maluit *poteſtati*, ſed invitis ſcriptis & editis prioribus. Videtur autem æquè dici poſſe inhibere modum poteſtatis, quàm poteſtati.

Neque erat dubium, quin... tempori ſuccubuiſſent. Et conſtabat patres tempori ceſſiſſe.

61. *Avolat deinde ad equites.* Ita codices optimi, ut lib. 1, 57. Vulgò editur *advolat.*

62. *Quod vos mihi feceritis.* Ita ex optimis mſſ. Gronovius, idque præſtat vulgato, *quod vos, milites, mihi effeceritis.*

63. *Jam tum Apollinarem appellabant.* Ita quidem ſcripti & editi veteres ; ſed videtur admittenda Gronovii conjectura legentis, *Apollinar*, id eſt, locum Apollini conſecratum. Vulgò editur, *circum jam tum Apollinarem.* Sed primam vocem nullus codex agnoſcit.

64. *Auctores populares ſententiæ haud popularis nactus.* Ita unius litterulæ permutatione Drakemborchius emendavit vulgatum, *auctores popularis ſententiæ haud populares nactus* : unde exſurgit ſenſus menti ſcriptoris planè contrarius : grati enim erant populo & verè populares Valerius & Horatius, at ſententia minimè popularis.

Tribus non explerent. Non poſſent ferre ſuffragia majoris partis tribuum.

Numero nuſquam præfinito, tribuni modò ut relinquerentur. Ita rectè veteres editi, quibus accedunt nonnulli codices. Vulgò editur, *numero nuſquam præfinito tribunis, modò ut &c.*

Si qui vos minùs hodie... fecerint. Sic habent plerique codices, & veteres editi. Pro *fecerint*, quod apertè mendoſum, dedimus, præeunte Gronovio, *feceritis.* Idem Gronovius voces, *ſi qui* interpretatur, ſi quâ ratione, ſi quo numero. Eſt a Sigonio vulgatum, *ſi quos minùs fecerint.*

65. *Nomina tantùm... ſe habuiſſe.* Ita conſenſu ſcripti & editi veteres, pro recentiorum *nomine tantùm &c.*

66. *Ad quarum primum ſtrepitum.* Crevierius mallet *ad quorum*, nempe *certaminum.* Infrà dedimus ex mſſ. *perpopulati ſunt*, pro vulgato *populati ſunt.*

67. *Dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum.* Ex ſcriptis & priſcis editis dedimus *hos plebeiorum.*

Eſquilias... propè captas, &... hoſtem nemo

submovit. Muretus notat duplici orationis membro unum modò verbum addi, quòd non utrique, sed ultimo tantùm convenit, quod genus loquendi quum aliis, tum Livio familiare est. In priori membro supplendum est, *nemo defendit*, aut aliud quid simile.

68. *In quo statu sunt.* Præpositionem ejecit Gronovius, quam servant priores editi, & plerique codices.

69. *Arma & bellum.* Minùs rectè vulgati, transpositis vocibus, *bellum & arma.*

70. *Meliùs res geri.* Ita codices. Vulgò *rem geri.* Rectum utrumque.

72. *Circumire tribunos.* Lege cum Perizonio *circumire tribus.* Hæc enim oratio dirigitur ad eos, qui rei controversæ judices futuri erant.

Concionali seni. Ex eo genere hominum otioso, qui, omissis rebus aliis, forum terunt, ut adsint concionibus.

Clarum hac fore imagine Scaptium. Addunt vulgati *nomen*, quæ vox nec in scriptis nec in editis prioribus visitur. Infrà dedimus *controversam... rem*, ut habent Sigonii lib. veteres, & plerique codices Drakemborchii, pro vulgato *controversiosam*, quàm tamen vocem, certè rarissimam, ex mss. Senecæ vindicat Gronovius.

Haud sanè bono causæ levatur dedecus. Vulgò *elevatur.* Codices plerosque & veteres editos sequimur.

In Librum quartum.

Epitome. *Res populi administratæ sunt.* Ultimam vocem omittunt vulgati. Mox *Ardeatibus.* Habent *Ardeatinus.* Infrà *opima spolia secunda.* Addunt *Feretrio.* De suo etiam post vocem *de-*

fecissent, addunt *a populo Romano*. In his autem, *Conjuratio oppressa est*, & *stipendium datum est*, verbum *est* omittunt. Quibus omnibus in locis a mss. & editis prioribus sine causa recedunt, additis quoque post *Volscos* vocibus *& Veientes*.

Caput I. *Jura gentium*. Gens est hoc loco quæ ex multis familiis constat. Gens enim complectitur eos omnes, qui sunt eodem nomine & cognomine. Porro patricii solos se gentem habere gloriabantur, quòd soli essent oriundi ab ingenuis, quorum majorum nemo servitutem servisset. Vide Ciceronem Topic. n. 29.

2. *Ut.... auctiorem ampliorem que esse*. Locus corruptus. Sensus patet, ad quem si verba accommodare velis, lege cum Gronovio, *an, quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem ampliorem que?* deleto verbo *esse*.

Finem ergo non fieri, nec futurum. Ita constanter editi veteres cum pluribus mss. Quidam maluerunt *futuram*.

Finem non fieri posse : in eadem civitate. Locus miserè depravatus, quem Sigonius emendavit, additâ tantùm ante verbum *posse* negandi particulâ, quæ vel primo vel secundo loco, deest in mss.

3. *Non Romanæ modò, sed ne Italicæ quidem &c*. Pro *non modò non*. In his autem modò duabus negationibus, modò unicâ tantùm ütitur Livius.

Teterrimis. Ita scripti & editi priores, pro vulgato *deterrimis*.

4. *Quod nondum est factum... ea*. Dixisset *id*, si grammaticè loqui voluisset : sed maluit vocem referre ad *multa*.

Pessimo exemplo publico. Mediam vocem rectè delendam censet Gronovius. Mox pro *insignior* codices optimi scribunt *insignitior*.

6. *Respondit.* Nempe consulum alter, nisi malis legere, *responderunt*, ut habet, teste Crevierio, codex Victorinus.

Quàm maximè tribunitii. Plerique codices & veteres editi habent *hunc quàm maximè.* Unde Crevierius suspicatur legendum, *quicumque aliquid seditiosè dixerat aut fecerat umquam, maximè tribunitii.*

Quæ tum populi universi fuit. Ita scripti & editi ante Gruterum, qui dedit *tunc.*

7. *Anno trecentesimo decimo.* Immo trecentesimo undecimo ex Dionysio : sed in numerandis annis aliquando non secum ipse concors Livius.

Suffectis his consulibus. Crevierius judicat esse a mala manu hæc tria verba, sine quibus sua constat orationi perspicuitas ; & ingrata est repetitio, *his consulibus, consulum horum.*

8. *T. Quintio..... quintùm consulibus.* Est a mala manu vox ultima : præcessit enim *haud dubiis consulibus.*

Mentio illata ab senatu est. Locum mutilum esse censet Pighius, legendumque, *mentio illata ab iis*, nempe consulibus, *in senatu est.*

9. *Duce Æquo Clœlio Ardeam venere.* Ita codices, qui tamen pro *Clœlio* scribunt *Cluilio* aut *Avilio.* At suprà lib. 3, 25, iidem codices & priores editi nomen exhibent, ut dedimus.

Brachium. Vallum a castris Romanis ad mœnia urbis pertingens.

10. *Aliâ undique abscisâ.* Ita hîc & alibi codices & editi priores vocem efferunt. Recentiores *abscissâ.*

In urbem redit, Clœlio duce Volscorum. Ita codices. Vulgò, *in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce.* Vide ad cap. præcedens.

Æquavit Quintius..... gloriam collegæ, quâ, ſcilicet gloriâ. Ita longè plures ſcripti, & editi veteres conſtanter. Vulgò editur *qui* vel *quia.*

12. *Quod uſu menſtruo ſupereſſet.* Sic habent ſcripti & editi priores, & ita ſcriptores optimi caſum hunc quartæ declinationis formare ſolent, pro *uſui.*

13. *Quæ poſtquam ſunt audita, & undique... increparent.* Structura orationis videretur accuratior, ſi pro conjunctione *&*, quæ videtur loco non ſuo poſita, legeretur, *quum undique..... increparent.*

15. *Sororis filios regis.* Ex mente Livii, Bruti liberi erant ſororis Tarquinii non quidem filii, ſed nepotes.

16. *Bove aurato.* Auratis nimirum cornibus. Sed bovem auratum nugatorium eſſe judicat Jac. Gronovius, eò magis quòd eo donatus dicatur extra portam Trigeminam. Itaque legendum cenſet *bove & prato.* Crevierius ſuſpicatur locum mutilum eſſe, ſcripſiſſe autem Livium *bove aurato & ſtatuâ extra portam Trigeminam,* quo in loco Plinius Minucio ſtatuam poſitam fuiſſe memorat.

17. *Colleſque.... ceperunt.* Legit Perizonius, *colles qui,* & inde exſurgit ſtructura orationis melior.

18. *Quod ſimul conſpexit.* Vulgò *quod ubi conſpexit.* At ſcripti omnes & priores editi habent *ſimul:* plerique *ſimul ubi.* Aldus, deletâ priori voce, admiſit alteram, quæ fuit interpretatio prioris. Veram lectionem reſtituit Jac. Gronovius.

19. *Legionibus fugatis.* Ita in ſcriptis & editis prioribus verba componuntur. Vulgati inverſo ordine, *fugatis legionibus.*

20. *Ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit.* Non ita visum Varroni, qui affirmat, ut ex Festo discimus, *opima spolia etiam esse, si manipularis detraxerit, dummodo duci hostium.*

Seipsum... legisse audissem. Videtur excidisse vox *dicentem*, aut scribendum *ipsum*, non *seipsum*.

Qui si in ea re. Qui error an in eo sit, quòd &c. Particulam *si* pro *an* non raro usurpat Livius. *Existimatio communis omnibus est.* Cuilibet de ea re suam existimationem, judicium interponere licet. In his videtur Livius ita voluisse contra veritatem assentari Augusto, ut attento lectori odorandum relinqueret quid ipse sentiat. De toto hoc loco vide Perizonium Animad. Histor. cap. 7.

Se A. Cornelium scripserit. Ita codices & priores editi. Mallet Perizonius *inscripserit.*

21. *Tantum metum vastitatis.* Mediam vocem expungendam censet Faber : pestilentiam enim non modò metum vastitatis, sed revera etiam vastitatem fecisse.

23. *Et Tubero incertus veri est. Sed inter cetera &c.* Muretus, deletâ conjunctione legit, *Tubero incertus veri est : sit inter cetera &c.*

24. *Fine alteri.* Has voces tamquam otiosas rectè delent Sigonius & Gronovius ; & quidem in nonnullis mss. desunt.

25. *Promiscuè hominum pecudumque pernicie.* *Promiscuâ* mallet Gronovius, qui pro *famem cultoribus agrorum timentes*, quod apertè vitiosum est, reponit *famem incultu agrorum timentes.* Suspicatur Crevierius excidisse unam aut alteram vocem, legendumque, *famem, absumptis eâ clade cultoribus agrorum, timentes.*

Album... addere. Intendendæ albedinis causâ,

togæ, quæ alba erat, cretam addebant, atque ideo candidati vocabantur.

26. *Lege sacratâ.* Vide ad lib. 2, 33.

27. *Consul Lanuvio.* Plerique codices habent *Lavinio*, utrumque malè. Lege *Lavico* seu *Labico*. Utroque enim modo nomen illius urbis scribitur.

Misso extemplo ad castra. Nempe consulis, quæ vox fortasse excidit.

29. *Tum abjici passim arma.* Ita codices: editi minùs rectè, *tum abjici arma passim.*

30. *Vaticinando.* Per vaticinationem, quasi divinitus mente motâ.

31. *Pennus ex consulatu.* Hæc verba non sine vitio videntur esse Dukero: Pennus enim non anno superiore, sed biennio antè consul fuit.

Aliis cani. Excidit fortè vox *bellicum*, ut legendum sit, *aliis cani bellicum jubentibus.*

Nihil censoria animadversio effecit. Faber & Gronovius censent legendum *offecit*, id est, obstitit, impedivit.

32. *Sexies victum.* Intellige non prœlio tantùm & acie victum, sed bello. Hinc infrà dictator hanc numerat septimam infelicem defectionem.

Quantò melius meriti sint... quàm eos. Ultimam vocem, monente Fabro, dele, ne solœca sit oratio.

33. *Inaudita invisitataque.* Vulgò, *inusitataque*. Vocem Livio familiarem pluribus locis restituit Gronovius ex optimis mss.

Quia ultimo prælio advenerant. Ita consensu veteres editi & plerique codices, pro vulgato *advenerat.*

34. *Classibus quoque.... pugnatum.* Hîc litem nonnulli movent Livio, quasi ignoraverit *classes* sumi aliquando pro equitibus, seu equestribus copiis. At palam est veteres illos, qui retuler

tant pugnatum apud Fidenas *classibus* vel *classi*, ut scripti plerique habent, non potuisse eo vocabulo designare equites, sed revera de conflictu navali locutos esse.

35. *Spectaculum.... ad quod publico consensu venerant.* Elegantius id videtur, quod monente Rhenano subjicit Gronovius, *spectaculum comitate etiam hospitum, in quam publicè consenserant* (Romani) *advenis gratius fuit.*

37. *Memoriâ digna.* Plures mss. quos inter Florentinus scribunt *memoriæ digna.*

His rebus actis. Hoc frigidum Schema, atque adeo delendum Gronovio videtur, insertum ab iis, qui Livium meliùs connectere orationem suam docere voluerunt.

Quòd victoris populi adversùs victos dux esset. Ita suadentibus mss. Rhenanus & Gronovius. Vulgò editur, *quòd victoris populi exercitum adversùm victos duxisset.* Sed vocem *exercitum* codices non agnoscunt.

Ergo fortuna...... virtutem est secuta primo prælio, quod... commissum est. Non subsidiis &c. Ita locum distinguit Perizonius. Paulò pòst, *clamor... segniùs sæpe iteratus.* Sic habent codices pro vulgato *segnis.* Mox *incerto clamore.* Ferri non potest *clamor...... incerto clamore.* Itaque vel delenda postrema hæc duo verba, vel pro utroque legendum *incertus prodidit pavorem animorum.*

38. *Nisi hæc armata cohors sistit.* Ita codices optimi pro vulgato *sistat* aut *sistet.* Sed insuper legendum esse *parmata cohors* probant ea, quæ mox sequuntur, *ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur.* Parmas equitum fuisse nemo ignorat.

39. *Digressus deinde ipse.... spèculatum.* Ita quidem constanter scripti & editi veteres. Vi-

detur tamen verum *degressus*, ut habent quidam recentiores; & sic dedimus.

41. *Existimationem esse.* Ita mss. longè plures, idque præstat vulgato *æstimationem esse*.

Versantem : postea se... ablatum, ex strepitu tamen &c. Ita scripti & editi veteres. Locus in vulgatis malâ distinctione, & defectu vocis *se* laborat.

42. *Sex. Antistium & Sp. Icilium.* Ita Gruterus nomina restituit proximè ad codices & vetustiùs editos, qui mendosè præferunt *& Antistium & Spurilium*. Dederat Sigonius *Sex. Pompilium*. Sed is hoc anno tribunus plebis esse non potuit, & deprecari pro Sempronio, cui ipse ejusdem criminis biennio pòst diem dicturus est, adjutore M. Antistio, non Sex. qui hîc appellatur. *Quos & pro centurionibus.* Non dicit *centuriones*, qui peditum erant, non equitum.

43. *In tribunis... creandis usi sunt.* Præpositionem malè omissam in vulgatis revocavimus, quam constanter servant scripti & editi priores. Postremæ voces *usi sunt* non videntur esse a Livio, sed a glossatoribus.

44. *Furere omnes tribuni plebis : ante omnes.* Vox *omnes* priore loco videtur esse delenda.

Ob suspicionem..... parum abhorrens famam. Ampliatam. In his pingue quiddam & redundans agnoscit Gronovius, & legendum censet, *ab suspicione... parum abhorrens. Eam ampliatam.*

45. *Sp. Nautium Rutilum.* Ita Gronovius ex Flor. & editione Campani. Quartum addit Sigonius *C. Servilium*, cujus nominis nullum in scriptis & editis prioribus vestigium est. Præterea in his, *insequens annus..... annus*, cuivis patet posterius hoc *annus* supervacuum esse.

47. *Omnes Lavicanos victos.* Suspecta Cre-

vierio vox ultima, quâ nihil opus est, & sine qua liberiùs fluit oratio.

48. *Per quam universo ordini cum primoribus.* Conjicit Faber, *per quam quum universo ordini, tum primoribus se patrum concilient.*

49. *Duo bella.* Vulgò *duo assidua bella* : sed mediam vocem ignorant plurimi & optimi codices. Vitiosè veteres editi, *ardua bella.*

Bolanis. Variant in hoc nomine scriptores & Græci & Latini : modò enim *Bolanos* scribunt, modò *Volanos*, facili permutatione litterarum *B* & *V*. Sic & alibi reperiuntur modò *Labici*, modò *Lavici*, quibus nominibus iidem populi designantur.

Dignos enim esse qui..... eorum &c. Vitiosa verborum structura. Faber reponit *dignum*, hoc est, æquum enim esse.

50. *Minari militibus.* Vulgò *minitari.* Sed invitis scriptis & editis vetustioribus.

51. *Creati sunt M. Cornelius.* Dedimus *A. Cornelius* ex scriptis & editis ante Pighium.

A plebe consensu, id est, consentientibus suffragiis. At tunc delenda videtur vox *populi.*

Tunc hac indignitas. Vulgò *tum* : sed invitis scriptis & editis veteribus.

52. *Ubi ea sollicitudines discessere.* Gronovius mallet *decessere.*

53. *Arcem recipit.* Ita scripti & editi principes pro vulgato *recepit.*

54. *Avidissimo adeo populo.* Quidam editi veteres, *avidissimo ad ea populo*, & ita legebat Grævius ; nec obstat diversitas generis.

55. *Petere consulatum.* Nondum plebeiis patebat consulatus, ut fortasse legendum sit *consularem*, nempe tribunatum.

56. *Sua divisa habere.* Gronovius Livianum magis censet *sua divisui habere.*

58. *Qui quia... nuntiabantur.* Delet Gronovius vocem incommodam *qui*, sine qua oratio constat, nihilque habet ambigui.

60. *Tam id lætum patribus universis.* Supervacaneam esse vocem ultimam judicat Crevierius, aut eam transferri vellet post voculam *nec*: *negare tam id lætum patribus, nec universis*, id est, universæ civitati, *prosperum fore.*

In Librum quintum.

Epitome. *Coactis Romanis..... eò descendere.* Vocem *eò*, quam omittunt librarii, restituit Gronovius.

Cap. 1. *Octo creati.* Ex tabulis Capitolinis & ex Plutarcho constat Camillum & Postumium fuisse hoc anno non tribunos consulares, sed censores.

Non vani sermonis auctorem. Ita constanter scripti & editi veteres, & solet Livius omni modo variare orationem. Gronovius maluit *auctore.*

2. *Venisse.* Venumdatam, pecuniâ addictam fuisse *libertatem plebis.*

4. *Postea disseram.* Gronovius maluit *edisseram*, sed invitis optimis codicibus.

Si Hercules. Ita hoc loco scribunt codices, non *Hercule.*

5. *Quàm inutiles.* Quàm damnosæ, quo sensu Cicero hac voce sæpius utitur.

6. *Non solum paratâ victoriâ frui.* Ita dedit Drakemborchius ex conjectura Burmanni, quæ firmatur auctoritate duorum mss. Vulgò editur *partâ.* Sed parata dicitur victoria, quæ facilis, & quasi in manibus est.

Finitimi populum Romanum eum esse putent.

Ita conſtanter ſcripti & editi ante Jac. Gronovium, qui dedit *finitimi populi.*

7. *Pedeſtris ordinis ſe, aiunt, nunc eſſe, operamque.* Deeſt in mſſ. tribus conjunctio *que*, unde Cuperus, pronomine *ſe* deleto, emendat *pedeſtris ordinis aiunt nunc eſſe operam reip. polliceri.*

Equis merere equites. Inſerenda videtur vox, *equis ſuis merere equites cœperunt.*

8. *Caſtra Romana oppugnabantur.* Mediam vocem omittunt vulgati poſt Gronovium.

9. *Kalendis Octobribus.* Ita conſtanter hîc & infrà ſcripti & editi priores, quorum auctoritas in rebus etiam leviſſimis prævalere debet. Vulgò editur *Octobris.*

10. *Annum jam tertium.* Immo *quintum*, niſi fortè tribuni rationem habent ejus tantùm anni, quo primùm hibernacula circa Veios facta ſunt.

Numerus expleri nequiit. Vulgò *nequivit*, ſed prius habent ſcripti & editi veteres.

11. *Et eò revolvi rem.* Ita mſſ. plures habent, idque placuit Drakemborchio, præ vulgato *devolvi.*

Plenum vulnerum ac pavore. Crevierio placeret *ac pavoris.*

12. *A M. Furio.* Præpoſitionem additam a Rhenano ignorant prorſus ſcripti & editi veteres.

Vetus tantùm ſenator. Quo tempore aditus in ſenatorium ordinem plebeiis patuerit non ſatis conſtat.

13. *E majoribus caſtris.* Præpoſitionem, quam facilè elidere potuit vocis præcedentis littera finalis, addidimus cum Perizonio & aliis interpretibus.

Veluti fortè oblati. Vocis *veluti* nullus hìc

ſensus. Suſpicatur Crevierius ſcriptum fuiſſe *Uti*, quod librarii interpretati ſint *veluti*, quum ſcribere debuiſſent *quingenti*.

14. *Deos etiam excipiebant*. Vox fortaſſe mendoſa. Senſus eſt, ſibi conciliabant, ad partes ſuas trahebant.

15. *Ut quando*. Si hæc ſana ſunt, *ut quando*, idem erit ac *ſi quando*, *quandocumque*.

16. *Quia ſimul multis bellis*. Hunc vocum ordinem ſervant ſcripti & editi veteres.

17. *Maximè in ea parte Etruriæ*. Qua in parte non definitur. Senſus conſtabit, ſi mutatâ diſtinctione legas, *nunc pro ſe fortunam ſuam illis negare maximè. In parte Etruriæ gentem inviſitatam*. De hac voce vide ad lib. 4, 33.

18. *Prærogativa... creant*. Sigonius legendum cenſet *creat*. De prærogativa vide ad lib. 3, 51.

Cn. Genucium, L. Atilium. Hi duo non eodem anno, quo Licinius, ſed ſequente tribunatum geſſerunt: ideo non dixit Livius omnes *refectos eſſe*; ſed *apparebat omnes refici*.

Jure vocatis tribubus. Quæ non ſorte, ut prærogativa, ſed jure, id eſt, legitimo inter ſe ordine, ad ferendum ſuffragium vocabantur.

Ac mœnibus Romanis. Vulgati poſt Frobenium inverſo ordine, *ac Romanis mœnibus*.

20. *Ex malignitate prædæ partitæ*. Si malignus & nimiùm parcus in dividenda præda militibus videretur.

Senis P. Licinii. Adde, vel ſupple vocem, *una ſenis P. Licinii*.

21. *Si quæ ſimilia veri ſint*. Eſt a Grutero vulgatum *ſunt*.

Ut eam lenire, quàm minimo ſuo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret. Hæc Aldini codicis aliorumque plurium mſſ. lectio

viris doctis atque in primis Gronovio maximè probatur, & eam recepit Drakemborchius, ejectâ priùs vulgatâ, quæ sic habet, *ut eam lenire suo privato incommodo, quàm minimo publico populi Romani liceret*, ubi tamen *quàm* sumi posset pro *potiùs quàm*.

22. *Decem æstates hiemesque continuas.* Tertio demum obsidionis anno hibernacula circa Veios ædificari cœpta.

23. *Dedicavitque Matutæ matris.* Supple templum, sive ædem, quæ antè refecta fuerat.

25. *Omnium rerum potiorem curam.* Est a Grutero vulgatum *priorem curam.* Idem infrà pro *decuma*, ut habent scripti & editi priores, dedit *decima*.

Quod ejus. Quod ex tota illa præda.

26. *Quem... metuebant.* Vulgatum *metuerent*, nullo scripto codice nititur.

Ni... virtutis specimen & maturam victoriam, id est, victoriam etiam maturam & celerem dedisset. Malè omittitur in vulgatis vocula *&* pro *etiam*.

27. *Justéque ea.* Nempe bella. At præcessit vox *belli*. Sed aliud est Latinè, aliud grammaticè loqui.

Exercitus Romam reductus. Ita & plures & integriores codices, pro vulgato *deductus*.

28. *Tacitè ejus verecundiam non tulit senatus.* Legi jubet Gronovius *taciti*, hoc est, tacentis & non querentis.

Et haud incertius diurno prælio fuit. Ita ex mss. Jac. Gronovius, pro *diurno prælium*: sed præcessit vox *prælium*.

29. *Victorque.... Romam redit.* Ita codices consensu, pro vulgato *rediit*.

30. *In captivo solo hospitari populum Romanum.*

Ita veteres editi, idque veriſſimum judicat Crevierius, pro *habitare*, quod Aldus ſubſtituit.

32. *Volſinienſis provincia evenit.* Vulgò *Volſinienſes*, invitis ſcriptis & editis prioribus.

Accitis domum tribulibus clientibuſque (magna pars plebis erat) percunctatus. Ita locum exhibent editi veteres & codices plerique. Vulgò editur *& clientibus, quæ magna pars plebis erat.* Infrà *abſolvere eum non poſſe*, hoc eſt, efficere non poſſe, ut abſolveretur.

34. *Quod ejus*, ſcilicet turbæ, multitudinis, *ex populis abundabat.* Ita codices, nec aliter Romana vetus editio, & ſic paſſim duo hæc pronomina jungi ſolent. Vulgò editur, *quod eis ex populis abundabat.*

Cognomine. Qui ager eodem nomine eſſet, quo Inſubres Æduorum pagus. Gronovius mallet *cognominem.* Suprà, *ipſi Taurino ſaltu invias Alpes tranſcenderunt.* Ita ex conjectura dedit Rhenanus. Corrupti hoc loco ſcripti & editi priores, quorum veſtigiis propiùs inhærens Drakemborchius maluit *ipſi per Taurinos ſaltuſque invios Alpes tranſcenderunt.*

35. *Formas hominum inviſitatas.* Ita hîc & pluribus aliis locis codices optimi, pro vulgato *inuſitatas.* Vide ſuprà ad cap. 17, & infrà 37.

36. *Et reſponſum.... ſe accipere velle.* Pronomen *ſe*, quod a Livio ſæpius omitti ſolet, volentibus mſſ. expunxit Drakemborchius.

37. *Eluſamque legationem ſuam.* Hunc vocum ordinem ſervant codices & veteres editi.

38. *Aciem deductam in cornua*, h. e. parum denſam, longiorem quàm latiorem. Deduci dicuntur, quæ in longitudinem extenduntur, & quaſi extenuantur. Ita Gronovius, & ſic habent ſcripti & editi ad Aldum uſque, qui *diductam* ſubſtituit.

Superanti multitudini. Ita plerique scripti & editi veteres, idque præstat vulgato *superanti multitudine.* Infrà pro *tanta hominum oblivio,* legit Gronovius *tanta omnium oblivio.*

Totum sinistrum cornu defugit. Immo *diffugit.* Nam *defugere* est vitare aut recusare. Gronovius.

39. *In arcem... concedere.* Ita plerique codices & veteres editi, pro vulgato *conscendere,* quod ex interpretatione natum videtur.

41. *Capiebant urbem..... ingressi postero die urbem.* Posterius illud *urbem* delent Faber & Gronovius.

42. *Non omnis delendæ urbis libido erat.* Vulgò *omnibus.* Correxit Gronovius ex conjecturâ, quam firmat codex unus.

Quocumque clamor..... advertisset. Ad sese vertisset. Ita tres Drakemborchii codices, ut voluit Gronovius pro vulgato *avertisset.*

Lux deinde noctem inquietam insecuta est. Fortè, inquit Gronovius, *lux deinde noctem inquieta subsecuta est,* nisi potiùs totum hoc membrum, pro centone ab aliena manu assuto haberi debet, ut censet Crevierius. Certè eo deleto nihil hîc desideres.

43. *Nequidquam... territos.* Ita scripti & editi ante Frobenium, a quo est vulgatum *nec quidquam.*

Incendiis urbis. Vocem *urbis* delendam censet Gronovius, quum præcesserit *in urbe.*

44. *Pro tantis.... populi Romani beneficiis.* Vide libro IV. 9, 10 &c.

Nisi vinctos somno, velut pecudes. Ita Flor. & editi veteres, pro vulgato *victos somno, veluti pecudes.*

45. *Urbis.... oppressæ ab hoste invisitato.... adeo nihil miseriti sunt.* Vulgò *ab hoste inusitato*

& *miserti sunt*, invitis utrumque mss. integrioribus.

46. *Qui a prælio adverso.* Vulgò *qui aut prælio.* Correxit Gronovius ex mss. & pluribus & optimis.

47. *Animadverso ad Carmentis* (supple aram, fanum) *saxorum adscensu æquo.* Ita dedit Drakemborchius ex emendatione Gronovii, pro vulgato *ad Carmentis saxum*, cujus saxi nulla alibi mentio. At constat aram vel fanum Carmentis, matris Evandri, fuisse sub Capitolio vel in imo Tarpeii montis. Præterea pro *saxum* corruptè habent codices *saxos*, *saxom*, *saxoron.*

48. *Fames utrumque exercitum urgebat.* Vulgò *utrimque* correxit Dukerus, & sic habent plures scripti codices.

50. *Quòd ea hostis possedisset.* Ita scripti & editi Aldo priores, qui primus dedit *hostes possedissent.*

In concionem... escendit. Ita plerique codices, & sic amat loqui Livius pro *adscendit.*

51. *Arx quoque & Capitolium deseretur?* Ita scripti & editi ante Heinsium, a quo est vulgatum *deseritur.*

52. *Quàm par vestrum factum est* (supple ei facto) *quod &c.* Nisi malis, *quàm par vestro factum est, quod &c.*

In monte Albano Lavinioque. Ita codices. Gronovius tamen mallet *Laviniique.*

53. *Si jam novis copiis veniant.* Voculam *si*, quam servant scripti & editi veteres, omissam in recentioribus, revocavimus. Ex iisdem mss. & editis veteribus dedimus infrà *piget ædificare*, pro vulgato *reædificare*, quæ vox non videtur esse Liviani temporis.

Ædificare incensa. Ita Rhenanus & Drakem-

borchius in suis mss. invenerunt, pro vulgato *incensam*. Rectè: nam stantibus arce, Capitolio, templis deorum, non urbs tota ædificanda, sed partes incendio absumptæ.

54. *Minùs injuriæ vestræ, quàm mea calamitatis.* Exsilii mei, quod minùs ab injuria vestra ortum est, quàm a fatali quadam mea calamitate. At in sequentibus videtur deesse particula negans, legendumque *meminisse haud juvat*.

55. *Et plebs circumfusa.* Modius invitis scriptis & editis veteribus dedit & *plebes*.

INDEX RERUM
MEMORABILIUM.

Numeri Romani libros, Arabici cap. indicant.

A.

Æra

D.

E.

G.

M.

Q.

R.

T.

V.

FINIS.